

Vsouborn – Návrh komplexního přístupu k otázce německých hrobů na území ČR

Konečný uživatel výsledků:

Ministerstvo zahraničních věcí ČR

Loretánské náměstí 5, 118 00 Praha 1

Název projektu: Problematika německých hrobů v České republice: návrh komplexního přístupu

Číslo projektu: TITBMZV037

Řešitel projektu: GE0test, a.s., Šmahova 1244/112, 627 00 Brno

Doba řešení: 1. 8. 2021 – 31. 7. 2023

Důvěrnost a dostupnost: Nedostupný

Informace o autorském týmu:

Doc. Mgr. Lukáš Novotný, M.A., Dr.phil.

Ing. arch. Ing. Petr Štěpánek, Ph.D.

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Mgr. Libor Svoboda, PhD.

Ing. Blanka Křivánková, Ph.D.

Mgr. Jan Oprchal

Mgr. Jiří Hladík

Další informace o projektu:

Výstup Vsouhrn – Návrh komplexního přístupu k otázce německých hrobů na území ČR

Tento výstup je jedním ze tří hlavních výstupů projektu „Problematika německých hrobů v České republice: návrh komplexního přístupu“, kdy jeho dalšími výstupy jsou N-map a O-dotační titul.

Cílem projektu bylo získat kvalifikovaný podklad pro naplňování bilaterální smlouvy s Německem v oblasti péče o německé hroby na území ČR a při zohlednění relevantních kulturně-historických a zahraničněpolitických souvislostí vypracovat návrh komplexního přístupu k rozhodování o sanaci či rekonstrukci hrobových míst, který by byl podkladem pro stanovení parametrů nového dotačního titulu pro určené oprávněné příjemce.

„Tento projekt je financován se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu BETA2.“

OBSAH

Obsah	3
1 Úvod.....	6
1.1 Oborové a sektorové vymezení výzkumu.....	6
1.2 Cíle výzkumu	7
1.3 Společenský význam a uplatnění výsledků výzkumu.....	8
2 Metodický rámec výzkumu	10
2.1 Obecný metodický rámec výzkumné zprávy a výzkumu	10
2.1.1 Cíle a výzkumné hypotézy	10
2.1.2 Metodika výzkumu a metody zkoumání	11
2.1.3 Aktuální znalostní báze	12
2.2 Problém definice a typologie německého hrobu	14
2.2.1 Rozsah výkladu pojmu německý hrob	14
2.2.2 Historický kontext pojmu německý hrob	15
2.2.3 Další přístupy k výkladu pojmu německý hrob.....	17
3 Analýza zkoumané problematiky.....	19
3.1 Rozsah předmětu výzkumu a jeho interdisciplinární přesahy.....	19
3.2 Historický kontext.....	20
3.2.1 Hřbitovy, hroby, pohřbívání	20
3.2.2 Situace německy hovořícího obyvatelstva v Československu po druhé světové válce	22
3.2.3 Proměny sídelní a kulturní krajiny v tzv. Sudetech po roce 1945.....	23
3.2.4 Situace německy hovořícího obyvatelstva po roce 1948	25
3.2.5 Šedesátá léta 20. století aneb německé pražské jaro?	27
3.2.6 Situace německé menšiny v Československu / České republice po roce 1989	30
3.3 Legislativní rámec péče o německé hroby	33
3.3.1 Specifické právní aspekty péče o německé hroby	33
3.3.2 Péče o německé hroby v českém legislativním rámci	36
3.3.3 Reflexe stavu německých hrobů v českých zemích ve Spolkové republice Německo.....	40

3.4 Správa a péče o německé hroby v regionální praxi	44
3.4.1 Německé hřbitovy a hroby ve veřejném prostoru	44
3.4.2 Péče o německé hřbitovy a hroby v České republice	46
3.4.3 Přístupy samospráv k německým hrobům	53
3.4.4 Případy dobré a špatné praxe.....	57
3.5 Problematika německých hrobů ve střední Evropě	66
3.5.1 Polsko.....	66
3.5.2 Maďarsko.....	68
3.5.3 Slovensko	70
3.5.4 Shrnutí stavu ve střední Evropě.....	71
3.6 Technické a ekonomické aspekty péče o německé hroby	72
3.6.1 Typologie funerální architektury	72
3.6.2 Aspekty životnosti funerální architektury	72
4 Návrhy opatření.....	75
4.1 Obecný rámec navrhovaných opatření	75
4.2 Karty návrhů opatření.....	78
4.3 SWOT analýza	97
Závěr.....	98
Bibliografie	100
Příloha I	108
Kvalitativní šetření.....	108
I/1 Kvalitativní šetření – samosprávy a NNO	108
I/1/1 Cíl šetření.....	108
I/1/2 Výběr území.....	108
I/1/3 Postup při šetření	109
I/1/4 Parciální cíle kvalitativně orientovaného šetření	111
I/1/5 Výzkumné otázky.....	112
I/1/6 Vzorek respondentů	113
I/1/7 Výstupy z rozhovorů a terénního šetření	114
I/1/8 Závěry šetření	123
I/1/9 Diskuze šetřených problémů	125

I/2 Doplnující šetření u kamenických firem	129
I/2/1 Cíl šetření a rozsah šetření	129
I/2/2 Závěry z šetření.....	129
Příloha II	131
Zásady péče o opuštěné německé hroby	131
Příloha III	134
Popis výstupu projektu Mapa s odborným obsahem (N _{map})	134
Příloha IV	137
Pilotní průzkum ve vybraných regionech	137
IV/1 Postup při terénním šetření.....	137
IV/2 Zaniklé hroby	138
IV/3 Užívané hroby	140
IV/4 Popis metodického přístupu k výběru pilotních okresů pro terénní šetření.	141
IV/5 Širší historický kontext	141
IV/6 Sokolovsko	145
IV/7 Jindřichohradecko.....	145
IV/8 Hlučínsko.....	146

1 ÚVOD

1.1 Oborové a sektorové vymezení výzkumu

Výzkumná zpráva, která je jedním z klíčových výstupů projektu aplikovaného výzkumu „Problematika německých hrobů v České republice: návrh komplexního přístupu“¹ pro aplikačního garanta Ministerstvo zahraničních věcí České republiky je oborově vymezen jako projekt **politických a historických věd** s přesahem do **veřejné správy**.

Výzkum reaguje na potřebu veřejné správy naplnit závěry Česko-německou deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji, podepsanou 21. ledna 1997 (ČR, 1997).² Současně reflektuje změnu hodnotového rámce české společnosti spojenou se zvýšením zájmu o kvalitu veřejného prostoru, potřebu jeho kultivace a obecnou potřebu zachování hmotného i nehmotného kulturního dědictví a to mj. i v zájmu snižování regionální dekoheze v České republice.

Předmětem výzkumu jsou německé hroby na území České republiky. Vymezení pojmu „německý hrob“ je nesnadné (jak je vysvětleno dále), nicméně poměrně přesné je inverzní vymezení projektu tak, že se důsledně nezabývá hroby vojenskými a židovskými (a to i v případě, že by je bylo možné dle jiných kritérií považovat také za hroby německé) a to z důvodu, že agenda, a to včetně institucionální zodpovědnosti-hrobů vojenských a hrobů židovských je řešena jiným způsobem.

Pohřebnictví jako obor je regulováno ústředním orgánem státní správy Ministerstvem pro místní rozvoj České republiky, a to prostřednictvím Zákona o pohřebnictví (ČR, Zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů, 2001) a Zákon, kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony (ČR, 2017).

Naplnování Česko-německé deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji, které je z podstaty jejího obsahu průřezové, má Ministerstvo zahraničních věcí ČR. Současně je agenda péče o německé hroby také předmětem činnosti Pracovní skupiny pro řešení situace německých (a dalších) hrobů na hřbitovech v ČR fungující při Radě vlády pro národnostní menšiny Úřadu vlády ČR.

¹ Projekt financovaný z programu TAČR Beta2 č. TITBMZV037.

² Závazek péče o německé hroby vyplývá z česko-německé Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z r. 1992: Článek 24, odst. 3 – Smluvní strany (ČR a SRN) budou pečovat zejména o místa a kulturní památky nacházející se na jejich území, připomínající události, kulturní a vědecká díla druhé strany, a umožní k nim přístup. Uvedená místa a památky jsou zákonem chráněny. Článek 30, odst. 1 - Smluvní strany prohlašují, že československé a německé hroby, nacházející se na jejich území, budou stejným způsobem uctívány a chráněny; péče o ně bude umožněna; odst. 2 – Hroby československých, resp. německých obětí válek a pánování násilí, nacházející se na jejich území, požívají právní ochrany a jsou zachovávány; jejich registrace a péče o ně bude umožněna; odst. 3 – Smluvní strany budou podporovat spolupráci mezi organizacemi, příslušnými pro péči o tyto hroby.

Část německých hrobů je či může být předmětem památkové péče v gesci Ministerstva kultury ČR. Samotná pohřebiště jsou pak v majetku a péči samospráv.

Neopomenutelnou roli hrají v této agendě i nevládní neziskové organizace (některé z nich jsou zmíněny i v této výzkumné zprávě). Výzkumné aktivity pak zajišťují akademická pracoviště, případně organizace, které se historickým výzkumem také zabývají (mj. muzea). Tyto i další instituce by měly ve výstupech tohoto aplikovaného výzkumu najít oporu. Počítá s nimi návrh parametrů dotačního titulu (O), využití databáze německých hrobů (N_{map}) i opatření navrhovaná v této souhrnné výzkumné zprávě (V_{souhrn}).

1.2 Cíle výzkumu

Cílem projektu aplikovaného výzkumu bylo získat kvalifikovaný podklad pro naplňování bilaterální smlouvy s Německem v oblasti péče o německé hroby na území ČR a při zohlednění relevantních kulturně-historických a zahraničněpolitických souvislostí vypracovat návrh komplexního přístupu k rozhodování o sanaci či rekonstrukci hrobových míst, který by byl podkladem pro stanovení parametrů nového dotačního titulu pro určené oprávněné příjemce.

Výstupy výzkumu pak jsou:

- a) Souhrnná výzkumná zpráva (V_{souhrn}).
- b) Návrh parametrů dotačního titulu (O).
- c) Mapa s odborným obsahem (N_{map}).

Výstupy projektu – mapa s odborným obsahem, výzkumná zpráva a návrh parametrů dotačního titulu by měly být podkladem pro rezorty státní správy a další postup především ve věci návrhu vytvoření možného finančního nástroje pro péči o hroby, např. formou zvláštní přímé finanční podpory vlády.³ (TAČR, MZV, 2020).

Cíle výzkumu jsou v zásadní míře determinované praktickými potřebami aplikačního garanta, kterým je Ministerstvo zahraničních věcí České republiky a klíčových stakeholders, mezi které patří mj. Pracovní skupina pro řešení situace německých (a dalších) hrobů v České republice, Shromáždění německých spolků v České republice nebo Česko-německý fond budoucnosti.⁴

³ Např. na základě usnesení vlády, např. prostřednictvím projektového programu Česko-německého fondu budoucnosti) či zřízení speciálního rezortního dotačního programu.

⁴ Cíle výzkumu byly schváleny v rámci soutěžního dialogu veřejné zakázky Programu Beta2 Technologické agentury ČR a průběžně dolaďovány při konsenzuální interakci s aplikačním garantem na kontrolních dnech v průběhu realizace projektu.

Cílem souhrnné výzkumné zprávy je komplexní a v maximální možné míře limitované rozsahem výstupu holistické zpracování problematiky německých hrobů v České republice a návrh, předmětným výzkumem podložených argumentů pro nastavení dotačního titulu.

Cílem databáze německých hrobů (N_{map}) je vytvoření univerzální funkční platformy pro sumarizaci, vyhledávání a zpřehlednění německých hrobů a také pro případnou administraci dotačního titulu.

Samotný návrh parametrů dotačního titulu (O) by měl napomoci k rychlejšímu zpracování přípravy podpory rekonstrukce či alespoň identifikace zanedbaných, opuštěných či zcela zničených německých hrobů a hrobek, podpoře aktivit spojených s předmětem výzkumu v území a zpřehlednění realistických cest k alespoň parciální rekonstrukci části kulturního, hmotného i nehmotného dědictví s německými hroby spojeného.

1.3 Společenský význam a uplatnění výsledků výzkumu

V posledních letech indikujeme zvýšenou pozornost převážně odborné veřejnosti a také různých aktérů česko-německých vztahů jak na české, tak sudetoněmecké straně o problematiku stavu německých hrobů v České republice. Diskutují se různé aspekty řešení jejich devastace, která v některých částech České republiky, zejména tam, kde Němci před válkou žili v kompaktním a početném osídlení a odkud byli po roce 1945 nuceně vysídleni, dosahuje mimořádných rozměrů.

Na jejich tristní stav se upozorňuje různou, někdy i poměrně kontroverzní, formou. Příkladem je venkovní výstava s pozůstatky náhrobních kamenů ze zašlého německého hřbitova v Zubrnicih na Ústecku, které se zde povalovaly jako odpad na obecním rumišti. Tyto náhrobky byly vystaveny na paletách před muzeem v Ústí nad Labem (Irozhlas, 2021).

Německé hřbitovy jsou dnes také cenné nositele regionální identity a historické paměti. Tyto kamenné knihovny, ke kterým se váže řada pověstí, legend, ale hlavně náhrobní symbolika, jsou beze sporu nedílnou součástí hmotného kulturního dědictví velkého významu

S ohledem na možnost vypracování koncepce, včetně možnosti monitoringu stavu a rozsahu poškození, byla proto vypsána veřejná zakázka malého rozsahu v rámci projektu výzkumu a vývoje v programu BETA2. Projekt s názvem *Problematika německých hrobů v ČR: návrh komplexního přístupu* řeší společnost GEOtest, a.s., které se podařilo ke spolupráci přizvat výzkumnice a výzkumníky se zkušenostmi s politologickým, historickým, ekonomickým a etnologickým výzkumem z Vysoké školy chemicko-technologické (Ústavu ekonomiky a managementu), Univerzity Karlovy v Praze (Ústav etnologie FF UK), Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem (katedra politologie FF UJEP) a Ústavu pro studium totalitních režimů (oddělení výzkumu období 1945–1968).

Dvouletý interdisciplinárně pojatý projekt běžel v letech 2021 až 2023. Tato výzkumná zpráva je jedním z jeho výstupů. Ukazuje na rozsah devastace některých hřbitovů, na kterých se nacházejí tisíce „německých hrobů“, často také velké množství propadlých náhrobků a děr, někde se našly i obnažené lidské kosti a lebky (CNN Prima news, 2021).

Projekt pak realizuje také konkrétní výzkumné potřeby a resortní strategie a koncepce:

- Podpora činnosti "Pracovní skupiny pro řešení situace německých (a dalších) hrobů na hřbitovech v ČR" při Radě vlády pro národnostní menšiny Úřadu vlády ČR; v souladu s česko-německou Smlouvou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci č. 521/1992 Sb., kterou se ČR mj. zavázala pečovat o místa a kulturní památky nacházející se na našem území (čl. 24, odst. 3) a deklarovala, že německé hroby, nacházející se na našem území budou uctívány a chráněny a bude umožněna péče o ně (čl. 30).
- Vazba na podprogram MZV: Výzkum v oblasti mezinárodních vztahů, zahraniční politiky a zahraničně-politických aspektů bezpečnosti státu.
- Realizace výzkumné aktivity za účelem kvalitnějšího a efektivního výkonu státní správy s požadavkem Zdokonalení, Postup, Služba, Zpráva o národnostních menšinách v ČR z r. 2017 (str. 135-150) v kapitole 5. Pohřebiště v kraji, kde se nacházejí neupravené či zdevastované hroby německých obyvatel z minulosti předkládá přehled stavu německých hrobů v jednotlivých krajích. Tento přehled však není zcela úplný.

Výsledky výzkumu tedy najdou uplatnění v režii aplikačního garanta (MZV), současně jsou však funkčním podkladem pro další výzkumné aktivity, činnost neziskových organizací a samospráv i státní správy. S ohledem na zájem německé strany je zjevný i mezinárodní přesah výzkumu.

Obr. 1a, 1b: Instalace náhrobků z německých hrobů v ulici Brněnská v Ústí n. Labem v roce 2021. Náhrobky pochází ze Zubrnice, kde nechala roku 1968 tamní obec vyčistit hřbitov od opuštěných hrobů, převážně německých. Skončily na rumišti starého mlýna, odkud je vykopalo zubnické Muzeum v přírodě se spolkem Omnium. (Houfek, 2021)

2 METODICKÝ RÁMEC VÝZKUMU

2.1 Obecný metodický rámec výzkumné zprávy a výzkumu

2.1.1 Cíle a výzkumné hypotézy

Obecným cílem projektu je dle zadání získat kvalifikovaný podklad pro naplňování bilaterální smlouvy mezi Českou republikou a Německem v oblasti péče o „německé hroby“ na území ČR. Při zohlednění relevantních kulturně-historických a zahraničně politických souvislostí je konkrétním záměrem vypracovat návrh komplexního přístupu k rozhodování o sanaci či rekonstrukci hrobových míst, který se stane podkladem pro stanovení parametrů nového dotačního titulu pro obce či spolky.

K dosažení stanoveného cíle výzkumného šetření budou provedeny následující dílčí úkony:

- d) zdokumentovat a kulturně-historicky zmapovat hrobová místa na typologicky různých vybraných pohřebištích;
- e) vytvořit typologii s využitím vzorků jednotlivých kategorií hrobů (pilotní sondáže ve zkoumaných regionech), včetně památkově-technického popisu současného stavu hrobů;
- f) získat aktuální přehled o tom, které instituce se dnes již problematikou zabývají, k jakým výsledkům dospěly a jak lze tyto výsledky použít při probíhajícím výzkumu,
- g) provést srovnávací analýzu situace v jiných střeoevropských zemích, v nichž došlo k poválečným přesunům obyvatel, a na tomto základě vypracovat argumentačně podložený návrh opatření (případné sanace či rekonstrukce);
- h) provést kvalitativní šetření mezi starosty a dalšími stakeholdery s cílem poznat jejich postoje vůči opuštěným hrobům na jejich území, identifikovat stav hrobů na území jejich obcí a zjistit jejich názory na nástroje pomoci;
- i) vytvořit databázi německých hrobů použitelnou pro celé území ČR („Kulturně-historická mapa německých hrobů na území České republiky” – Nmap), která bude propojená s hierarchickým redakčním systémem a interaktivním mapovým rozhraním přístupným z internetu, provést za tímto účelem pilotní sběr dat o německých hrobech na vybraných hřbitovech v okresech Jindřichův Hradec, Opava a jejich vložení do DTB;
- j) navrhnout konkrétní opatření pro dotační titul pro různé subjekty, které by chtěly sanovat hřbitovy, hroby apod.

Současně byly formulovány tyto hypotézy:

- a) **Hypotéza 1:** Řešení problematiky opuštěných hrobů je ve veřejném zájmu a je možné, i na-
vzdory diferencovaným zájmům různých stakeholderů zformulovat, metodicky zpracovat,
odůvodnit a implementovat do realizace opatření směřující k řešení této problematiky na
úrovních státu, krajů obcí, ale i dalších relevantních subjektů.
- b) **Hypotéza 2:** Problém opuštěných hrobů dosud není řešen koncepčně, a to z důvodu nedo-
statečných finančních a jiných prostředků, které mají obce a města pro řešení tohoto tématu.
Problém s financemi na tyto aktivity je zejména v obcích ve strukturálně postižených regio-
nech. Zajištění finančního nástroje v podobě dotačního programu přispěje k viditelnému a
aktivnímu řešení této problematiky, uklidnění situace v rámci česko-německých vztahů a
potažmo k prohlubování lokální identity.
- c) **Hypotéza 3:** Zřízení památných míst (dvojazyčných pamětních desek), která budou identi-
fikovat či připomínat pohřbené osoby v českém a německém jazyce či na ně upomínat, bude
výrazem jednak usmíření mezi Čechy a Němci, jednak bude výrazným příspěvkem k lokální
kultuře vzpomínání a nebude i s ohledem na data z výzkumů interetnických vztahů v rámci
české populace v daných obcích vyvolávat protiněmecké nálady.

2.1.2 Metodika výzkumu a metody zkoumání

Pro dosažení cíle výzkumu bude využita kombinace více vědeckých přístupů, metod a nástrojů,
které umožní zkoumání objektů a procesů v celé jejich komplexnosti.

Hlavní použité výzkumné techniky:

- a) analýza a syntéza: analýza (rozebírání informací) a syntéza (skládání informací dohro-
mady) jsou myšlenkové dovednosti vyššího řádu, které přesahují zapamatování a pozoro-
vání faktů a které budou použity při studiu primárních i sekundárních dokumentů a také
při vyhodnocování empirického šetření;
- b) komparativní metoda: výzkumná technika v sociálních vědách, jejímž příkladem jsou mezi-
kulturní nebo srovnávací studie, jejichž cílem je porovnávat různé země nebo kultury.
Obecným problémem komparativního výzkumu, který se výzkumný tým snaží minimalizo-
vat, je, že soubory dat v různých zemích mohou definovat kategorie odlišně (například po-
užitím různých definic německého hrobu apod.) nebo nemusí používat stejné kategorie;
- c) desk research: vychází z materiálů zveřejněných v primárních i sekundárních dokumen-
tech, které jsou k dispozici v knihovnách, na internetových stránkách, z údajů získaných z
již provedených průzkumů apod. Jedná se tedy o metodu výzkumu, která zahrnuje využití

existujících údajů. Ta jsou shromažďována a shrnuta za účelem zvýšení celkové efektivity šetření.

- d) modifikovaná analýza PESTEL: umožňuje odhalit a vyhodnotit faktory, které mohou mít na řešení tématu vliv v současnosti i v budoucnosti. PESTEL je zkratka pro politické, ekonomické, sociální, technologické, právní a environmentální aspekty. Analýza zkoumá příležitosti a hrozby vyplývající z těchto faktorů.
- e) případové studie (kvalitativní výzkum): shromažďování a interpretace nečíselných údajů; Cílem je hloubkový vhled do daného tématu a snaha odhalit údaje, které nejsou k dispozici v existujících kvantitativních databázích; odpovědi jsou vysoce kontextuální a subjektivní.

2.1.3 Aktuální znalostní báze

Stávající odborné publikace k problematice německých hrobů a pohřebišť se nejčastěji vztahují k vojenským hrobům. Dané výzkumy se koncentrují na hřbitovy a pohřebiště v regionech i městech, a to i místa zaniklá (Funk, 2010), případně obnovu a opravu stávajících pohřebišť, dále na památníky, exhumaci a identifikaci padlých.

Jde o velmi podnětné výstupy zejména pro pochopení kontextu a širší problematiky o “německých hrobech”. Obdobně inspirativní jsou i nové přístupy archeologie (Vařeka, Balý, Funk, & Galusová, 2008) či estetiky krajiny a pohřebišť, kartografie vojenských hřbitovů, podobně jako i řešení problematiky českých vojenských hrobů v zahraničí, otázka hřbitovní turistiky nebo další témata zpravidla disciplinárně navázaná na humánní geografii.

Badatelský zájem o téma vojenských „německých hrobů” pozorujeme zejména v posledních letech, zhruba od nového milénia a v jisté dynamice s nástupem nové generace badatelů a badatelek nezatížených antiněmeckými historickými stereotypy a předsudky. V tomto bádání převažují hroby, resp. hrobová a pietní místa spojená s první a druhou světovou válkou. I zde narážíme na metodologický problém historického a právního vymezení „německého (válečného) hrobu”.

Diskuse, které se vede jednak odborná veřejnost, jednak probíhají v rámci různých spolků a zájmových webů, jsou do jisté míry inspirativní i pro promýšlení definice německých (civilních) hrobů. Práce poukazují na význam, ale i limity možné definice „německého hrobu” coby významné součásti kultury vzpomínání, a to jak po stránce normativní, tak i z hlediska praktické realizace.

Oproti vojenským hrobům tvoří studium novověkých civilních hřbitovů spíše okrajové téma. Výjimku tvoří vědecká činnost soudobých archeologů a archeoložek ze Západočeské univerzity v Plzni, kde k tématu vzniká i řada studentských závěrečných prací (Dvořáková, 2017; Česalová, 2017). Dvojice archeologů Pavel Vařeka a Zdeňka Vařeková, kteří se zaměřují na hmotné pozůstatky zaniklé kulturní krajiny pohraničí, v roce 2016 provedli v okrese Tachov archeologický výzkum

hřbitovů, na základě něhož vytvořili klasifikaci starých hřbitovů a podrobně popsali možné zacházení s německými hroby novými osídlenci (Vařeka & Vařeková, Contemporary cemeteries in the district of Tachov/Tachau (Western Bohemia) as an evidence of population and settlement discontinuity in the 2nd half of the 20th century., 2016).

Významnými zdroji, na které tyto výzkumné aktivity navazují, jsou také projekty aplikovaného Právnické fakulty UK, zejména Problémy právního postavení menšin (dva projekty NAKI) (Kuklík, 2019), ovšem také rešeršní práce na lokální úrovni (Děd & Větrovská, 2021; Binterová, 2000). Další publikační a výzkumné aktivity souvisejí především s výstavními projekty nebo aktivistickými snahami (blíže viz kapitolu 2.3).

Obr. č. 2: Architektonicky cenný náhrobek z počátku 20. století na chomutovském hřbitově (Foto: P. Štěpánek).

2.2 Problém definice a typologie německého hrobu

2.2.1 Rozsah výkladu pojmu německý hrob

Definice „německého hřbitova“, resp. „německého hrobu“ je komplikovaná. V českých zemích etnicky oddělené hřbitovy (na rozdíl od konfesně rozdělených) neexistovaly, jde ovšem o hřbitovy v místech, kde před druhou světovou válkou převážně žilo německy hovořící obyvatelstvo.

Německá, česká nebo židovská identita v českých zemích mohla být fluidní, mohla variovat a generačně se měnit jak z důvodu politické situace, stigmatizace a segregace, tak na základě subjektivního rozhodnutí o příklonu k některé ze zmíněných identit, včetně existence etnicky indiferentních skupin (viz Hlučínsko).

Ani německé nápisy nemusí v tomto ohledu znamenat, že osoba se ztotožňovala s německou národností, neboť mnoho Čechů žijících ve většinově německy hovořícím prostředí užívalo němčinu jako hovorový jazyk nebo byl v těchto místech vyvíjen na preferenci němčiny tlak (Novotný, 2015).

Na druhé straně po roce 1945 mnoho Němců v důsledku protiněmecký nálad ve společnosti svá jména počesťovala, především v interetnických manželstvích se německý partner/partnerka začali přiklánět k české identitě (Novotný, 2009). Vzhledem k nejasnosti a nepřesnosti termínu „německý hrob“ ho uvádíme v celém textu v uvozovkách.

Tyto skutečnosti značně komplikují také případnou kvantifikaci německých hrobů na území České republiky, poznání kvantitativního rozměru problému opuštěných německých hrobů je tedy velmi problematické. V okresech, kde žilo až do roku 1945 německé obyvatelstvo koncentrovaněji, jde vždy o vyšší desetitisíce těchto hrobů, určení přesných počtů a další údajů o těchto hrobech jsou ovšem složité vzhledem k vysoké míře devastace a zpusťování těchto hrobů.

Z terénní práce je zřejmé, že v mnohých případech nebylo možné rozluštit jména pohřbených, ani další údaje o nich. Těmito údaji v řadě případů již nedisponují ani obce. Při identifikaci těchto osob mohou v některých případech pomoci jednak údaje v matričních knihách, sčítacích operátech a dalších záznamech, jednak informace pamětnic a pamětníků z řad nuceně vysídlených Němců nebo příslušnic či příslušníků německé národnosti, resp. dalších pamětníků. S postupem času je však i toto hledání složitější, neboť tzv. generace zážitku odchází.

V řadě případů je hledání informací o poničených hrobech detektivním pátráním, které vyžaduje značné úsilí. K tomuto stavu poničených hrobů připočteme ještě zcela zdevastované náhrobky a také zlikvidovaná hrobová místa (včetně těch na zaniklých hřbitovech), která byla zejména za socialismu ničena cíleně a bez patřičné piety (náhrobky se využívaly jako stavební materiál do opěrných zídek nebo jako dlažba, řada z nich skončila v drtičkách apod.).

To vše jsou limity v identifikaci a také monitorování “německých hrobů”, včetně snahy o jejich číselné zachycení a identifikaci jako německého hrobu.

V projektu TAČR, který je orientován na naplnění obsahu čl. 24 a 30 Smlouvy mezi ČSFR a SRN o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, je třeba vycházet z geneze jeho zadání a cíle jako jednoho z výstupů činnosti *Pracovní skupiny pro řešení situace “německých” (a dalších) hrobů na českých hřbitovech v ČR*. Z tohoto důvodu budeme i při vědomí problematičnosti definice akceptovat **termín německý hrob** ve stejném smyslu, jak je chápán pracovní skupinou. Jde navíc o definici sdílenou odborníky a odbornicemi, kteří se daným tématem zabývají. Obsah pojmu “německý hrob” odpovídá následujícím předpokladům:

Za německé hroby považujeme takové hroby, které primárně za německé cítí a považuje německá strana. Nutnost spolupráce s ní na společných iniciativách v této oblasti vychází z odst. 2 čl. 24 Smlouvy mezi ČSFR a SRN o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, což je logické i s ohledem na to, jak jsou svazy odsunutých Němců a německé menšiny již dnes zapojeny do péče o německé hroby. V duchu porozumění a usmíření může česká strana okruh hrobů jednostranně rozšířit, nikoli však zúžit.

2.2.2 Historický kontext pojmu německý hrob

Kromě toho je nutné akcentovat historický kontext, z něhož vyplývá, že se jedná:

- a) z hlediska personálního o hroby Němců, které německá strana přímo zastupuje, tedy hroby bývalých obyvatel ČR, kteří prošli poválečným vysídlením nebo pozdějším vystěhováním.
- b) z hlediska lokalizace se jedná o hroby na území, které bylo předmětem poválečného nuceného vysídlení německých obyvatel z pohraničních okresů, dnes označovaných jako Sudety, nebo tzv. jazykových ostrovů ve vnitrozemí, příp. městech s německou menšinou, kteří byli a jsou německou stranou považováni za sudetské Němce a v převážné většině podle místa původu sdružení v místních organizacích (Heimatkreis) Sudetoněmeckého krajanského sdružení nebo samostatných sdruženích typu Spolek přátel města XY.
- c) z hlediska právního se jedná o hroby opuštěné, nikoli o hroby s uzavřenou nájemní smlouvou a užívané německými občany ČR nebo občany SRN podle právní úpravy zákona o pohřbenictví ve znění zákona č. 193/2017 Sb. Právě jejich opuštěnost či zpusťlost z nich činí problém česko-německých vztahů, právě snaha o jejich sanaci či zajištění piety a důstojné připomínky je předmětem i tohoto aplikovaného výzkumu v rámci TAČR. Je totiž třeba zformulovat doporučení, jak s těmito hroby zacházet, a to při zohlednění etických, právních, správních a dalších aspektů.

S ohledem na vypršení práva původních uživatelů hrobů, což je typické pro německé hroby, uvedme vyjádření zástupkyně ombudsmanky, které by pro tyto případy mělo být návodné: „Někdy se dotazy týkají stavu jednotlivých německých hrobů, které lze najít na každém starším hřbitově, a zejména jejich právního postavení, pokud vypršelo právo původních uživatelů a za hrob tak nikdo neplatí.

Zde zástupce ombudsmanky připomíná Československo-německou smlouvu o dobrém sousedství a přátelské spolupráci. Podle ní je třeba ke všem hrobům a zemřelým přistupovat s úctou a pietou. Pokud u německého hrobu vypršelo právo užívání, ale nebyl v něm pohřben žádný jiný zesnulý, nemají být tyto hroby bez naléhavého důvodu odstraňovány.

I když nejde o kulturní památky, zvláště hroby osobností, které se podílely na místní historii apod., by měly být zachovány v původním stavu. Rodinní příslušníci původního pronajímatele mají mít v případě zájmu právo znovu hrob užívat (za stejných podmínek, jako jiní uživatelé) (Ombudsman, 2016).

Obr. č. 3: Německý či český hrob? (Foto: P. Štěpánek).

2.2.3 Další přístupy k výkladu pojmu německý hrob

V neposlední řadě je pro stanovení definice německých hrobů je důležité řešit také vizuální podobu údajů náhrobku (použití německého jazyka). Nelze jako klíč chápat německy znějící jména s českým textem. Tento přístup může přinést mezní případy nejasné národnosti (v některých případech např. poněmčená nebo počestěná jména).

Takové případy by bylo třeba případně řešit další rešerší (sčítací operáty, matriční knihy apod.), dále také konzultacemi, například s evidencí hřbitovní správy, místními organizacemi německé menšiny, regionálními paměťovými institucemi (muzei nebo archivy), pamětníky a případně další evidencí vedenou v archivech místně příslušných krajských organizací.

Dále se jedná o jednotlivé hroby nebo soubory hrobů, které lze z hlediska významu zahrnovat pod pojem evropského kulturního dědictví v souladu s čl. 24 odst. 1 „Smluvní strany budou spolupracovat při udržování evropského kulturního dědictví a při péči o něj.“ S tím, že dle odst. 3 „Budou pečovat zejména o místa a kulturní památky, nacházející se na jejich území, připomínající dějinné události, kulturní a vědecká díla a tradice druhé strany.“

Je nesporné, že „německé hroby“ nebo ucelené historické části na českých hřbitovech jsou takovými místy nejen z pohledu německé, ale i české historie a zcela jednoznačně jsou i evropským kulturním dědictvím nejen funerální kultury.

Pro účely našeho terénní šetření a pro potřeby databáze jsme se nakonec řídili třemi základními kritérii, podle kterých jsme „německý hrob“ určovali:

- Hrob se nachází v oblasti, kde před rokem 1945 žila významná část německy hovořících obyvatel;
- Nápis na náhrobku je uveden v německém jazyce, nebo v kombinaci s českým jazykem (např. v případě později vzniklého smíšeného manželství);
- Jako německý hrob je považován i hrob starý a opuštěný bez německého nápisu, pokud stojí na hřbitově v místech, kde bylo silněji zastoupeno německé obyvatelstvo.
- Dalším identifikačním znakem je využívání gotického písma, které do roku 1945 využívalo výhradně německy hovořící obyvatelstvo. To neplatí pro hroby s pohřbenými po roce 1945, kde se národnost pouze podle německy znějících jmen bez německých nápisů odhaduje už jen stěží.⁵

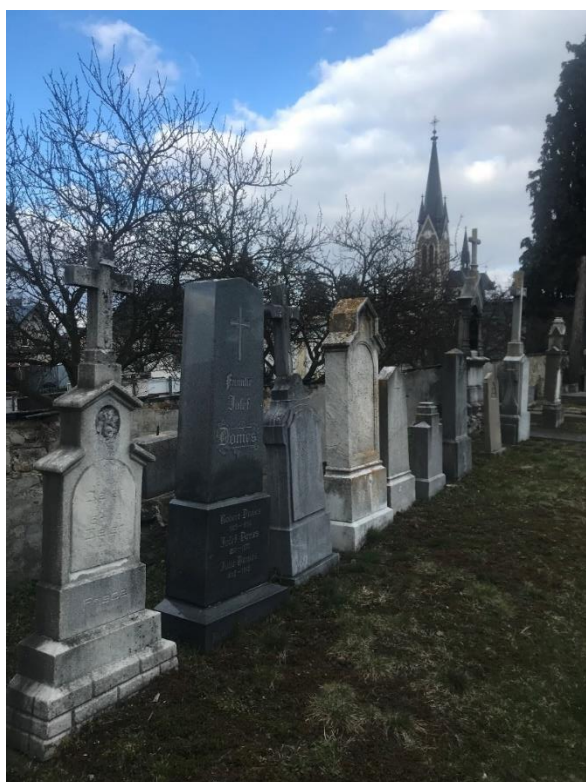
⁵ Jde o velký limit ve snaze identifikovat německé hroby a zachytit je do mapového portálu (N_{map}), který je jedním z výstupů tohoto projektu. Snaha řešitelského týmu proto byla sporné případy do databáze neuvádět a vyzvat k dalšímu zpřesňujícímu lokálnímu výzkumu, který nebyl z personálních i finančních důvodů v rámci tohoto projektu uskutečnitelný. Nutné je reflektovat také skutečnost, že v poválečném období dochází také k využívání „německých hrobů“ novými osídlenci. V těchto zvláštních případech může být

Přestože jasná definice neexistuje a je předmětem řady různých akademických i jiných debat, neměli bychom rezignovat na aktivity, které mohou vést ke zlepšení současného stavu „německých hrobů“.

Stanislav Děd upozorňuje dále i na komplikace s provedením důkladné inventarizace a soupisu hrobů s vyčíslením předpokládaných fiktivních nákladů, které by byly zapotřebí na sanaci opuštěných „německých hrobů“ (Děd S. , 2018).

Pokud bychom nadále trvali na těchto krocích a učinili z nich nepřekročitelný předpoklad pro další aktivity, mohli bychom jen těžko přistoupit k řešení a zastavit permanentní plošnou devastaci starých „německých hrobů“ zejména na hřbitovech v českém pohraničí.

Jejich záchranu je přitom nutné chápat jako krok ke kritickému vyrovnání se s traumatickou a konfliktní česko-německou minulostí a snahu o zachování tohoto velmi autentického zbytku kulturního dědictví německy hovořících obyvatel českých zemí.

Obr. 4: Německé hroby na hřbitově ve Vítkově na Opavsku. (foto: L. Novotný (a), Databáze historických hřbitovů (b)).

součástí náhrobků starý německý nápis, ovšem s českými jmény pohřbených osob a českými nápisy. Rovněž hroby spadající do této kategorie nebyly do databáze zahrnuty.

3 ANALÝZA ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY

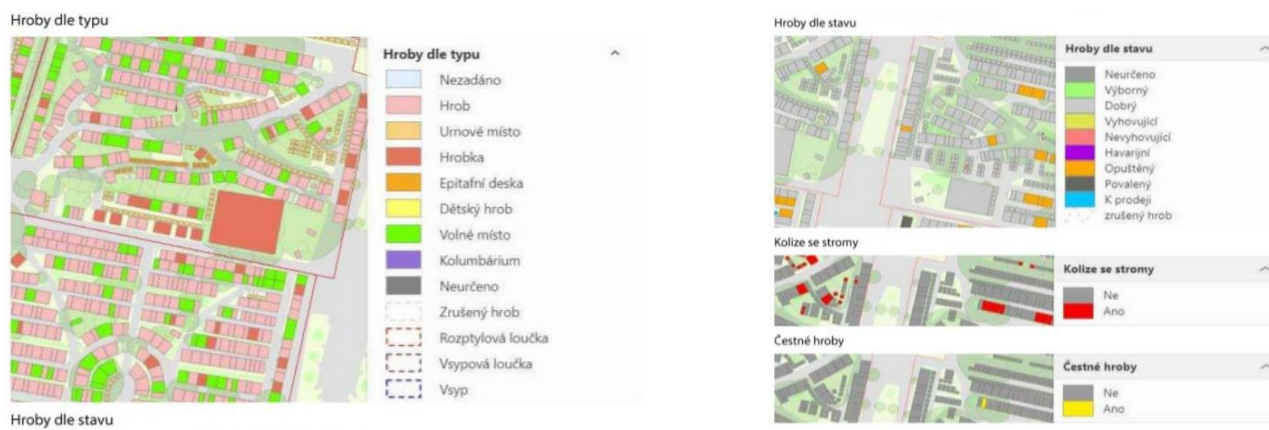
3.1 Rozsah předmětu výzkumu a jeho interdisciplinární přesahy

Téma opuštěných německých hrobů⁶ je nutné nahlížet z více oborových i institucionálních perspektiv. S ohledem na historické konotace nejde pouze o parciální problematiku pohřebnictví a památkové péče. Předmět výzkumu musí zohlednit aspekty historické, ekonomické, technologické, nastavení veřejné správy a aktuální rozsah zodpovědnosti jejích různých složek za předmětnou problematiku.

Výzkumná zpráva se zabývá především těmito aspekty:⁷

- d) Historický kontext.
- e) Zahraničně-politické prostředí.
- f) Veřejná správa, rozsah její působnosti k předmětu výzkumu a regionální rozvoj.
- g) Legislativní rámec.
- h) Technické limity péče o hroby a pohřebiště.
- i) Ekonomické aspekty řešené problematiky.
- j) Kulturní dědictví, veřejný prostor.

Výzkumný projekt zahrnuje také výstup N_{map} – odborné mapy, která je fakticky databází německých hrobů aází pro další výzkumné, diseminační i komunitní aktivity. V tomto případě jde účelovou interakci SHUV s oborem informačních technologií.

Obr. č. 5: Ukázka interaktivního rozhraní databáze německých hrobů (N_{map}) zpracované jako další výstup předmětného projektu.

⁶ Pojmem „německý hrob“ se tato výzkumná zpráva zabývá v další části.

⁷ Fakticky jde o modifikovanou PESTEL analýzu.

3.2 Historický kontext

3.2.1 Hřbitovy, hroby, pohřbívání

Hřbitovy nejsou jen místa posledního odpočinku, ale i nedílnou součástí kulturní krajiny a paměti, jsou materiálním kulturním dědictvím daných regionů. Jsou jedinečným svědectvím o minulosti, vypovídají o náboženství i etnickém původu obyvatel, o významnosti obcí, odrážejí, jak se v nich žilo. Spojují duchovní rozměr našeho života i životů našich předků s hmotným dědictvím – hřbitovy, hřbitovními kostely a kaplemi, hroby a hrobkami.

Pohřbívání, obřady, místa posledního odpočinku a další aktivity a objekty, které s problematikou souvisejí, byly od nepaměti spojeny s religiozitou a náboženskými rituály (Navrátilová, 2004). Až hluboko do 20. století nebylo v mnoha zemích a konzervativních oblastech představitelné, že by byl zesnulý pohřben bez náboženského obřadu. Musel být na posvěceném místě určeném k pohřbívání, tj. na veřejném nebo soukromém hřbitově. Hřbitovy byly vnímány jako posvátná místa, v pramelech i v literatuře jsou často označovány jako svatá pole. Od christianizace v raném středověku byly záležitosti umírání a pohřbívání v českých zemích a obecně v celé západní a střední Evropě v rukou katolické církve, od náboženských válek v 16. a 17. století a později i v rukách církví nekatolických. Většina obyvatelstva českých zemí, Čechů i Němců, se až do vzniku samostatného Československa hlásila k římskokatolické církvi. Drtivá většina námi zkoumaných hřbitovů byla katolických, jen malá část byla evangelická.⁸

Dekretem císaře Josefa II. z roku 1784 bylo nařízeno budovat nová pohřebiště mimo zastavěné části obcí a měst, a tak se v průběhu 19. a počátkem 20. století ve většině farních obcí zakládaly nové hřbitovy. Ovšem ne všude byl císařský dekret respektován, protože v mnoha, především menších obcích se na hřbitovech kolem kostelů pohřbívalo ještě několik dalších desetiletí a někde až do 20. století.⁹

Civilní pohřby se začaly objevovat až ve druhé polovině 19. století a ve větší míře až ve století následujícím. Týkaly se hlavně měst a industriálních oblastí. S nástupem modernizace začal péči o hřbitovy a pohřbívání přebírat stát, hřbitovy se staly místem veřejné služby a od roku 1870 spadaly do gesce ministerstva zdravotnictví. V té době začaly vznikat civilní pohřebiště. Po vzniku samostatného Československa se hřbitovy, a to bez ohledu na vlastníky staly tzv. veřejnými zdravotními ústavy (Mikulášek, 2003, str. 271). V roce 1949 komunistický režim odepřel církvím právo hřbitovy

⁸ V námi sledovaném území se jednalo například o evangelický hřbitov v Sudicích v ORP Kravaře (který je dnes silně poničený, což projekt zachytil mj. i v mapové databázi).

⁹ V námi sledovaných lokalitách se to týkalo např. Lodhéřova nebo Blažejova na Jindřichohradecku nebo Matějovce či Liděřovic na Dačicku, Vítkova a Dolního Benešova na Opavsku, Krásné Lípě na Sokolovsku atd.

spravovat, začaly se o ně starat místní národní výbory (MNV) (Mikulášek, 2003, str. 271). Po druhé světové válce se také začaly postupně rozšiřovat pohřby žehem, což se dotklo i pohřbů v pohraničí. První krematoria vznikala již po první světové válce i v německých městech v českých zemích (Liberec, Opava). V současné době je pohřeb žehem nejrozšířenější formou pohřbívání v České republice (Flodrová & Hrdlička, 2001, str. 7).

V převážně německých obcích, jejichž obyvatelstvo bylo po roce 1945 nuceně vysídleno se navázalo na původní církevní správu. Po obsazení německých farností byli němečtí kněží v mnoha případech odsunuti se svými německými farníky, novými duchovními správci, se pokračovalo dál. Do církevních matrik, které do nedávna vedly „německé“ farní úřady se začaly zapisovat údaje o nových osídleních. Stejným způsobem se postupovalo v případě hřbitovů. Ty začaly fakticky okamžitě sloužit novým obyvatelům, kteří začali být záhy pohřbíváni do bývalých německých hrobů. Na některých hřbitovech dnes již takřka nepoznáme, že zde až do konce druhé světové války byli pohřbíváni především Němci.¹⁰

Devastace všeho, co připomínalo původní německé obyvatele a jejich kulturu bylo po poválečné období v Československu symptomatické. Dotčeny byly hřbitovy v někdejších Sudetech a jazykových enklávách. Část hrobů byla záměrně zničena již v prvních letech po konci války, část získali noví majitelé, zbytek byl ponechán svému osudu a postupně likvidován. Dříve rozlehlé hřbitovy se během následujících let zmenšovaly a místo hrobů tvoří velkou část jejich rozlohy travnaté plochy s ojedinělými náhrobky (Slavonice, Staré Město pod Landštejnem, Nová Ves nad Lužnicí, Lodhéřov, Číměř, Hůrky, Rancířov, Matějovec). Dosud je ve hřbitovních areálech v řadě obcí viditelné torzo dřívějších německých hrobů (viz například Horní Slavkov na Sokolovsku).

Neúcta k minulosti a místům posledního odpočinku se netýkala jen vztahu k památkám odkazujících k německému etniku. Postižené, zanedbávané a likvidované byly židovské i křesťanské hřbitovy. Židovské hřbitovy doplácely na nezáměr většinové společnosti a úřadů a jejich osud byl mnohdy podobný osudům hřbitovů německých. Ustupovaly rozšiřování měst, výstavbě komunikací, parkovišť (Turnov) apod. Náhrobky byly rozkrádány. V lepších případech končily v soukromých rukách jako „okrasa“ zahrad, v horších byly použity do základů novostaveb, dláždily se s nimi ulice nebo byly rozmláceny a vyvezeny na skládku.

Stavbám musely často ustupovat i hřbitovy křesťanské. Hřbitov u Svaté Trojice v Jindřichově Hradci byl takto brutálním způsobem zlikvidován v padesátých a šedesátých letech minulého století a na jeho místě vznikly tzv. vnějšího silničního okruhu a III. základní škola. Náhrobky byly rozbity a použity jako stavební materiál (Jirásko, 2007). Je to jen jeden z příkladů neetického zacházení

¹⁰ Ve sledovaných oblastech se to týká například hřbitovů na Dačicku (Staré Hobzí, Cizkrajově, Dešné a Nový Sadech).

s pohřebními místy, který je smutným dokladem česko-německého rozchodu a negativního vývoje od nuceného vysídlení německých obyvatel. Podobné praktiky bylo možné pozorovat i po roce 1989.

3.2.2 Situace německy hovořícího obyvatelstva v Československu po druhé světové válce

Po konci druhé světové války došlo v Československu na základě teze o kolektivní vině k nucenému vysídlení zhruba tří miliónů německy hovořících obyvatel z pohraničních oblastí českých zemí a tzv. jazykových ostrovů ve vnitrozemí. Rozlišují se dvě fáze této nucené migrace.

První etapa, v českém prostředí ne zcela přesně označovaná jako divoký odsun, probíhala (většinou řízeně) bezprostředně po skončení války až do podzimu 1945 nejčastěji formou tzv. pochodů smrti nebo i nehumánních transferů. Druhá vysídlovací etapa se dává do souvislosti s obdobím po Postupimské konferenci, na které došlo k oficiálnímu schválení nuceného vysídlení na mezinárodní úrovni. Organizovaná část trvala od ledna do listopadu roku 1946 a měla probíhat spořádanou a humánní cestou (Staněk, 1991).¹¹

Uvádí se, že po ukončení hlavní etapy nuceného vysídlování na území českých zemí zůstalo přibližně 200 tisíc Němců. Do transferu nebyli zahrnuti a v Československu mohli či museli zůstat především nepostradatelní odborníci a specialisté významní pro nerušený chod národního hospodářství a průmyslového podniku, příslušníci etnicky smíšených rodin, uznání antifašisté (kteří měli sice možnost získat zpět československé občanství, v důsledku silných protiněmeckých nálad jich ovšem velká část Československo opustila v tzv. antifa-transportech) nebo pracovníci pro hospodářství nezbytných profesí (skláři).

V menší míře se pak jednalo o osoby, které byly z transferu vyňaty cestou milosti nebo pro svůj židovský původ. Zůstaly také osoby, které byly zahrnuty do plánovaného hromadného transportu v roce 1947, který nebyl americkými okupačními úřady již obnoven.¹² Později probíhaly ještě tzv. dodatečné odsuny, během nichž až do roku 1951 odcházely dílčí skupiny německého obyvatelstva z řad uznaných antifašistů, a především pak v rámci akce slučování rodin, která dostala název akce Link. Mezi Němci měla tato akce značný ohlas a touto cestou odešlo do západního Německa ještě necelých 17 tisíc osob (Staněk, 1993, str. 38).

Vedle nuceného vysídlení Němců za hranice československého státu probíhal od roku 1947 do roku 1949 tzv. vnitřní odsun – násilný rozptyl německého etnika do vnitrozemí. Vedle snahy o etnickou

¹¹ Z novějších prací je významná edice pramenů k poválečnému nucenému vysídlení a proměnám českého pohraničí po roce 1945, viz (Arburg von & Staněk, 2010; Arburg von & Staněk, 2010).

¹² Američané neobnovili plánovaný hromadný transfer z důvodu neutěšené situace v Německu a z potřeby respektovat zásady humanity, k jejichž porušení by mohlo při pokračování hromadného přesídlování dojít (Staněk, 1993, str. 27).

homogenizaci pohraničí se předpokládala rychlejší asimilace Němců a důvodem byly také hospodářské zájmy – Němci byli přesídlováni na těžké zemědělské práce, později také na práce v lesnictví a v hornictví. Odborníci odhadují kolem 30 až 40 tisíc takto přesídlených osob, především těch, které byly původně zahrnuty do transferů za hranice nebo nedisponovaly ochrannými legitimizacemi (Spurný, 2011, str. 180).

Specifickým případem pak byly od roku 1948 řízené přesídlovací akce Němců z různých částí pohraničí do již dříve vysídlených pohraničních oblastí Krušných hor na práci do jáchymovského uranového revíru (Dvořák T., 2012). V důsledku všech těchto přesunů začala být německá populace značně teritoriálně roztříštěna.

V různých částech tzv. Sudet byl i různý podíl německého obyvatelstva. V některých regionech, odkud byli Němci byli vysídleni, nezůstalo prakticky žádné původní obyvatelstvo (např. Tachovsko či Karlovarsko), v jiných alespoň částečná kontinuita osídlení zůstala (Svitavsko, Podkrušnohoří). Všechny tyto události a okolnosti měly vliv na budoucí vývoj a stav německých hřbitovů. V poválečném Československu tak zůstaly po pětině (v českých zemích skoro dvou pětinách) obyvatel a jejich předcích nejen opuštěné nemovitosti, pole, továrny, ale také opuštěné hřbitovy a hroby.

3.2.3 Proměny sídelní a kulturní krajiny v tzv. Sudetech po roce 1945

K rozsáhlým poválečným migračním procesům patří souběžně s nuceným vysídlením Němců probíhající osídlování pohraničí novým obyvatelstvem z vnitrozemí a ze zahraničí. Největší skupinu tvořili Češi z vnitrozemí, dále šlo o české a slovenské reemigranty hlavně z oblastí východní a jiho-východní, Romy, komunistické Řeky atd.

Přes snahu československých úřadů dosídlit oblasti postihnuté transferem německého obyvatelstva, hustota osídlení již nikdy nedosáhla předválečného stavu.¹³ Nové obyvatelstvo doosídlovalo zejména úrodné oblasti, hůře dostupné horské oblasti zůstaly často nedosídleny, v důsledku čehož probíhala v padesátých a na počátku šedesátých let 20. století vlna demolic (Spurný, 2006).

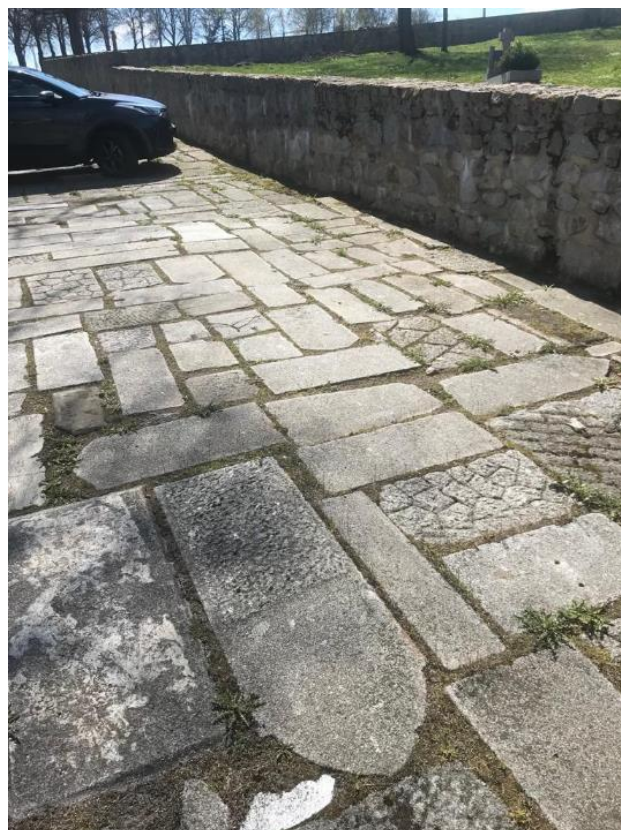
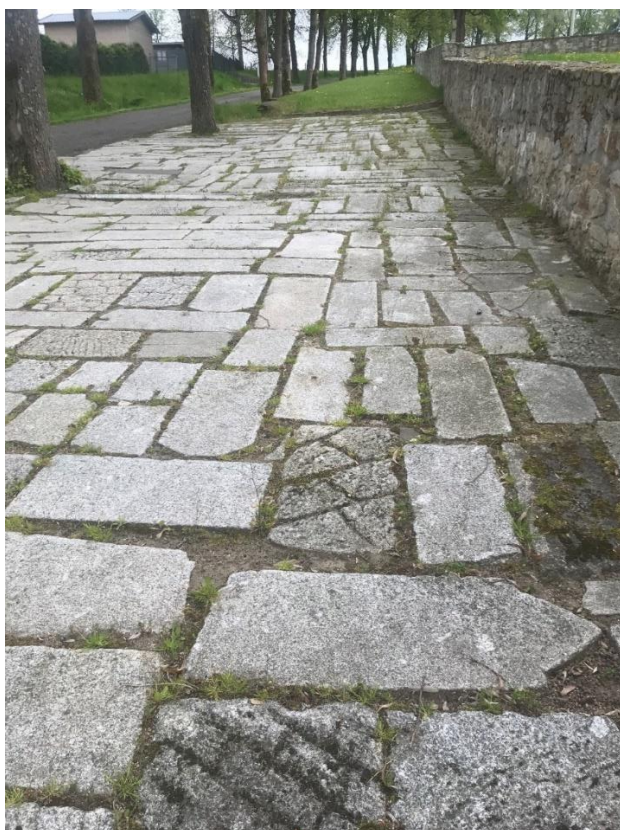
V souvislosti s migračními procesy, které pohraničí českých zemí po roce 1945 postihly, se hovoří o sociální a kulturní diskontinuitě tohoto prostoru – absenci sounáležitosti nově příchozích obyvatel s danou oblastí, pamětí, krajinou apod. K negativnímu vývoji tzv. Sudet¹⁴ přispěla vedle

¹³ K osídlování pohraničí blíže viz (Čapka, Slezák, & Vaculík, 2005; Wiedemann, 2012).

¹⁴ Tzv. Sudety, resp. oblast českého pohraničí není přesně vymezeným správním nebo historickým celkem a jeho přesná definice proto chybí. V moderní historiografii je touto oblastí nejčastěji míněno území českých zemí, které bylo do roku 1945 osídleno většinově německým obyvatelstvem. K vymezení a historickému vývoji pojmu blíže (Arburg von & Staněk, 2010, stránky 31-70).

celkového poklesu obyvatelstva také značná fluktuace poválečných osídlenců a rabování vesnic a prázdných usedlostí tzv. zlatokopy.

Domy, hospodářské statky a další objekty, včetně kulturních památek a církevních staveb¹⁵ byly nejen vykrádány a pustošeny, v některých případech i záměrně poškozovány vinou vandalství nebo za účelem obstarání stavebního materiálu (Kovařík, 2017, str. 48). Tyto zásahy se nevyhnuly ani místním hřbitovům, nechvalně známým se stal osud hřbitova v Jindřichovicích v Krušných horách, kde se z náhrobků vydělalo parkoviště. Navíc je následující období poznamenáno zánikem několika stovek vesnic, osad a dokonce i některých měst nejen z důvodu výše zmíněného nedosídlení, kam však spadá nejvyšší počet těchto míst.

Obr. 6a,b: Jindřichovice na Sokolovsku. Náhrobky jsou použity k vydláždění parkoviště u hřbitova (foto L. Novotný, 2022).

Zánik lidských sídel netvoří žádný historicky výjimečný fenomén. Co do rozsahu zániku a řízené likvidace měst a obcí je však období po druhé světové válce a během následné etapy komunistické

¹⁵ Ke zničeným a zaniklým kostelům západočeského regionu srov. publikaci historika Krčmáře (Krčmář, 2004).

diktatury v českých zemích značně specifické. V této době se jednalo se o zvláště intenzivní proces, který významně ovlivnil nejen proměnu kulturní a sídlení krajiny, ale zasahoval také do osudu místních obyvatel, kteří byli svá často nová bydliště nuceni opustit.

Další zánik souvisel se vznikem tzv. železné opony a s opatřeními, která byla zaváděna k ostraze a zajištění státních hranic po nástupu komunistického režimu v Československu. V roce 1950 bylo zřízeno tzv. hraniční pásmo, následně v roce 1951 bylo v nejtěsnější blízkosti především česko-rakouských a česko-bavorských hranic zavedeno tzv. zakázané pásmo. Jednalo se o území, nacházející se za drátěnými zátarasy, ve kterém bylo možné se, s výjimkou příslušníků Pohraniční stráže, pohybovat jen na základě zvláštního povolení vystavovaného ONV.

Zřízení zakázaného pásma tak v praxi znamenalo nutnost přesídlit z této oblasti všechno místní obyvatelstvo a kompletně vysídlit zdejší obce. Další obce byly v prostoru tzv. Sudet vysídleny a následně zbořeny z důvodu vybudování vojenských výcvikových prostorů, které sloužily potřebám československé armády (např. největší vojenský újezd Hradiště se nacházel v Doupovských horách).

K mimořádným zásahům do kulturní krajiny a sídelní struktury dříve německy hovořícím obyvatelstvem osídlených oblastí docházelo rovněž z důvodu národohospodářských zájmů státu – města a obce musela ustupovat např. z důvodu výstavby vodních ploch a nádrží nebo těžby nerostných surovin (z likvidováno tak byl např. starý Most v severních Čechách v letech 1967–1985 (Spurný, 2016) (Antikomplex, 2015).¹⁶

3.2.4 Situace německy hovořícího obyvatelstva po roce 1948

S nástupem komunistického režimu v Československu došlo k postupnému odstranění některých nejtvrďších restrikcí vůči Němcům v Československu. Vzhledem k mezinárodní situaci, kdy se Německá demokratická republika stala součástí sovětského bloku, začal být komunistickou propagandou vytvářen dvojí obraz Němců – západních Němců coby revanšistů a východoněmeckých „bratrů“, kteří stejně jako „naši“ Němci budovali socialismus. Němci měli splynout s „pracujícím lidem“ a mělo dojít k jejich plnému zapojení do výstavby socialismu, k čemuž vybízela i skutečnost, že přes 70 % Němců v produktivním věku tvořili dělníci, zemědělci bylo něco málo přes 18 % (Otčenášek, 2006, str. 39).

¹⁶ K dokumentaci zaniklých sídel významně přispěl výstavní projekt sdružení Antikomplex Zmizelé Sudety. Pro laickou veřejnost vznikly v roce 2005 internetové stránky www.zanikleobce.cz. Odborně se tematikou zaniklých sídel po roce 1945 nejvíce zabývají geografové (Anděl, Jeřábek, & Oršulák, 2004; Kučera & Kučerová, 2012) nebo archeologové (Vařeka, 2013). Nejnověji osudy „novodobých“ zaniklých sídel sledoval mezioborový projekt Identifikace a trvalá dokumentace kulturní, krajinné a sídelní paměti obce – na příkladu zaniklých sídel Moravy a Slezska, realizovaný v letech 2018 až 2022 (Kovařík, 2022).

Ústava z roku 1948 zaručovala všem občanům rovnost před zákonem a v sociální oblasti (jako právo na vzdělání, na práci, na spravedlivou odměnu za vykonanou práci apod.), tedy i těm Němcům, kteří již nabyli československého státního občanství (Petráš, 2007). V rámci ideologie „beztržní společnosti“ se tak, obecně vzato, měla německá populace zrovnoprávnit, Ústava však zcela vynechala otázku kolektivních menšinových práv, která byla až do roku 1968 přehlížena (Petráš & Novák, 2019; Spurný, 2011, stránky 186-187).

K prvním krokům, které směřovaly k odstranění protiněmeckým diskriminačních opatření, patřilo postupné zrušení dvacetiprocentních srážek, které byly v poválečných letech Němcům strhávány ze mzdy. Od roku 1949 mohly osoby německé národnosti, které doposud nedisponovaly československým státním občanstvím, požádat o jeho znovunabytí (Spurný, 2011, str. 187).¹⁷ To však zůstalo u části Němců bez výrazné odezvy. U řady z nich byl tento nezáměr způsoben snahou o vystěhování se, pro některé by získání státního občanství znamenalo nastoupení základní vojenské služby. Uvádí se přibližně 40 tisíc osob, které byly mezi lety 1951 / 1952 bez státní příslušnosti (Staněk, 1993, str. 108). V roce 1953 se proto státní občanství kolektivně udělilo všem Němcům žijícím v Československu zákonem, a to i těm, kteří o něj i nadále z různých důvodů neprojevovali zájem.¹⁸

Vedle znovunabytí (ať již dobrovolného či nedobrovolného) československého státního občanství se započala odbourávat různá omezení jako např. používání němčiny na veřejnosti, rovněž byla umožněna určitá forma kulturního vyžití v mateřském jazyce, která byla ovšem ideologicky podmíněná a kontrolovaná. V roce 1951 začal v německém jazyce vycházet odborářský týdeník *Aufbau und Frieden*, jehož hlavní rolí byla propaganda komunistické strany, od roku 1966 vycházel pak pod názvem *Volkszeitung*, od roku 1968 je znám pod názvem *Prager Volkszeitung* (Novotný, Die deutsche Minderheit und ihre Presse, 2016). V severozápadních Čechách, v místech, kde zůstal větší počet Němců, se postupně vytvořily různé kulturní skupiny, v německém jazyce probíhaly např. bohoslužby (Kreisslová & Novotný, 2015, stránky 135-149).

Obnovení německého školství bylo v první polovině padesátých let komunistickou vládou zamítnuto, což zřejmě nejvíce prohloubilo asimilaci dalších generací. Jako důvod se uváděla teritoriální roztržistěnost německého etnika, malý zájem rodičů a nízké jazykové znalosti dětí (Nekvapil, 2003; Kreisslová & Novotný, 2018; Šmídová, 2010; Sokolová, 1991; Tišerová, 2008; Wolff, 2001; Cordell & Wolff, 2005). Po skončení běžného vyučování bylo sice možné navštěvovat nepovinné kroužky německého jazyka, ty se však potýkaly s nedostatkem kvalifikovaných učitelů a učebních pomůcek, což zřejmě vedlo k nízkému zájmu rodičů (Novotný, 2015).

¹⁷ Do roku 1949 byly tyto osoby oficiálně považovány za cizince, poté za osoby bez státní příslušnosti.

¹⁸ Viz Zákon č. 34/1953 Sb., jímž některé osoby nabývají československého státního občanství.

V důsledku těchto asimilačních tendencí ze strany státu začala i mezi Němci převládat pasivita jak ke vztahu k etnicko-kulturním specifikům skupiny, tak v oblasti společensko-politické. Důsledky válečného a poválečného vývoje, kterým si německé obyvatelstvo prošlo, se nepříznivě odrazily v neposlední řadě i na demografické struktuře, kdy v této skupině začaly převažovat především ženy a starší osoby.

K roku 1961 klesl podle sčítání lidu počet obyvatel německé národnosti v Československu na 140 402 osob, což představovalo podíl 1 % obyvatelstva. V českých zemích se jednalo o 134 143 (1,4 %) osob. Celkově ubylo obyvatel německé národnosti od předchozího sčítání lidu v roce 1950 o 25 000 osob. Největší koncentrace Němců zůstávala nadále v Severočeském (57 488 osob, tj. 5,3 %) a Západočeském kraji (41 866 osob, tj. 5,1 %).

Prohloubily se negativní trendy, které etnickou skupinu provázely již od nuceného vysídlení: zhoršovala se věková a pohlavní skladba, více jak 45,9 % obyvatel bylo starších 50 let a věkový medián tvořil 46 let (tedy lidé, kteří se narodili okolo roku 1915). Podíl žen německé národnosti dosahoval 56,9 %. Zvýšil se počet etnicky smíšených manželství, naopak se snížil počet narozených dětí do homogenního či smíšené manželství. V etnicky smíšených rodinách převažoval jako komunikační prostředek český jazyk, a to v asi 75 % případů a v 68 % tomu tak bylo i u dětí. Co do sociálního složení nadále převažovali dělníci (v průmyslu, výrobních řemeslech a stavebnictví 71,5 %, zemědělství a lesnictví 12,7 %) (Kreisslová & Novotný, Kulturní život německé menšiny v České republice, 2015, str. 44).

3.2.5 Šedesátá léta 20. století aneb německé pražské jaro?

S šedesátými lety je spojena silná vlna emigrace Němců z Československa. Jako důvod stěhování bylo ve většině případů uvedeno slučování rodin. Jen mezi lety 1957 až 1965 požádalo o vystěhování 23 300 občanů německé národnosti, z toho jich 21 514 chtělo do Spolkové republiky Německo (dále také SRN) a 1 786 do Německé demokratické republiky (dále také NDR). Z toho bylo schváleno bylo jen 11 827 žádostí. Což ovšem bylo výrazně více než v minulosti.

Liberalizace v této oblasti byla odrazem uvolňování komunistického režimu, který je pozorovatelný pro značnou část šedesátých let 20. století. Můžeme proto hovořit o počátku specifické vlny vystěhovalectví, která znamenala další (tentokrát „dobrovolný“) exodus sledované etnické skupiny. Mezi lety 1966 až 1969 se podařilo vycestovat ročně vždy asi 10 000 Němcům. Zájem o vystěhování z Československa v šedesátých letech poměrně silně stoupal, za hlavní důvod byla udávána vysoká životní úroveň v SRN a zde žijící příbuzní.

Mezi lety 1960 až 1969 bylo podáno 106 000 žádostí o vycestování ze země. Tyto snahy brzdily ekonomické obavy z odchodu kvalifikovaných pracovníků, přesto však nakonec počet vystěhovaných Němců během tohoto období dosáhl 36 757 osob. V letech 1968 až 1969 se pak jednalo o 29 208 osob (hlavně ze Sokolovska a Chomutovska). Na konci roku 1968 se odhadoval počet Němců na československém území na 110 000 osob (Kreisslová & Novotný, Kulturní život německé menšiny v České republice, 2015, str. 45).

Poměrně zásadním mezníkem pro právní postavení národnostních menšin v Československu se stal rok 1968, během kterého byl přijat ústavní zákon o postavení národností.¹⁹ Nejen německému obyvatelstvu tak byla po mnoha letech uznána menšinová práva, do kterých bylo mimo jiné zahrnuto i právo na vzdělání v mateřském jazyce. Zřízení školství s německým vyučovacím jazykem však již nebylo údajně možné realizovat z důvodu nedostatečného počtu německy mluvících dětí.

Změna politických poměrů v zemi však umožnila založení první poválečné organizace sdružující německou menšinu – Kulturního sdružení občanů ČSSR německé národnosti (dále také Kulturní sdružení). V dubnu 1968 se konalo v Sokolově početné shromáždění zástupců občanů německé národnosti.

Zde bylo přijato hned několik požadavků, které měly zlepšit dosavadní situaci skupiny: zejména zajištění a zkvalitnění výuky německého jazyka v rozsahu alespoň tří hodin týdně; dále mělo dojít k obnovení činnosti národnostně smíšených komisí při národních výborech, na používání němčiny ve veřejném styku a na úřadech.

Z dalších požadavků to byla zesílená činnost v oblasti různých volnočasových kulturních aktivit v němčině, zintenzivnění dosavadního rozhlasového vysílání a vydávání vlastního deníku (Kreisslová & Novotný, 2015, str. 69).

Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa a následný „normalizační“ kurz zasáhl do obrodného procesu i u československých Němců. Z různých funkcí byly vyloučeni demokraticky smýšlející reprezentanti německých občanů. Zakládání Kulturního sdružení se ovšem nezastavilo, jakkoli se zcela proměnily okolnosti, do nichž byl tento spolek zakládán.

V listopadu 1968 tak byl předložen návrh programového prohlášení sdružení s prokomunistickou ideologickou orientací. Cíle byly následující:

- a) výuka dětí německé národnosti německému jazyku prostřednictvím nových metod;
- b) proměna tiskoviny Prager Volkszeitung na deník a rozšíření dosavadní podoby rozhlasového vysílání;

¹⁹ Ústavní zákon č. 144/1968 Sb., o postavení národností v ČSSR.

- c) možnost vydávání německy psaných publikací v československých nakladatelstvích a možnost přístupu k německým knihám v knihovnách;
- d) zkvalitnění kulturní a umělecké činnosti;
- e) rozvinutí spolupráce s ROH a dalšími složkami státu;
- f) péče o tělesnou kulturu, organizace výletů a poznávacích zájezdů;
- g) šíření (pokrokových) tradic národnostní skupiny a kontakty s ostatními národnostmi;
- h) možnost promítat české a slovenské filmy s německými titulky v těch místech, kde je vysoká koncentrace Němců (Kreisslová & Novotný, 2015, str. 70).

Stanovy Kulturního sdružení nakonec schválilo ministerstvo vnitř 26. dubna 1969, následně byla organizace přijata do české i federální Národní fronty. Sdružení fungovalo v Praze a dále v pohraničních oblastech sousedících s NDR. Postupně se stalo nástrojem „normalizační“ politiky a mělo přispívat k ideologickému formování Němců v Československu. To byl také důvod, proč se nepodařilo do něj začlenit většinu občanů německé národnosti v těch místech, kde mohly vznikat jeho pobočky. Mnozí Němci odmítli do takto zpolitizované organizace vstoupit.

I tak ale působilo ve svém počátku celkem 72 místních organizací v Severočeském (47), Západočeském (15), Východočeském (5) a Jihomoravském (4) kraji a jedna byla v Praze. Celkem touto dobou mělo sdružení 4 961 členů, nejvíce organizací fungovalo v Severočeském kraji v okrese Děčín: evidováno jich zde bylo 12 s asi 1 300 členy. Sdružení od svého počátku bojovalo s vysokou věkovou strukturou členské základny a problémem, jak získat zástupce mladších generací (Kreisslová & Novotný, 2015, stránky 68-81).

Ani jisté oživení, ke kterému v podmínkách pražského jara došlo, neodvrátilo už tak pokročilou asimilaci dané skupiny, která se v době „normalizace“ dále prohlubovala. Německá menšina se potýkala s problémy rozptýleného osídlení, nepříznivé struktury jak co do věku, tak pohlaví a v neposlední řadě vysokým počtem interetnických manželství. U občanů hlásících se k německé národnosti se též projevil odklon od německého jazyka coby jazyka mateřského.

Obr.:7a,b Prager Volkszeitung 1968 a 2016 (Zdroj: saaz.info (a), Kronen Zeitung (b)),

3.2.6 Situace německé menšiny v Československu / České republice po roce 1989

Současný stav německé menšiny v České republice je silně zatížen historickým vývojem, kterým si tato skupina v minulosti prošla. Dle pravidelného sčítání obyvatelstva zjišťujeme, že počet občanů, kteří se oficiálně hlásí k německé národnosti, neustále klesá.

V roce 1991 se k této národnosti přihlásilo 47 789 občanů. Předpokládalo se však, že tento údaj byl značně poddimenzován, jelikož se mnozí z důvodů traumatických zkušeností z minulosti k německé národnosti raději nepřihlásili. Například počty vydaných německých pasů byly vyšší, stejně tak se při sčítání lidu k němčině coby mateřštině přihlásilo více osob.

V roce 2001 se k německé národnosti přihlásilo 39 106 občanů, v roce 2011 to bylo už jen 18 772 osob. O něco příznivější jsou údaje z posledního sčítání v roce 2021, kdy bylo poprvé možné uvést dvě národnosti. K německé národnosti se přihlásilo 18 658 lidí, dalších 6 158 pak uvedlo dvojí národnost, tedy českou a německou.

Rok	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011	2021
Počet Němců (ČSR/ČR)	159 938	134 143	80 903	58 211	48 556	39 106	18 772	24 816

Tab. 1: Počet obyvatel hlásících se k německé národnosti dle sčítání lidu mezi lety 1950 až 2021²⁰ (Zdroj: ČSÚ).

Přes výše popsané negativní vývojové tendence lze konstatovat, že společensko-politické změny po roce 1989 přinesly významné pozitivní změny jak v oblasti česko-německých vztahů, tak pro samotné německé obyvatelstvo. Bezesporu došlo k jistému oživení skupiny, při němž se zvýšila především veřejná aktivita jejích příslušníků.

Vzniklo mnoho nových svazů usilujících o oživení etno-kulturní identity této skupiny. Část zástupců německé menšiny se tehdy neztotožňovala s Kulturním sdružením, které bylo zatíženo komunistickou minulostí a nejevilo se tudíž jako vhodným reprezentant menšiny v nově nastolených demokratických podmínkách.

Z tohoto důvodu vznikl na počátku roku 1990 Svaz Němců v ČSFR. V letech 1990 až 1991 začaly vznikat také nové autonomní regionální organizace německé menšiny, které se většinou přihlásily pod záštitu Svazu Němců a začaly spolupracovat s vysídlenými Němci z příslušných regionů, žijících v Německu.

²⁰ Zdroj dat: Český statistický úřad 1950–2011 [online]. [cit. 10. 4. 2015]. Dostupné z <<https://www.czso.cz/>>.

Výsledkem snah o vytvoření jedné reprezentace zastřešující všechny existující svazy a sdružení v českých zemích bylo vytvoření Shromáždění Němců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (dále také Shromáždění Němců). Ustavující shromáždění se konalo v Liberci 7. listopadu 1992.

Kvůli různým sporům se ho neúčastnili zástupci Kulturního sdružení, což znamenalo rozštěpení reprezentace Němců v České republice do dvou velkých sdružení. Tato situace trvá doposud, byť především díky generační výměně jejich hlavních představitelů došlo ke sblížení a spolupráci obou těchto uskupení (Kreisslová & Novotný, 2015).

Shromáždění Němců si podle stanov kladlo od svého počátku jako základní cíl úspěšnou seberealizaci německé národnostní skupiny, jehož se snažilo dosahovat následovně:

- a) kulturním uspokojováním potřeb národnostní menšiny rozšiřováním německých kulturních hodnot;
- b) spoluúčastí při vydávání novin, časopisů a bulletinu v němčině a vydáváním publikací, které popisují a zobrazují tradice německé národnostní menšiny;
- c) aktivní činností při péči o německou kulturu a řeč, ale i o mezinárodní kulturu;
- d) podporou a spoluprací s jinými, zejména německými mluvícími zeměmi;
- e) podporou při zřizování a chodu středisek vzájemného setkávání v ČR;
- f) zakládáním zájmových kroužků pro regionální kulturu;
- g) spoluprací s úřady a státními institucemi na úseku výchovy a vzdělávání napomáháním při zakládání bilingvních škol s návazností dalšího vzdělávání ve školských zařízeních v Německu;
- h) přijetím Shromáždění do mezinárodních organizací národnostních menšin a aktivně v nich pracovat;
- i) péčí o identitu národnostní skupiny na základě uznání plného zrovnoprávnění s majoritou;
- j) podporou občanů německé národnosti v oblasti podnikání, vzdělávání a sociální.

Shromáždění Němců svou činnost od svého vzniku opíralo o Smlouvu o dobrém sousedství a přátelské spolupráci mezi ČSFR a SRN z roku 1992 (ČR, 1997). Ve spojení s touto smlouvou začala přicházet ze Spolkové republiky Německo finanční a jiná pomoc určená německé menšině.

Došlo také k rozhodnutí o zřízení tzv. středisek setkávání (Begegnungszentren). Tato kontaktní střediska měla fungovat jako centra společenských a kulturních aktivit Němců v místech, v nichž žila německá menšina koncentrovaněji, a současně měla přispívat ke zlepšení a prohloubení interetnického dialogu s českou majoritou. V době svého vzniku se ovšem ne vždy setkávala s kladnou odezvou jak ze strany úřadů, tak ze strany české veřejnosti.

Problémy se vyskytovaly i během naplňování tohoto cíle – např. při hledání vhodných prostor nebo aktivizaci příslušníků německé menšiny. Provoz středisek měl být financován ze státního rozpočtu

Německa. Podpora ze státního rozpočtu Spolkové republiky Německo byla pojmána jako počáteční pomoc, která by měla být postupně redukována. Podporu poskytovala i česká vláda (projekty, tisk v mateřštině).

V roce 1998 bylo v činnosti již 15 středisek a jejich činnost představovala nejlépe viditelné zlepšení situace německé menšiny. Organizovali se zde různé akce – setkání, zábavy, přednášky, semináře a výstavy, kurzy německého jazyka, tuzemské i zahraniční zájezdy (Götze, 1999).

Shromáždění Němců má hlavní sídlo v Praze, v současné době zastřešuje dvacet samostatně registrovaných svazů. Navíc pod shromáždění spadá mládežnický spolek JUKON. V roce 1992 založilo shromáždění společnost Bohemia Troppau o.p.s., která poskytuje zvýhodněné úvěry pro malé podnikatele a živnostníky a spravuje sociální a vzdělávací projekty zejména pro německou menšinu a funguje dodnes.

Shromáždění je také zřizovatelem základní školy německo-českého porozumění a osmiletého Gymnázia Thomase Manna s rozšířenou výukou němčiny, vybraných předmětů v němčině a s cílem rozvíjet německo-české porozumění. Od roku 2013 vydávala organizace vlastní noviny *Landeszeitung*, které se přetvořily na časopis *LandesEcho*.

V roce 2016 došlo k přejmenování na Shromáždění německých spolků v České republice. Rovněž Kulturní sdružení prošlo různými proměnami svého názvu. Po rozpadu Československa v roce 1993 se přejmenovalo na Kulturní sdružení občanů německé národnosti v ČR, v roce 2014 se přejmenovalo znovu na Spolek Němců a přátel německé kultury, což odráží snahu se více otevřít české majoritě, resp. všem zájemcům o německou minulost a kulturu českých zemí. Hlavní sídlo se nachází rovněž v Praze, v regionech se k němu v současné době hlásí 16 místních organizací.

Obě organizace reprezentující německou menšinu v České republice usilují o zachování kulturního dědictví, mateřského jazyka a vytváření prostoru pro seberealizaci svých členů. Pořádají různé kulturní akce u příležitosti oslav různých svátků, výstavy, kurzy němčiny, semináře pro mládež i seniory. Významnou položkou aktivit je péče o nemocné, přestárlé a sociálně slabé spoluobčany. Ve spolupráci s českými občany a vysídlenými Němci se podílejí na obnově kostelů a restaurování památek, včetně německých hřbitovů a hrobů.

Na žádost zástupců německé menšiny na jednání Rady vlády pro národnostní menšiny (Rada) v prosinci 2015 byla ustavena na základě doporučení Rady dne 26. dubna 2016 Pracovní skupina pro řešení situace německých (a dalších) hrobů v České republice. Také z jejího popudu byl realizován tento výzkumný projekt.

3.3 Legislativní rámec péče o německé hroby

3.3.1 Specifické právní aspekty péče o německé hroby

Recentní stav německých hrobů na území České republiky je dán řadou známých důvodů, které zde již zazněly. Téma bylo v kontextu česko-německých vztahů po dlouhou dobu podceňováno a nesystematicky řešeno. Nalezneme však řadu jednotlivých pozitivních příkladů. Ze strany různých občanských iniciativ se uskutečnily sanační či jiné udržovací práce, které zastavily devastaci „německých hrobů“. Tyto aktivity je třeba vyzdvihnout a označit jako velmi záslužnou iniciativu „zdola“. Aktivní je zde i sama německá menšina a její regionální svazy. Převažují však příklady špatné praxe, které jsou i medializovány, a to včetně německých médií (Welt, 2016; Deutschlandfunk, 2015).

Zdůrazněme znovu, že zde pojednáváme o civilních hrobových zařízeních, která se nacházejí na veřejných pohřebištích, případně zpustlých hřbitovech bývalých obcí. Nejde tedy o vojenské hroby, případně pomníky a památná místa obětí obou válek z 20. století, pro které je uplatněn možný režim péče o válečné hroby v gesci ministerstva obrany. V případě péče o tyto hroby se uplatňuje speciální zákon 122/2004 Sb., o válečných hrobech a pietních místech a o změně zákona č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Dosud absentuje bilaterální dohoda mezi Spolkovou republikou Německo a Českou republikou v oblasti péče o německé válečné hroby a pietní místa. Příprava takové mezinárodní smlouvy byla sice již několikrát zahájena, dosud však nebyl ujednocen její text z důvodu požadavku německé strany vyložit pojem „německý hrob“ extenzivněji, než to činí uvedený zákon o válečných hrobech.

Z pohledu legislativy, a především mezinárodního práva je „německým hrobům“ věnována pozornost především v klíčovém dokumentu česko-německých vztahů, kterým je bilaterální česko-německá Smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci č. 521/1992 Sb. To se vztahuje zejména na články 24 a 30. Oba body jsou formulovány deklaratorně a je zřejmé, že konkrétní aktivity jsou podmíněny dalšími kroky, především konkrétní podporou státu obcím, případně dalším subjektům.

Článek 24

(3) Smluvní strany budou pečovat zejména o místa a kulturní památky, nacházející se na jejich území, připomínající dějinné události, kulturní a vědecká díla a tradice druhé strany a umožní k nim svobodný a nerušený přístup. Uvedená místa a kulturní památky jsou zákonem chráněny.

Článek 30

(1) Smluvní strany prohlašují, že československé a německé hroby, nacházející se na jejich území, budou stejným způsobem uctívány a chráněny; péče o ně bude umožněna.

(2) Hroby československých, respektive německých obětí válek a panování násilí, nacházející se na jejich území, požívají právní ochrany a jsou zachovávány; jejich registrace a péče o ně bude umožněna.

(3) Smluvní strany budou podporovat spolupráci mezi organizacemi, příslušnými pro péči o tyto hroby.

V praxi však z různých důvodů k naplňování výše uvedených závazků nedochází. Navíc výrok z výše citované smlouvy, že o „hroby [...] budou stejným způsobem uctívány a chráněny“, sám o sobě ještě nezakládá ochranu hrobů a hřbitovů. Hlavním kamenem úrazu tristního stavu „německých hrobů“ je nedostatek finančních prostředků, kterými obce disponují. Obce, které mají péči o opuštěná hrobová místa na starost, na péči o zpustlé „německé hroby“ zvláštní finance nemají, své zdroje vydávají přednostně na řešení různých jiných praktických záležitostí.

Neexistují žádná stanovená pravidla řešení, ani možnosti, jak po obcích požadovat nápravu. Problém devastace „německých hrobů“ je proto třeba řešit především efektivní spoluprací státu a obcí. Dalším významným faktorem negativního přístupu k záchraně „německých hrobů“ jsou stále existující protiněmecké resentimenty některých reprezentantů obcí.

Můžeme tak být svědky probíhající plošné fyzické devastace historických německých oddělení na českých hřbitovech, obchodování s náhrobky a nerespektování nesouhlasu druhé smluvní strany s takovým zacházením, vyjádřeného mj. v postoji koordinační rady Česko-německého diskusního fóra.

Na základě kulminace řady problémů byla proto iniciována *Pracovní skupina pro řešení situace německých (a dalších) hrobů na hřbitovech v ČR* (dále také PSF), která byla ustavena při Radě vlády pro národnostní menšiny dne 26. dubna 2016 usnesením č. 174 (Úřad vlády, 2016). Tato skupina se obdobně jako v devadesátých letech Sudetoněmecké krajanské sdružení při svém snažení o záchranu a péči o „německé hroby“ opírá o mezinárodní česko-německou Smlouvu o dobrém sousedství a přátelské spolupráci č. 521/92 Sb. z roku 1992, ve které se český stát zavazuje nastíněnou problematiku řešit. Skupina se schází nepravidelně, vedle Prahy je to i v rámci výjezdů přímo do míst, v nichž se řeší situace ohledně německých hrobů. Skupina také iniciovala v roce 2017 vydání příručky pro obce (Úřad vlády, 2017). Nicméně problém s těmito „německými „(a opuštěnými) hroby přetrvává i dodnes.

Jde rovněž o pozoruhodný problém právní etiky. ČSR, resp. Česká republika převzala rozhodnutím o odsunu Němců nejen majetek po tomto obyvatelstvu, ale také trvalou povinnost pečovat o hřbitovy a hroby, které byly bývalým vlastníkům v době socialismu znepřístupněny. V době studené války byl celé generaci odepřeno právo kontaktu se zemřelými předky.

Jak napsal Stanislav Děd: „Navíc zabránil tomu, aby si normální vztah k vlasti vytvořila i generace jejich potomků. Širokou paletou opatření ústředních orgánů v rámci centrálně řízené společnosti, sahající od programu tzv. čechizace zněmčelých území, přes subjektivní rozhodnutí místních funkcionářů a úřadů až po zdánlivě objektivní plánovitá opatření v ‚celospolečenském zájmu‘, navíc za mlčenlivého souhlasu a někde i přispění české veřejnosti, dopustil postupnou devastaci těchto pietních míst.“ (Děd S. , 2018, str. 75)

Z tohoto hlediska je zajímavé sledovat rozporuplné pokusy „ošetřit“ prodeje, rušení či devastaci hrobů a hrobek, případně celých hřbitovů v České republice. Dle vyjádření některých expertů je jakýmsi formálním pokusem „přeskočit do jakýchsi zdánlivě normálních civilizovaných poměrů, aniž by byly vzaty v úvahu nenapravitelné důsledky období desetiletí přerušených kontaktů a byla přijata speciální opatření na tuto skutečnost reagující“ již zmiňovaný Zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví (Děd S. , 2018, str. 76).

Z hlediska legislativy se v příručce doporučuje obcím nakládat s hrobovým zařízením jako s věcí opuštěnou ve smyslu zák. č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví v platném znění a čl. 24 a 30 bilaterální česko-německé Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci č. 521/1992 Sb. Příručka Úřadu vlády sice doporučuje využít k postupné revitalizaci hřbitovů či jejich částí vlastní náklady obce, ovšem odkazuje také na zdroje, které by měly být uvolněny na základě výsledků řešení podnětu německých zástupců v Radě Vlády ČR. Žádné takové zdroje dosud uvolněny ovšem nebyly.

Problematické je také zajištění finančních prostředků na udržování často velkých ploch v rámci veřejných pohřebišť z rozpočtů měst a obcí (příkladem může být zpustošení hřbitova v Kynšperku nad Ohří na Sokolovsku). Obce a města tyto zdroje nemají, navíc mezinárodní právo, resp. smluvní základna v podobě Smlouvy o přátelství je závazná primárně pro stát. Brožura Úřadu vlády je tak především návodem, obcím radí, jak postupovat při evidenci opuštěné německé hrobky nebo jak oznamovat nového vlastníka německé hrobky.

Vyzývá také obce, aby řád pohřebišť reflektoval příslušná ustanovení česko-německé Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci. Obcím ovšem v této věci nebyla předána přenesená působnost, nejedná se pro ně o závazný dokument. Navíc není ani obeznámenost s tímto dokumentem ze strany reprezentantů obcí dostatečná, v několika ohledech je také v rozporu s pojetím MMR coby garanta za oblast pohřebnictví (Kotrlý, 2023).

V brožuře se obce dále vyzývají, aby se pokusily o postupnou obnovu zejména opuštěných hrobů. V České republice však pro obce neexistuje zákonná povinnost starat se o opuštěné hroby, takže se stav mnoha „německých hrobů“ v posledních letech až na výjimky spíše zhoršil. Chybí metodické pokyny a finance, které by městům a obcím problém pomohly řešit. V řadě případů je rozsah zpustošení hrobů velký a nelze se spoléhat pouze na schopnost a ochotu starostů a starostek řešit problém z vlastních zdrojů.

3.3.2 Péče o německé hroby v českém legislativním rámci

V této souvislosti vyvstává hned několik otázek správního práva, které jsou pro obce a města zásadní (Kotrlý, 2023). Jak má obec v roli provozovatele veřejného pohřebiště nakládat s hrobkami opuštěnými po roce 1945, zejména „německými“? Lze využít režim § 1050 odst. 2 zákona č. 89/2012 Sb. občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále také „občanský zákoník“ nebo „NOZ“)?

Mají být obce v roli provozovatelů veřejných pohřebišť aktivní a v lednu 2024 zaslat na podatelnu Úřadu pro zastupování státu ve věcech majetkových (dále také „ÚZSVM“) seznam opuštěných „německých“ hrobek a nemovitých náhrobků? Bude se ÚZSVM jako nový vlastník „německé hrobky“ o takovou nemovitou věc od 1. 1. 2024 starat dle požadavků mezinárodního práva a metodiky Úřadu vlády?

Z hlediska obecné právní úpravy provozu pohřebiště s opuštěnými hroby obecně platí, že by se provozovatel měl snažit získat opuštěná nemovitá hrobková zařízení do vlastnictví. To mu usnadňuje udržovat areál hřbitova a zároveň zvyšovat jeho pohřbívací kapacitu. Kvůli pohřbívání do země představuje hřbitov klíčovou veřejnou infrastrukturou a důležitou službu ve veřejném zájmu.

Právní regulace se řídí zejména dle § 25 odst. 5 zákona o pohřebnictví, účinného od 1. 9. 2017 a obecně se pamatuje na důstojné zacházení s lidskými ostatky i práva pozůstalých. Přesto v praxi záleží především na konkrétních vztazích mezi pozůstalými a projevené slušnosti k zemřelému a jeho památce.

Právo nájmu hrobového místa přechází na osobu, kterou nájemce určil. Pokud je nájemcem fyzická osoba a pokud není přechod nájmu na určenou osobu možný, nebo pokud neurčil nájemce nikoho, pak právo nájmu (užívací právo) přechází na manžela. Pokud manžel není, přechází na děti, pokud i ony nejsou, pak na jeho rodiče, pokud i oni nejsou, tak na jeho sourozence a pokud i oni nežijí, pak na jejich děti. Až pokud není možný přechod práva nájmu na žádnou z uvedených osob, tak přechází právo nájmu na dědice zemřelého. Osoba, na kterou toto právo nájmu přešlo, je bez zbytečného odkladu povinna sdělit provozovateli pohřebiště údaje potřebné pro vedení evidence veřejného pohřebiště.

Výklad MMR také uvádí, že: „V daném kontextu je dále třeba uvést, že lidské tělo ani jeho části, nejsou věcí (§ 493 NOZ). To platí i pro lidské ostatky, tj. tělo zemřelého a jiné lidské pozůstatky po pohřbení. Nemohou proto být předmětem vlastnického práva a nemohou být ani předmětem dědictví. Vlastník hrobky (ani nájemce hrobového místa) proto není vlastníkem v ní uložených lidských ostatků.“ (Kotrlý, 2023)

Z uvedeného výše plyne, že prodej hrobu nemá nutně vliv na nájem hrobového místa (užívání hrobky). Pokud došlo spolu s prodejem hrobky i k převodu nájmu hrobového místa, pak to není

důvodem k vyzdvižení urny s lidskými ostatky z hrobky. Navíc jistou praxí je, že lidské ostatky či urny s lidskými ostatky se i při převodu nájmu v hrobce ponechávají, případně se uloží do společného hrobu na pohřebišti (dříve tzv. kostnice).

Exhumace, tj. vyzdvižení lidských ostatků nebo urny s lidskými ostatky z pohřebiště (§ 2 písm. m) zákona č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví), je umožněna pouze za zákonných podmínek, provádí ji provozovatel pohřebiště (na základě § 4a odst. 2 zákona o pohřebnictví). Zakazuje se neoprávněně otevřít hrobku nebo neoprávněně provádět exhumaci (viz § 4 odst. 1 písm. h) zákona o pohřebnictví). Fyzická osoba, která tak učiní, se dopouští přestupku dle § 26 odst. 1 písm. g) zákona o pohřebnictví.

V § 22 odst. 5 zákona o pohřebnictví stojí, že nájemce hrobového místa je povinen k žádosti o exhumaci vždy doložit písemný souhlas osoby uvedené v § 114 odst. 1 občanského zákoníku, tj. manžela zemřelého (resp. pokud není, tak dětí zemřelého, pokud nejsou, tak rodičů, pokud nejsou, tak sourozenců zemřelého, pokud nejsou, tak jejich dětí a pokud i ti nejsou, tak kterékoli z osob blízkých. Dle § 4 odst. 1 zákona o pohřebnictví se s lidskými ostatky má zacházet důstojně a zakazuje se s nimi nakládat způsobem, který se dotýká důstojnosti zemřelého nebo mravního cítění veřejnosti (§ 4 odst. 1 písm. f zákona o pohřebnictví).

Též je zakázáno naložit s lidskými ostatky způsobem pro zemřelého nedůstojným § 92 odst. 1 NOZ. Zásahům do osobnostních práv člověka a jeho důstojnosti i po jeho smrti se lze ze strany blízkých osob domáhat soudně (§ 82 odst. 2 občanského zákoníku).

Pokud došlo k exhumaci a lidské ostatky nejsou nadále uloženy na veřejném pohřebišti, má na jejich vydání právo osoba, kterou člověk před svou smrtí výslovně určil. Dále pak právo postupně přechází na manžela, dítě nebo rodiče. Pokud nikdo z nich není, převezme je dědic (viz § 92 odst. 2 občanského zákoníku). Uvedené principy neplatí v případě, kdy provozovatel pohřebiště na hřbitovní parcele eviduje staré opuštěné rodinné či individuální „německé hroby“ (Kotrly, 2023)

V příručce Úřadu vlády se zmiňuje možnost realizovat sanační aktivity ve spolupráci s představiteli vysídlených Němců, německé menšiny v České republice nebo různými lokálními a pamět'ovými institucemi či regionálními vlastivědnými sdruženími (Úřad vlády, 2017, str. 6).

Podobně se obcím doporučuje upozornit na přítomnost „německých hrobů“ pomocí česky psaných informačních tabulí. Všechny tyto apely mají jen doporučující charakter, uvádí se také jako doporučení v případě sanací hrobů uvádění jmen německých zemřelých v němčině a také to, že v případě poškozených hrobových místa náhrobků uměleckého významu, u nichž není možné určit nabyvatele, aby se obce pokusily o identifikaci ve spolupráci se státními okresními archivy, případně dalšími pracovišti jako např. Národním památkovým ústavem či muzei. Vše směřuje ke snaze zachovat pietu vůči pohřbeným i tehdy, že se jedná o hroby, u nichž nedokážeme identifikovat majitele.

Zvláštní pravidla jsou přitom věnována péči o německé (a další) hroby na veřejných pohřebištích a na zpustlých hřbitovech a bývalých hřbitovech zaniklých obcí. V obou případech je zde apel na evidenci a zachování písemných záznamů, jakkoli se toto v praxi dodržuje v různé míře. V případě zpustlých hřbitovů jsou obce opět vyzývány k tomu, aby zachovávaly pietu alespoň tím, že budou pečovat o zeleň a budou upravovat terén (např. při zachování památné loučky apod.).

Obr. č. 8a,b: Německý hrob v Třebomí na Opavsku (foto: L. Novotný (a), Wikipedia (b))

Obce jsou provozovateli veřejných pohřebišť, a to včetně těch, na kterých se nacházejí drobné německé movité i nemovité památky. Jejich reprezentanti nenesou právní ani jinou odpovědnost za nucené vysídlení Němců a jejich důsledky. Nedisponují ani přenesenou působností za péči o německé hroby, ani potřebnými financemi. Odpovědnost nese český stát, což plyne i z pramenů mezinárodního práva. Ten však v tomto ohledu neposkytuje žádnou finanční podporu. Dalším problémem je, že řada sepulkrálních památek není zaevidována ve hřbitovních knihách či jiných databázích. Nelze tudíž identifikovat rozsah problému opuštěných „německých hrobů“.

V případě této zprávy se zabýváme hroby civilními, nikoliv vojenskými. Na vojenské hroby se vztahuje zákon 122/2004 Sb., o válečných hrobech a pietních místech. Bilaterální smluvní základna

mezi Českou republikou a Německem sice doposud chybí, přesto jsou však v tomto případě péče, a především finanční prostředky, zajištěny. Civilních hrobů se však tento přístup netýká.

České zákony sice obecně pamatují na důstojné zacházení s lidskými ostatky a práva pozůstalých, mělo by se dbát na mravní citění veřejnosti a důstojnost pochovaných osob, a to bez ohledu na národnost/etnicitu pohřbených osob, praxe zacházení s řadou „německých hrobů“ je však s těmito zásadami v zásadním rozporu.

Pro opuštěné „neněmecké“ hrobky, platí, že snahou provozovatele pohřebiště by mělo být získat opuštěná nemovitá hrobková zařízení do vlastnictví. To mu usnadňuje udržovat areál hřbitova a zároveň zvyšovat jeho pohřbívací kapacitu.

Obecná právní regulace se řídí zejména zákonem č. 256/2001 Sb, o pohřebnictví a o změně některých zákonů, účinného od 1. 9. 2017. Tento zákon ukládá povinnost s lidskými ostatky zacházet důstojně (§ 4 odst. 1 zákona o pohřebnictví), zakázáno je s nimi nakládat způsobem dotýkajícím se důstojnosti zemřelého nebo mravního citění veřejnosti (§ 4 odst. 1 písm. f) zákona o pohřebnictví). Uvedené principy nejsou ovšem aplikované v případech, kdy provozovatel pohřebiště na hřbitovní parcele eviduje staré opuštěné rodinné či individuální německé hroby.

Obec by je mohla sice také vlastnit, ale za jiným účelem než do nich pohřbívat. Z tohoto důvodu je zásadní mezinárodním aspektem problematiky, který umožňuje péči a ochranu těchto hrobů. „Jedná se o bilaterálně závazný humanitární požadavek všeobecně vyžadující úctu vůči mrtvým Němcům“ (Kotrly, 2023).

Jak již bylo uvedeno, pro uspokojivou péči o „německé hroby“ chybí zejména dostatečná finanční opora a také jasné instrukce a metodika postupu, včetně vyjasnění kompetencí. Pro výklad důležitých dvou článků Smlouvy mezi Českou a Slovenskou federativní republikou a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z roku 1992 řešící téma „německých hrobů“, sice v roce 2017 vznikla metodická příručka Úřadu vlády ČR s názvem *K péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice* (Úřad vlády, 2017).

Příručka ovšem není metodicky, ani právně závazná, péče o německé hroby byla tudíž doposud nesystematická. Přestože byla roz distribuována, nepanuje o ní 100% povědomí a je nutné ji distribuovat opakovaně, důsledně do všech obcí a příjemce rozšířit i o další zainteresované stran, mj. pohřební firmy, muzea, případně církevní a náboženské společnosti apod.

3.3.3 Reflexe stavu německých hrobů v českých zemích ve Spolkové republice Německo

Nucené vysídlení většiny německy hovořícího obyvatelstva a poválečná stigmatizace a eliminace veškerých kulturních a historických aspektů německé identity a snaha o jejich vymazání z paměti se logicky odrazily i v nakládání s opuštěnými “německými hřbitovy”, které byly ničeny nebo postupně chátraly.

Původní obyvatelé se v důsledku železné opony mohli do své domoviny vracet jen omezeně za striktních vízových podmínek, což většině z nich znemožňovalo se o hroby svých předků starat. Z různých svědectví je známo, že v některých případech se v poválečné protiněmecké atmosféře staly tyto hřbitovy obětí vandalizmu a odplaty.

Hroby a hrobky byly vykrádány, demolovány, nebo byly zakrývány německé nápisy či byla použita jejich druhá strana pro jiné účely, ve vznikajících vojenských prostorech posloužily náhrobky jako terče při vojenském výcviku. Celé hřbitovy byly srovnány se zemí z důvodu těžby, výstavby dálnic nebo panelových sídlišť.

Špatného a zpusťšeného stavu hřbitovů si relativně brzy po nuceném odchodu z Československa začali němečtí vysídlenci a jejich média všímat, pravidelně o jejich devastaci informovali v krajan-ských novinách a časopisech²¹ a v dalších publikační činnosti, což se dělo zvláště v období Svátku zesnulých.

Tyto negativní zprávy se začaly hojně šířit zejména od druhé poloviny padesátých let, kdy Československo pozvolna oživovalo příjezdový cestovní ruch a otevíralo se i tzv. kapitalistické cizině (Kreisslová & Novotný, 2021).

Omezené možnosti navštívit socialistickou zemi za železnou oponou se zapojili i někteří z vysídlenců ze Spolkové republiky Německa a Rakouska, kteří toužili navštívit místo svého původu. Zvláštní pozornost byla z jejich strany vedle rodných domů věnována právě hřbitovům. Ztráta rodných hrobů tvořila silně traumatizující zkušenost (Fendl, *Beerdigung und Toten gedenken in der „neuen Heimat“*, 2006, str. 82), o jejich stavu se proto v periodických často psalo.

Z regionů, v nichž zůstalo více bývalých německých sousedů či českých starousedlíků, se obvykle referovalo, že je o hroby předků relativně postaráno, popisy nelichotivé tváře hřbitovů ovšem převažovaly (Kreisslová, 2022).

²¹ Vysídlenecké noviny a časopisy se ve Spolkové republice Německo ve větším měřítku objevují po roce 1949, kdy se zde zrušila všeobecná licenční povinnost. Předchozímu založení novin bránil také nedostatek papíru nebo potřebných finančních prostředků. Na konci 40. let tak lze ovšem pozorovat jejich „boom“, mezi roky 1948 až 1950 vyšlo z produkce německých vysídlenců z tzv. východních oblastí rekordních 65 novin. Poté se již jejich počet snižoval a od druhé poloviny 50. let odpovídal zhruba 20 novinám za rok. V roce 1970 jich bylo kolem tří set (Neuhoff, 1970).

Po pádu železné opony byla ze strany německých vysídlenců snaha zachránit a renovovat chátrající kostely a kapličky včetně „německých hřbitovů“. Právě v případě „německých hrobů“ však naráželi na právní otázku promlčení práva na užívání hrobového místa a jeho možné obnovy.²²

Navíc byly na opravu potřeba vysoké finanční částky. Vyjednávání s českou stranou v této době mohlo být ještě komplikované a tyto aktivity mohly narážet na nepochopení jak české veřejnosti, tak českých úřadů. Součinnost českého státu v podmínkách značného napětí v rámci bilaterálních vztahů tehdejší doby však nebyla možná.²³

Na straně druhé byli někteří původní němečtí majitelé českou správou hřbitovů písemně upomínáni, aby „své“ hroby dali do pořádku. Na počátku devadesátých let se začala také šířit zpráva, že hroby, za které nikdo neplatí nájemné, budou do šesti týdnů odstraněny.

Na toto rozhodnutí reagovalo Sudetoněmecké krajanské sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft), jehož tehdejší mluvčí Franz Neubauer vyjednával prodloužení stanovené lhůty šesti týdnů pro vysídlené Němce a jejich potomky, aby mohli v klidu tuto citlivou otázku zvážit.

Následně v roce 1992 vypracovali zástupci krajanského sdružení *Koncepci pro záchranu hřbitovů*, v rámci které, byla plánována realizace dokumentace hrobů a hřbitovů, které měly zůstat zachovány. Tento seznam měl být předán Českému památkovému úřadu k zápisu vybraných objektů na seznam chráněných kulturních památek.

Tato iniciativa a další podobné projekty v této době ztroskotaly i z důvodu rozdělení Československa, změně politických aktérů a značného napětí v bilaterálních vztazích, které bylo doprovázené protiněmeckými náladami v širších vrstvách společnosti (Houžvička, 2005).

Jako úspěšné se tak ukázaly zejména iniciativy, které vzešly „zdola“ na základě spolupráce vysídlenců a daných obcí, odkud pocházeli (často za spolupráce se zástupci německé menšiny v daných místech). Jako příklad lze uvést Žlutice nebo Jihlavu (Knechtel, 2006), případně i Aš a další obce. Klíčem k těmto aktivitám byla vždy ochota starostek či starostů, případně další lokální elity, k této kooperaci.²⁴

V současné době spadá péče o hřbitovy a pomníky v rámci Sudetoněmeckého krajanského sdružení do sekce Heimatpflege – Denkmalpflege ((Péče o domovinu-Památková péče). Na příslušných

²² Vedly se například debaty o tom, zda hroby německých vysídlenců nespádají pod tzv. Benešovy dekrety a nelze je tedy považovat za znfiskované. Dle prohlášení českého ministerstva financí z roku 1995 takovou účinnost dekrety nemají.

²³ Situaci v rámci česko-německých vztahů v devadesátých letech je dobře zdokumentována zejména zde (Houžvička & Novotný, 2007).

²⁴ Reflexe této empirické zkušenosti je jeden z důvodů, proč jiný výstup tohoto výzkumného projektu – Návrh parametrů dotačního titulu (O) – navrhuje, aby oprávněnými příjemci podpory byly i fyzické osoby a nevládní neziskové organizace včetně zapsaných spolků.

webových stránkách se informuje o projektech a aktivitách, které se péčí o staré hřbitovy na české straně věnují, často za spolupráce a podpory krajského sdružení (blíže viz následující kapitolu) (Heimatpflege, 2022).

Oprava, záchrana a dokumentace německých hrobů patří mezi priority sudetoněmecké reprezentace. Ve spolupráci se Sudetoněmeckým památkovou péčí a za finanční podpory Bavorského státního ministerstva práce, sociálních věcí a rodiny (Bayerischen Staatsministeriums für Arbeit, Soziales und Familie) vznikla brožura *Leitfaden: Grabsteinfotografie am Beispiel des Schluckenauer Zipfels* (Průvodce: Fotografování náhrobků na příkladu Šluknovského výběžku) od Sebastiana Weiseho, potomka vysídlených Němců z obce Brtníky (Zeidler) v severních Čechách (Weise, 2022).

Je příznačné, že se autor řadí k následující generaci vysídlenců narozených již v SRN, tzv. dědicům statutu oběti (Todorov, 1998, str. 114), kteří rekonstruuji svou rodinnou historii a pátrají po stopách svých předků v zemi jejich původu.

Weise vytvořil kompletní seznam dosud existujících a rozluštitelných německy psaných náhrobních kamenů na Šluknovsku, značnou část brožury věnuje popisu samotné práce dokumentace náhrobků a uvádí užitečné tipy z praxe pro další zájemce. Jde o pilotní projekt s ambicí zdokumentovat veškeré německé hřbitovy v prostoru českých zemích, v současné době je zpracovává oblast Krkonoš.

Weise navíc veškerá získaná data – fotografie a údaje o zemřelých osobách – archivuje a zveřejňuje na webovém portálu spolku Verein für Computergenealogy e.V. (CompGen, nedatováno) Tato nekomerční databáze byla založena skupinou amstérských genealogů a funguje do roku 2007. Jejím cílem je zachránit prostřednictvím digitalizace údaje zemřelých na opuštěných hřbitovech a chátrajících hrobech v Německu a dříve německým obyvatelstvem osídlených oblastí včetně českých zemí.

Databáze je otevřená široké veřejnosti a vkládání není vázáno na členství ve spolku, dobrovolníci mohou po kontaktování správce stránek své pořízené fotografie nápisů do databáze vkládat. Z prostoru České republiky je zatím k dispozici 263 záznamů. Na podobném – otevřeném – principu by měl fungovat i jeden z výstupů toho projektu – databáze německých hrobů (výstup Nmap). S využitím německé databáze počítá i jedno z doporučení tohoto projektu: realizace integrovaného webového portálu NemeckeHroby.cz.

Téma nezůstalo stranou ani německé odborné veřejnosti. V rámci etnologického ústavu Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa (IVDE) ve Freiburgu v Bádensku-Würtenbersku, který se zaměřuje na výzkum a dokumentaci každodennosti a kultury Němců z a ve střední a východní Evropě, vznikla v roce 2006 kolektivní monografie věnující se místům paměti (Fendl, 2006).

Zde publikované studie vzešly z předcházející konference konané v roce 2004 a jejich značná část tvořily texty k funerální kultuře německých vysídlenců jak ve „staré“, tak „nové“ vlasti. Text Anny Knechtel se pak explicitně věnuje „německým hrobům“ v České republice (Knechtel, 2006). Autorka zde vycházela ze své výstavy fotografií *Grenze zwischen Zeit und Ewigkeit (Hranice mezi časem a věčností)*, jejichž hlavním motivem byly zdevastované hřbitovy, rozpadající se náhrobky a detaily nápisů na hrobech na „německých hřbitovech“ v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

Tímto tématem myšlenkově navazovala na svou předchozí fotografickou výstavu o židovských hřbitovech v českých zemích z roku 1996. Fotografie byly získávány na základě veřejné výzvy; je zajímavé, že většina snímků nepocházela z Německa, ale byla zasílána z České republiky jak od profesionálních fotografů (např. Jindřich Štreit), tak od fotografů – amatérů. Celkem se podařilo nashromáždit 250 snímků a výstava putovala po různých muzeích a galeriích v Německu a Česku (Radio Prague, 2022).

Obr. č. 9a,b: (a) Poničený německý hrob na hřbitově v Budišově nad Budišovkou (Dukelská) na Opavsku (foto L. Novotný). Fotografie J. Štreita z roku 1980, která zachycuje arnoltický kostel (zdroj: iDNES) u tamního zničeného německého hřbitova (b).

3.4 Správa a péče o německé hroby v regionální praxi

3.4.1 Německé hřbitovy a hroby ve veřejném prostoru

Jak již bylo řečeno, po druhé světové válce zůstaly na území českých zemích hřbitovy a hroby po skoro dvou pětinach obyvatelstva žijícího zde před vypuknutím druhé světové války. Jde tedy o mimořádně rozsáhlé hmotné kulturní dědictví ovlivňující veřejný – fyzický i kulturní – veřejný prostor, regionální identitu a historickou paměť. Pohřební kultura národů, které žily na území předválečného Československa, byla velmi podobná. Tento fakt pak paradoxně zvýraznil následný neradostný osud německých hrobů a hřbitovů, které byly do té doby nedílnou součástí sídel.

Obyvatelé sídel a nejen oni, by si měli uvědomit, že krása kulturní krajiny nespočívá jen v institucionálně kodifikovaných památkách, ale v rozmanitosti fyzického prostředí, která ukazuje, jaký byl život jejich předků, kteří zde žili před nimi a kteří tuto krajinu po staletí utvářeli. Každá společnost byla konfrontována se smrtí, skoro ve všech rozvinutých kulturách se setkáváme se smrtí jako kulturním jevem²⁵, který představuje cíleně utvářený vztah mezi pozůstalými a zemřelým. (Kol. autorů., 1997).

Sklon k ritualizaci vztahu k mrtvým je dosud silně patrný i u tzv. sekularizované společnosti, která ve své podstatě iracionálně podléhá archetypální potřebě kontaktu se zemřelými blízkými osobami. To je důvodem, proč je otázka péče o hroby tak senzitivní a ve vztazích mezi Českem a Německem rezonuje zřejmě více, než osud běžných nemovitostí. Stejně tak lze spekulovat o tom, že hodnotový rámec (mj. právě ke kultuře pohřbívání) nových správců území po roce 1945 i po roce 1989 je klíčovým determinantem osudu německých hřbitovů.

Způsoby pohřbívání a architektonické úpravy pietních míst jsou jedním z projevů umělecké tvorby, lišící se významně od území k území a od jedné kulturní, etnické či náboženské skupiny ke druhé. Podílí se na vytváření svébytného charakteru krajiny a sídel, rozvoje řemesel a technologií

Osvícenství přineslo do západní kultury podstatné změny v postoji lidí ke smrti i hrobu a následně i k ideovému a uměleckému formování pohřebišť. Po staletí bylo běžné pohřbívání mrtvých v okolí kostela. S rozvojem měst přestával tento způsob pohřbívání vyhovovat z kapacitních a hygienických důvodů, proto začaly být hřbitovy zakládány v příměstských oblastech tak, jak je známe dnes. Péči o ně přebírá od církve společnost a rodina.

²⁵ Pohřebiště se vyskytují patrně od sklonku paleolitu, ale jistě od mezolitu. Nepřímým dokladem o pronikání křesťanství na naše území je právě změna způsobu pohřbívání v polovině 9. stol. V té době se přecházelo od žárového resp. mohylového pohřbívání spojeného s četnými milodary do hrobu k pohřbívání nespálených těl do země. (Kol. autorů., 1997)

Evropské hřbitovy, včetně těch na našem území a samozřejmě včetně hřbitovů německých, se tak během devatenáctého století změnil na pamětní místo pro blízké zemřelých, ale i na místo, kde mohl být praktikován kult mrtvých z hlediska společenského. Důležitou novinkou je aspekt demokratičnosti, když všichni zemřelí leží na jednom společném, veřejně přístupném místě, které je nedílnou součástí veřejného prostoru. V 19. století, tedy v době, která je již relevantní pro předmětný výzkum, se individuální nebo rodinný náhrobek stává něčím, bez čeho si nelze kulturu pohřbívání nelze představit (Jíra, 2006).

Historie česko-německé koexistence včetně vyhnání německé národnostní minority po druhé světové válce (a konfrontace s ní před a v průběhu války) dodnes také významně determinuje politické, sociální i ekonomické dění v České republice i její zahraničně politické aktivity. Hranice území dříve obývaného německou menšinou, a tedy i území, kde jsou dnes německé hřbitovy, hroby či jejich pozůstatky je dodnes také hranicí různě hodnotově, politicky, kulturně, sociálně a ekonomicky vyprofilovaných regionů. Lze říci, že fyzický prostor tohoto území je stále fyzicky rozpoznatelný. Rekonstrukce německých hřbitovů je jedním z nástrojů, kterým lze toto území povznést a pomoci mu ke znovuzískání či doplnění chybějící regionální identity.

Z hlediska vnitropolitického jde zejména v pohraničních regionech o palčivý problém lokální politiky, neboť z částí hřbitovů, v nichž převládají německé hroby či tam zabírají značnou část plochy, se stávají mnohdy vyloučené lokality. Doloženy jsou zcela praktické problémy s bezpečností při pohybu na hřbitovech, popadané či rozpadlé náhrobky v havarijním stavu, tlaky náhrobků na obvodové zdi hřbitovů, nerovnosti na povrchu, prohlubně apod.

Hřbitovy (nejen) v českém pohraničí s Německem a Rakouskem jsou dnes velmi pozoruhodným svědectvím dřívějšího soužití Čechů a Němců v rámci českých zemí. Jistě nejsou jedinými místy, která dokumentují toto „konfliktní společenství“ (Křen, 1990), ovšem jsou nezpochybnitelným důkazem těchto vzájemných vztahů (Černý, Křen, Kural, & Otáhal, 1990).

Jde o cenné hmotné kulturně historické dědictví, řemeslné a výtvarné zpracování náhrobků je důležitým dokladem dobové funerální kultury daných oblastí. Při návštěvě řady z nich zejména v pohraničních obcích však návštěvník/návštěvnice často nabyde spíše negativního, a především nedůstojného dojmu. Různá šetření v regionech České republiky totiž opakovaně zjistila, že „většina německých hrobů je ve velmi špatném stavu“ (Úřad vlády, 2017, str. 2).

3.4.2 Péče o německé hřbitovy a hroby v České republice

V době po roce 1945 (odsunu německého obyvatelstva) se péči o německé hroby věnovali především jednotlivci – obvykle občané německé národnosti, kteří z různých důvodů v Československu po roce 1945 zůstali. Jak již bylo zmíněno, v krajanských novinách a časopisech v Německu se o opatrování a udržování hrobů, které zde zanechali sousedé, příbuzní a známí ze strany zůstavši Němců, informovalo.

Této činnosti se chopili i někteří jednotlivci z následujících generací. Po roce 1989 se někteří z nich angažovali také v zajištění profesionální renovace německých hrobů nebo iniciovali vznik nových pamětních desek a památníků, často za spolupráce a finanční podpory německé strany. Jako příklad lze zmínit aktivity šluknovského Kulturního sdružení, které se v čele s předsedkyní Helgou Hoškovou zasadilo o obnovu hrobů nejen místních německých řezbářů, podařilo se také vyhotovit a odhalit pamětní desku německým rodákům a znalcům Šluknovska bratrům Bienertům.

Kulturní sdružení v severočeském Chomutově se zase spolupodílelo na vystavění pamětní desky na kadaňském hřbitově k uctění obětí březnové demonstrace roku 1919 a v roce 1945 zavražděných Němců. (Kreisslová & Novotný, 2015, str. 118)

Do těchto aktivit se zapojilo rovněž Shromáždění Němců coby další organizace reprezentující německou minoritu v České republice. Na organizaci se soustavně začali obracet lidé z regionů se stížnostmi na stav „německých hrobů“, přicházeli také negativní ohlasy z Německa a Rakouska. Někteří z místních Němců oznamovali, že udržování hrobů už není v jejich silách, situace je neudržitelná a žádali shromáždění o řešení.

Stav opuštěných hřbitovů a zpustošených německých hrobů dlouhodobě také kritizoval a o nápravu se snažil dnes již emeritní ředitel Oblastního muzea v Chomutově S. Děd.²⁶ Právě v Chomutově se ve dnech 11. a 12. května 2015 konala mezinárodní konference *Monumenta viva – péče o kulturní dědictví v oblastech bývalých Sudet*, jejíž spoluorganizátorem se muzeum stalo. Konference je považována za první impuls k řešení situace, jako vhodný legislativní nástroj k zastavení devastace hrobů či celých hřbitovů zde byla představena česko-německá smlouva (Děd S. , 2018, str. 76).

Ve stejném roce proto na Radě vlády pro národnostní menšiny (dále také Rada vlády) její místopředseda a prezident Shromáždění Němců Martin Dzingel předložil téma péče o německé hroby jako problém, kterým je nutné se zabývat. Na základě usnesení č. 174. dne 26. dubna 2016 Rady vlády byla ustanovena již zmiňovaná *Pracovní skupina pro řešení situace německých a dalších hrobů na hřbitovech v ČR*, jejíž činnost spočívá v dokumentaci „německých hrobů“ v pohraničních

²⁶ Stanislav Děd publikoval k problému kritického stavu „německých hrobů“ několik odborných statí, viz Děd, S. Situace německých hrobů na českých hřbitovech v pohraničí se zřetelem k česko-německé smlouvě o dobrém sousedství (Děd S. , 2018; Děd S. , 2016).

regionech a vytvoření návrhů možného řešení. Do pracovní skupiny byli zapojeni zástupci Ministerstva kultury ČR, Ministerstva pro místní rozvoj ČR, Ministerstva financí ČR, Ministerstva zahraničních věcí ČR, Ministerstva zemědělství ČR, Svazu měst a obcí ČR, Asociace krajů ČR, německé a ruské národnostní menšiny, židovské komunity, sekretariát Rady vlády a ředitel Oblastního muzea v Chomutově Stanislav Děd.

Z poznatků, které pracovní skupina během svých terénních šetření na Chomutovsku a Karlovarsku zjistila, vyplynulo, že většina „německých hrobů“ je ve velmi špatném stavu a že obce se v otázce péče o historické hřbitovy argumentují nedostatkem finančních prostředků. Stanislav Děd výsledky pracovní skupiny zhodnotil následovně: *“Při pěti výjezdech do pohraničí jednala pracovní skupina za účasti hejtmanů a náměstků ministrů. Se starosty navštívila hřbitovy dvaceti obcí. Ukázalo se, že způsob, jakým se většina správců hřbitovů s neuspokojivým stavem staví k tomuto problému, vykazuje značnou setrvačnost myšlení bez ohledu na společensko-politické změny, k nimž došlo po roce 1989. Z legislativních předpisů akceptují správci výhradně zákon o pohřebnictví z roku 2001, a tudíž vyvěšením jakéhokoliv upozornění na hřbitovní vývěsce považují veškeré své povinnosti za splněné. O existenci česko-německé smlouvy sice vědí, ale její text neznají a považují ji za nezávaznou. Německy zpravidla vůbec nemluví a k německým krajanům nejsou příliš vstřícní. Za základní povinnost považují vybírání poplatků za pronájem hrobového místa, jejichž neuhrazení umožňuje likvidaci a prodej náhrobků. Správci nerespektují doporučení, aby neprodávali náhrobky z hrobů s neuhrazeným pronájemem, jestliže jsou k dispozici jiná volná hrobová místa.”* (Děd S. , 2018, str. 77)

Zástupci německé minority se snaží upozorňovat na toto neřešené téma českou většinovou společností. Podle nich debata na toto téma dosud postrádá spolehlivé a vědecky podložené údaje o tom, kolik německých hrobů se dnes v České republice skutečně nachází a v jakém jsou stavu. Shromáždění Němců proto začátkem v roce 2020 zahájilo komplexní dokumentaci a statistický průzkum německých hrobů, a to nejprve v okresech Karlovy Vary a Ústí nad Labem. Dokumentace se týká německých hrobů na 50 hřbitovech v celkem 47 městech, zahrnuta jsou dle vyjádření příslušníků samotné menšiny všechna větší města v okresech Karlovy Vary a Ústí nad Labem a také historicky významné místní hřbitovy.

Podle zjištění menšiny byly za poslední desetiletí zničeny stovky hřbitovů s německými hroby (Rommel, 2022). K tomuto tématu byla též připravena i výstava, která ukazuje na neutěšený stav řady německých hrobů. Součástí jsou také příklady dobré praxe (např. v Chodově), pasivního postoje (např. Petlery na Chomutovsku) nebo nevhodných přístupů a vandalského ničení (např. Horní Ves na Chomutovsku), vše je vždy podpořeno fotodokumentací (Úřad vlády, 2017, str. 26).

Řešení tohoto stavu dle pracovní skupiny vyžaduje právní nástroj, kterým by byla zákonná povinnost, na kterou se lze odvolat. Hlavním cílem by proto byl vznik dotačního programu, ze kterého by

se mohlo na renovaci a udržování těchto hrobů čerpat.²⁷ Z této činnosti v roce 2017 vznikla příručka pro obce *K péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice*, která upravuje možný postup obcí při nakládání s opuštěným civilním hrobovým zařízením, než dojde ke vzniku avizovaného dotačního programu.

Problematika (nejen německých) opuštěných hřbitovů a zpustlých hrobů je v České republice řešena rovněž na úrovni neziskového sektoru. Výrazně se v této otázce angažuje pražský spolek Omnium, z.s., který se obecně zaměřuje na záchranu a obnovu památek v mimořádném havarijním stavu – “zničených, ohrožených nebo nevyužívaných památek, od drobných staveb, křížů, křížových cest až po velké sakrální i nesakrální památky v České republice” (Omnium, 2022).

Spolek se rovněž začal věnovat evidenci a dokumentaci opuštěných hřbitovů a hrobů v bývalých “Sudetech”. V roce 2016 připravil ve spolupráci s organizací sudetoněmecké památkové péče (Heimatpflegerin der Sudetendeutschen) a s finanční podporou Česko-německého fondu budoucnosti putovní výstavu fotografií starých hřbitovů, která nesla název Historické hřbitovy. Na výstavní projekt byla navázána řada seminářů Otisky kamenné historie, jež se problematice neutěšeného stavu hřbitovů a hrobů a jejich možné záchraně a obnově věnovala. Spolek nadále provádí dokumentaci v různých regionech pohraničí, podpořenou Radou vlády pro národnosti menšiny.

Všechny dohledatelné funkční i nefunkční hřbitovy v různém stádiu poničení a rozkladu byly zdokumentovány např. v libereckém a ústeckém regionu. V Libereckém kraji bylo zmapováno 338 hřbitovů, na nichž se nacházelo “přes deset tisíc prokazatelně německých hrobů a hrodek”, jak uvedl Jakub Děd ze spolku Omnium.

Podle J. Děda je v dané oblasti odhadem dalších jedenáct tisíc náhrobků, které z důvodu poškození nelze identifikovat, asi deset procent hřbitovů s “německými hroby” je ve stavu, kdy je vstup životu nebezpečné, další zcela zanikly: „Problémem jsou rozpadlé zdi, márníce, otevřené hrobky, nezakryté studny, ale i riziko pádu velkých náhrobků nebo křížů“. Poničení bylo různého charakteru a intenzity.

K úplné likvidaci došlo za socialismu například v Naději na Cvikovsku, Tanečku u Stvolínek, Horní Světlé v Mařenicích, Starém Harcově v Liberci, Častolovicích a Lady u České Lípy nebo Postřelné v Jablonném Podještědí. Dále existují neopečovávané náhrobky, které se postupně rozpadají, včetně otevřených hrobů například v Panenské Hůrce v Bílém Kostele, Srbské v Horní Řasnici, Jindřichově a Loučné u Jablonce nad Nisou (Trdla, 2022). Na území Libereckého kraje nalezneme – podobně jako i jinde – spolkové aktivity, které se věnují sanaci německých hrobů. To je případ i spolku Živo v hájích, který v Oldřichově v Hájích opravil hrobku a podnikl i další kroky ve prospěch zachování německých hrobů (Aktualne.cz, 2021).

²⁷ Rozhovor s Martinem Dzingelem, 20. 9. 2022 v Praze, veden Sandrou Kreisslovou.

Dokumentace spolku Omnium se stala základem pro databázi historických hřbitovů, kterou spravuje. Jde o nevědecký projekt, jehož cílem je “pouze shromáždit informace ke hřbitovům, zejména k těm, kde odpovědnost správců při jejich záchraně nebo údržbě není příliš velká, či ke hřbitovům, kterým hrozí zánik nebo již historicky zanikly”. Zahrnuje identifikační údaje k hřbitovům a fotodokumentaci hřbitovů a náhrobků. V současné době obsahuje data z Libereckého, Ústeckého a Plzeňského kraje nebo z regionu Kravařska (cimiterium.cz, 2021).

K inventarizaci hřbitovů s německými hroby a náhrobky došlo také na Chomutovsku z iniciativy chomutovského oblastního muzea. Tehdejší ředitel Stanislav Děd označil zdejší situaci za “tragickou”. Z dokumentace sedmdesáti zdejších hřbitovů bylo následně možné vyvodit pět následujících kategorií dle stavu hřbitovů, která může fungovat nejen pro daný případ Chomutovska, ale obecněji i pro jiná místa, na kterých by bylo možné takto doložit stavy německých hrobů na hřbitovech (Děd S. , 2018, str. 71):

- a) Hřbitovy pietně upravené: *Březno, České Hamry, Droužkovice*;
- b) Hřbitovy udržované, ale částečně poškozené různým stupněm likvidace německých náhrobků: *Boleboř, Hrušovany, Kalek, Místo, Pětipsy, Údlice, Výsluní*;
- c) Hřbitovy katastrofálně zdevastované: *Chomutov-Horní Ves, Louchov, Měděnec, Křimov, Podletice, Přechápy, Vše study, Zásada, židovský hřbitov v Údlici*;
- d) Hřbitovy vyčištěné totálním tzv. úklidem, během něhož byly náhrobky zlikvidovány nebo vyhozeny za zeď: *Mikulovice, Hora Sv. Šebestiána, městský a židovský hřbitov v Chomutově, Úhošťany, Bílence; Libědice*;
- e) Hřbitovy zcela zaniklé: *Dolina, Menhartice, Pyšná, Přísečnice*.

Jakkoli jde o klasifikaci stavu hrobů pouze na omezeném území, doporučujeme ji převzít jako metodický pro další aktivity

V odborném domácím bádání tvoří studium novověkých hřbitovů spíše okrajové téma. V současné době se mu věnují především soudobí archeologové ze Západočeské univerzity v Plzni. Dvojice archeologů Pavel Vařeka a Zdeňka Vařeková v roce 2016 provedli v okrese Tachov archeologický výzkum hřbitovů, kde sledovali změny související s poválečnou etnickou proměnou a diskontinuitou regionu – vztah nových osídlenců ke zdejším hřbitovům, nakládání s hroby předků předchozího obyvatelstva nebo jejich ne/využívání pro vlastní potřeby.

Badatelé zdokumentovali celkem šedesát jedna existujících hřbitovů, jejich klasifikaci a popis stavu popsali ve své studii *Contemporary cemeteries in the district of Tachov/Tachau (Western Bohemia) as evidence of population and settlement discontinuity in the 2nd half of the 20th century* (Vařeka & Vařeková, 2016).

Ve sledované oblasti vznikly po roce 1945 až na jeden jediný případ žádné nové pohřební plochy, předválečné hřbitovy byly tudíž novými obyvateli opětovně využívány nebo byly opuštěny a chátraly. Oproti hrobům z 19. a první poloviny 20. století jsou hroby z poválečného období méně dekorativní a monumentální, svou velikostí a kvalitou se od sebe příliš neliší.

Staré hroby disponují kvalitními náhrobky s vodorovnou deskou, často s kovovými doplňky, funérálními plastikami a porcelánovými portréty, jejich velikost odrážedla společenské postavení zesnulého (Vařeka & Vařeková, Contemporary cemeteries in the district of Tachov/Tachau (Western Bohemia) as an evidence of population and settlement discontinuity in the 2nd half of the 20th century., 2016).

Ze svého bádání autoři dále vyvodili pět kategorií hřbitovů, které by zřejmě bylo možné identifikovat i v dalších regionech bývalých tzv. Sudet:

- a) Hřbitovy po druhé světové válce opuštěných farních obcí.
- b) Opuštěné hřbitovy stávajících obcí, které nebyly po nuceném vysídlení německých obyvatel až do roku 1989 využívány.
Zde autoři rozlišují tři podtypy:
 - hřbitovy bez výskytu nových pohřbů,
 - hřbitovy s novými pohřby skutečnými nebo symbolickými (uvedení jména, data narození a úmrtí na náhrobku, ovšem bez ostatků, které jsou uloženy v aktuálním místě bydliště),
 - hřbitovy zcela zaniklé.
- c) Hřbitovy existujících obcí, které byly novoosídlenci používány a zásadně změněny. Nakládání se starými hroby mělo různé podoby od jejich systematického ničení až po tolerantní koexistenci.
I zde je rozlišeno několik podob:
 - tzv. „čištění“ hřbitova vznikla velká prázdná travnatá plocha, která nebyla dodnes nikterak využita,
 - tzv. „čištění“ hřbitova proběhlo v jeho centrální části, v okrajových částech jsou původní hroby v různém stavu zachovány,
 - hřbitovy, které nebyly dotčeny tímto tzv. „čištěním“ a dochovalo se zde velké množství původních náhrobků; odstraňování starých hrobů dochází až po vyčerpání místa na hřbitově,
 - hřbitovy, kde byly menší části vyčištěny pro nové hroby, hlavně v centrální části, kde tvoří kompaktní celky. Staré hroby pak mohou být nalezeny v okrajových částech, ale také mezi novými hroby
 - hřbitovy rozdělené na dvě části, jedna polovina byla „vyčištěna“ a je užívána pro nové pohřbívání a v druhé jsou původní hroby zanechány převážně ve velmi špatném stavu.

- d) Hřbitovy v existujících obcích používané v poválečném období bez známek velkých změn – tyto hřbitovy nejsou zasaženy systematickým a plánovitým ničením původních hrobů. Buď se zde udržované české i německé hroby nacházejí vedle sebe, nebo jde o hřbitovy, kde jsou původní hroby v různém stupni zachovalosti (od udržovaných až po poškozené) rozmístěné po celé ploše pohřebiště.
Pro nové hroby se využívají zřejmě hroby staré, které se nacházejí v blízkosti vstupu a dále pronikají jednotlivě nebo v malých řadách mezi hroby původní.
- e) Nové hřbitovy vzniklé po roce 1945 (Vařeka & Vařeková, 2016, stránky 229-234).

Na základě svého terénního šetření Vařeka a Vařeková dále konstatují, že organizované úpravy starých hřbitovů probíhaly nejčastěji odstraňováním náhrobků z důvodu uvolnění místa pro hroby nových osídlenců. Staré hroby se zpravidla dochovaly (nebo sem byly přesunuty) v okrajových částech podél hřbitovní zdi.

V některých případech byly původní náhrobky vyskládány na hromadu do rohu hřbitova. V případě radikálního poškození “německých hrobů” se předpokládá zásah jednotlivců z důvodu vandalizmu nebo anti-německých postojů. Zaznamenány byly případy rabování hrobů, úmyslné vyvracení částí náhrobků a křížů, jejich rozbíjení na kusy, poškozování a ničení nápisů se jmény pohřbených a jejich fotografií v porcelánových rámečcích a další (Vařeka & Vařeková, 2016, str. 235).

Opětovné využívání starých hrobů pro nové pohřbívání má rovněž různé podoby. Do starého náhrobku byla vložena nová tabulka s českými jmény zemřelých, daty narození a úmrtí (případně dalšími údaji), lišící se typem materiálu, druhem písma a výzdobou od německých nápisů, které na náhrobku zůstávají.

Dalším způsob představuje odstranění dokladů o původním hrobě (nápis, jména, porcelánové destičky s fotografiemi) vložení nové tabulky s daty o zemřelém. Dochází také k odstraňování celých náhrobních desek, které jsou nahrazovány novými, opět se odlišujícími od těch původních formou, velikostí, často i použitým materiálem.

Na hřbitovech bylo možné vysledovat restaurování a udržování původních německých hrobů německými vysídenci, kteří se po roce 1989 začali do Československa/České republiky vracet. V některých případech je doložena i existence památníků odkazující na život a působení německy hovořících obyvatel v regionu, včetně zmínky o jejich nuceném vysídlení (Vařeka & Vařeková, Contemporary cemeteries in the district of Tachov/Tachau (Western Bohemia) as an evidence of population and settlement discontinuity in the 2nd half of the 20th century., 2016, stránky 235–237).

Zjištění, ke kterým badatelé dospěli, se výraznou měrou překrývají s našimi terénními poznatky zejména z geografický blízkého regionu Sokolovska.

Nejnověji byl ukončen projekt NAKI II – *Paměť hřbitovů: průzkum a dokumentace pro udržitelnou péči o sepulkrální památky v oblasti někdejších Sudet*. Realizován byl odborníky a odbornicemi ze Západočeská univerzita v Plzni a Univerzity Pardubice a probíhal mezi lety 2016 až 2022. Cílem projektu bylo „vytvoření a zavedení optimálních nástrojů pro identifikaci, komplexní průzkum, dokumentaci a prezentaci sepulkrálních památek, nevyužívaných či zčásti opuštěných hřbitovů, které jsou nositeli kulturní a památkové hodnoty, avšak v současnosti jsou či mohou být ohroženy zánikem či takovými změnami, jež by zásadně změnily jejich podstatu“. Jednotlivými výstupy vzešlé z výzkumného šetření a terénní práce jsou specializovaná mapa nebo výstava.

Obr. č. 9a,b: Německé hrobky v Chomutově (foto: Petr Štěpánek).

3.4.3 Přístupy samospráv k německým hrobům

Municipální reprezentace, kteří nesou odpovědnost za bezpečnost na svých obecních či městských hřbitovech, sice často deklarují ochotu problém řešit, v praxi je však situace odlišná: naráží se hlavně na omezené finanční možnosti, někdy na nezájem či resentimenty a předsudky související s komplikovanou a traumatickou česko-německou minulostí.²⁸

Možnosti péče o opuštěné hroby jsou ze strany samospráv často zúžené pouze na základní obsluhu pohřebních prostor. Od samospráv nelze bohužel za současné situace již hodně pokročilého zpusťování německých hrobů v řadě míst po celé České republice očekávat komplexní, a především dlouhodobé řešení.

Je třeba zdůraznit, že obce a města nenesou za důsledky nuceného vysídlení Němců právní odpovědnost, z hlediska platného mezinárodního práva se tak o opuštěné německé hroby musí starat stát.

Dále je nutné vycházet z faktu, že tyto specifické sepulkrální památky zejména v československém pohraničí nikdy nebyly zapsány do katastru nemovitostí, ani do jiných veřejnoprávních rejstříků včetně soudobých hřbitovních knih.

Pokud v hřbitovních knihách záznam existuje, pak není uváděna národnost ani státní příslušnost uživatelů, vlastníků či v hrobech pohřbených osob, tyto údaje se v českých zemích nezaknihovávaly.

Pokud tedy obce a města v nepsané přenesené působnosti nakládají s opuštěnými německými hroby a jejich zařízeními (nemovitými cennými náhrobky apod.), pak tento vztah nemá v současnosti žádnou právní oporu.

Zásadním problémem, který znemožňuje komplexní přístup k řešení opuštěných německých hrobů, je nedostatek finančních prostředků. Opakovaná argumentace zástupců obcí je, že před péčí o historické hřbitovy či opuštěné hroby a hrobky je nutné upřednostňovat výdaje na běžný chod obce. Žádnými zvláštními finančními prostředky na udržování či rekonstrukci německých hrobů a hrobek nedisponují. Nadále tak dochází k jejich likvidaci (Irozhlas, 2023) (Deník, 2018), která se ospravedlňuje nedostatkem hrobových míst, tím že neudržované hroby ohrožují bezpečnost a nikdo je neplatí.

Problematika devastace německých hrobů zasahuje také do zahraničně-politické oblasti česko-německých vztahů. Legislativně se lze na této úrovni opřít o bilaterální smlouvu mezi Českou republikou a Spolkovou republikou Německo – Smlouvu o dobrém sousedství a přátelské spolupráci č.

²⁸ Právě hodnotový rámec municipálních reprezentací konkrétních samospráv se ukázal jako klíčový determinant jejich přístupu k problematice německých hrobů na jejich území.

521/92 Sb. z roku 1992, která je zásadním pramenem mezinárodního práva, jímž se Česká republika řídí v rámci bilaterálních vztahů a v níž se zároveň zavazuje zajistit uctívání a ochranu opuštěných hrobů. (ČR, 1997).

Do diskuse o tristním stavu německých hřbitovů a hrobů vstupují jednak organizace německé menšiny v České republice, jednak organizace vysídlených Němců a v důsledku bilaterálního rozměru problematiky také vláda Spolkové republiky Německo. Z této perspektivy by koncepční řešení sledovaného problému mělo příznivé dopady na kvalitu česko - (sudeto)německých vztahů, případně na realizaci česko-německé spolupráce, například přeshraničních aktivit. Šlo by o významný příspěvek České republiky k procesu smíření a překonávání traumatické a konfliktní minulosti česko-německého soužití, který byl nastartován po roce 1989.²⁹

Právě příhraniční regiony se v rámci evropské integrace mění z konfliktních linií na důležité prostory usmíření (Novotný, 2009). Politika Evropské unie je založena na ideji, že historické konflikty a nárokování si pozice oběti nelegitimizují revize hranic. Naproti tomu se prosazují mechanismy usmíření, přeshraniční spolupráce a ochrana menšinových práv, které mají vést k „zacelení dřívějších ran a opětovnému spojení rozdělených komunit“ (Zhurzhenko, 2011).

Staré hřbitovy jsou tichým svědkem bouřlivé historie 20. století a dokladem komplikovaných česko-německých vztahů, v diskurzu nápravy a smíření se dnes stávají (nebo mohou stát) důležitým místem naplňování myšlenky usmířovacího česko-německého procesu. Přesto je však problém zbídačeného stavu značného množství německých hrobů v České republice dosud řešen pouze punktuálně a nesystematicky.

Byť existují příklady dobré praxe, převažuje proces chátrání a devastace jako důsledek diskontinuity a desetiletí zamlčování „německé minulosti“ pohraničních oblastí a jazykových enkláv. Po nuceném vysídlení německy hovořících obyvatel po roce 1945 o německé hroby nikdo nepečoval. Vysídlení Němci měli jen velmi omezené možnosti se o hroby svých předků v zemi za tzv. železnou oponou starat například prostřednictvím neodsunutých příbuzných a známých, noví osídlenci, kteří do oblastí po druhé světové válce přišli, k nim neměli vztah.

Další nakládání s německými hroby (od netečnosti až po destrukci) se stalo jedním z dokladů snah o odgermanizování Československa a tabuizaci „německé minulosti“. Jejich odstraňování nebo zamlčování odráželo poválečnou kontrolu dominantního českého etnika nad prostorem, který byl

²⁹ Toto bylo také konstatováno na Konferenci k německým a dalším hrobům v České republice pořádané 28. dubna 2023 Ministerstvem zahraničních věcí.

Současně lze dokumentovat negativní reputační dopady zpráv o ničení německých hřbitovů, jak se stalo např. v obci Heřmánkovice na Náchodsku, kde v červenci došlo údajně omylem ke zničení německého hřbitova. (iDNES, ČTK, 2023)

dříve obýván převážně německy hovořícím obyvatelstvem a současně reakci na obtížné dědictví vlastní minulosti (Pavlásek, 2022).

Neuspokojivý stav opuštěných německých hrobů se po více než sedmdesáti letech po skončení druhé světové války a nuceném vysídlení (v době, kdy odchází poslední svědci těchto událostí) začíná konečně veřejně problematizovat. V posledních letech svazy Němců v České republice registrovaly řadu podnětů, především stížností z regionů o špatném stavu “německých hrobů”, případně o necitlivém rušení hrobových míst.

O malou část tohoto kulturního dědictví se starají někteří vysídlenci, případně z Německa posílají dotyčné rodiny finanční podporu na jejich udržování, tento stav je však neudržitelný. Reprezentanti německé menšiny v České republice argumentují, že většině pozůstalým nebylo v důsledku nucené migrace či jiným represím umožněno se o hroby starat a že český stát tuto pomoc německé menšině „dluží“ (Irozhlas, 2020).

Z podnětu německé menšiny v České republice za účelem nalezení komplexního řešení daného problému byla při Úřadu vlády České republiky zřízena *Pracovní skupina pro řešení situace německých (a dalších) hrobů na českých hřbitovech v ČR*. Ve středoevropském srovnání jde o velmi pozoruhodný krok, který by mohl být v mnoha ohledech inspirací i pro další středoevropské a východoevropské země, kde obdoba těchto aktivit absentuje. Podobné skupiny na celorepublikové úrovni zde neexistují, aktivity tohoto typu mají spíše lokální či regionální charakter.

Vzniku pracovní skupiny předcházelo usnesení Rady vlády pro národnostní menšiny (RVNM) (181/2016 z 27. října 2016), které poukazuje na nedostatečné plnění článků 24 a 30 Česko-německé smlouvy o dobrém sousedství z roku 1992. Pracovní skupina RVNM od počátku akcentovala praktické kroky k zastavení probíhající devastace “německých hřbitovů” a jako neúčelné a neproveditelné výslovně odmítla snahy zaměřit činnost přednostně na vytváření exaktní definice “německého hrobu” a následné provedení jejich inventarizace na českých hřbitovech.

Činnost pracovní skupiny spočívala a dosud spočívá mj. ve výjezdech členek a členů do jednotlivých regionů, debaty s představiteli obcí a neziskového sektoru, upozorňování na problémy a mapování situace a problémů v terénu. Navrhovaným cílem skupiny byl také požadavek, aby stát zřídil dotační program, ze kterého budou moci obce čerpat finanční prostředky a problém systematictěji řešit. Z odborných debat (nejen) v rámci této speciální skupiny bylo stále více zřejmé, že vzhledem k rozsahu problému musí iniciativu převzít stát.

Nedořešenou otázkou zůstalo, jakým způsobem přistupovat k opravě hrobů, na jaké typy hrobů případně tyto opravy omezovat (např. jen na důležité osobnosti, hroby v menší míře devastace).

Na naléhavost problému upozorňují vedle organizací německé menšiny v České republice také různé paměťové a jiné instituce, krom regionálních muzeí jsou to i různé spolky, které často

disponují podrobnou fotodokumentací tristního stavu hřbitovů, zajímají se o lokální historii a snaží se o jejich uchování jakožto historického dědictví německé kultury v českých zemích (Omnium, 2022). Jde o cenné aktivity "zdola", které dokládají naléhavost daného problému.

Jako příklad může posloužit jednak rozsáhlý projekt německé menšiny, v rámci něhož, bylo zdokumentováno a nafoceno přes padesát hřbitovů na území Ústeckého kraje (Irozhlás, 2020), jednak víceletá badatelská, ale i publikační a přednášková činnost Oblastního muzea v Chomutově s cílem zdokumentovat stav německých hrobů na hřbitovech v okrese Chomutov (Děd S., 2018).

Do pomoci při hledání řešení možnosti sanace německých hrobů se aktivně zapojují také organizace a svazy sudetských Němců ve Spolkové republice Německo a Rakousku. Jde o produktivní dialog, do něhož je zapojeno Sudetoněmecké krajanské sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft), resp. jeho složka Heimatpflege, dále například vzdělávací centrum Heiligenhof v bavorském Bad Kissingenu a další organizace vysídlených Němců.

Téma je s těmito aktéry řešeno nikoli jako politikum, ale jako problém společné historické paměti, která nemá obě etnika rozdělovat, naopak má být dokladem dřívější společné koexistence a možnosti pochopení paměti/traumatu toho druhého. V posledních letech deklaruje také český stát stále silněji ochotu nabídnout koncepční řešení a finanční a metodologický nástroj k řešení opuštěných "německých hrobů". Ovšem aby bylo možné odhadnout náklady a zvolit cestu, kterou v péči o německé hroby v Česku jít, je nejprve třeba „německé hroby“ alespoň pilotně zdokumentovat.

Obr. č. 10a,b: Zničené hroby na chomutovském hřbitově (foto P. Štěpánek)

3.4.4 Případy dobré a špatné praxe

V terénu – a to nejen v námi sledovaných modelových územích – jsme opakovaně naráželi na hřbitovy, na nichž se s „německými hroby“, případně jejich torzy, zacházelo různými způsoby. Z šetření ve vybraných částech České republiky je zřejmé, že jde o dlouhodobě neřešený problém, který nelze vzhledem k rozsahu a počtu opuštěných hrobů ponechat k řešení pouze na lokální úrovni.

Chybí komplexní přístup, který pramení patrně z nezájmu centrální úrovně o tento problém. Inspirace v zahraničí není možná, tedy alespoň co se komplexních přístupů centrálních vlád k řešení problémů s opuštěnými německými hroby týká.

Dobrá vůle starostek a starostů v českých městech a obcích nebo intenzivní činnost lokálního neziskového sektoru při sanačních pracích probíhá zejména tam, kde je problém menšího rozsahu. Především v Ústeckém a Karlovarském kraji, ale i v jiných oblastech jde o vyšší desítky tisíců hrobů a hrobek v různé míře devastace (Irozhlas, 2020). Navíc často platí to, že míra devastace je více patrná u menších obcí v periferních regionech, které na tyto komplexní výdaje nemají prostředky (i z důvodu řešení řady jiných palčivých problémů).

Tento projekt měl především zmonitorovat recentní stav německých hrobů. Z pořízených rozhovorů a dalších rešeršních prací je zjevné, že devastování „německých hrobů“ se nyní děje v podstatně menší míře, než tomu bylo zejména před rokem 1989.

V rámci zkoumaných regionů došlo v minulosti hned k několika rozsáhlým likvidacím hřbitovů s převážně „německými hroby“; například se to týkalo likvidace hřbitova u dnes již neexistujícího kostela svatého Jana v Lokti (Sokolovský deník, 2011). Zdokumentování devastování „německých hrobů“ v minulosti však nebylo účelem projektu (Děd S., 2016) (Kreisslová & Novotný, 2015).

Německé hroby se dnes nachází v bodě zlomu, což je dáno snižujícím se počtem občanů německé národnosti v České republice, podobně jako je tomu i u generace zážitku vysídlených Němců. Míra devastace německých hrobů se nadále zintenzivňuje a současně slábne podpora od samotných svazů menšiny a také od organizací vysídlenců, jejichž počty i politická síla oslabují. Problém se navíc stupňuje v důsledku dožívání životnosti materiálů, z nichž jsou hroby vyrobeny.

Snižující se počty zástupců německé menšiny a vysídlených Němců by však neměly být argumentem, proč se nezabývat ochrannou kulturního dědictví dokládající společné soužití obou etnik. Důkazem je i nejnovější vývoj v oblasti ochrany německého jazyka a jeho ochrany dle části III Evropské charty regionálních a menšinových jazyků.

Tato ochrana je aktuálně legislativně v procesu, což má za cíl vytvořit politiku pro ochranu a podporu výuky němčiny jako menšinového jazyka a nastavit příznivější podmínky pro jeho používání ve veřejném životě. Důvody pro rozšíření ochrany německého jazyka jsou uváděny dva.

Za prvé má pomoci podpořit hospodářskou a ekonomickou spolupráci mezi Českou republikou a německy mluvícími zeměmi, které jsou důležitými partnery v oblasti ekonomiky, dopravy, policejní a justiční spolupráce a zdravotnictví.

Za druhé rozšíření ochrany němčiny by mělo pomoci podpořit německou národnostní menšinu a zejména její kulturu a jazyk, které jsou důležitou součástí historie a kultury České republiky. Takové rozšíření by také mělo symbolický význam a projevilo by se otevřeností k německé menšině.

Jde o silnější přiznání si významu česko-německé historie a přítomnosti. Péče o „německé hroby“ rovněž představuje kultivaci historické paměti, má i další důležité historické, správní, právní, ale i například etické aspekty. Dosavadní praxe péče o „německé hroby“ přitom vykazuje jak příklady dobré, tak i špatné praxe.

Obr. č. 11: Hřbitov v Chlumu svaté Máří na Sokolovsku (foto L. Novotný).

Existují **příklady dobré praxe**, které jsou dokladem ochoty měst či obcí, dobrovolníků, svazů německé menšiny či nuceně vysídlených Němců nebo dalších aktérů/aktérek o péči o toto specifické kulturní a mnohdy tak umělecké dědictví, které hroby představují.

Tyto aktivity lze identifikovat v různých částech České republiky, typická je pro ně iniciativa „zdola“. Nejedná se o systémové řešení, přesto jde o pozoruhodnou činnost dokládající, že řadě spoluobčanů není lhostejné, v jakém stavu se německé hroby nacházejí.³⁰

Příklady dobré praxe, které jsou zde uváděny, jsou výsledkem rešerší řešitelského týmu projektu, jde o vybrané příklady, nikoliv komplexní zmapování.

- a) Jde o **aktivity pozůstalých**.
- b) Jde o **aktivity měst a obcí**.
- c) Jde o **aktivity zástupců německé menšiny** v České republice a vysídlených Němců ve Spolkové republice a Rakousku.

Obr. č. 12: Mausoleum rodiny Adolfa Zinke na hřbitově v Novém Boru – Arnultovicích

³⁰ Rozsah těchto neformálních iniciativ je důvodem doporučení zahrnutí fyzických osob a lokálních neziskových organizací (spolků) mezi oprávněné příjemce navrhovaného dotačního programu.

Jako příklad aktivity pozůstalých můžeme uvést architektonicky cennou kaplovou dvojhrobku, která se nachází na hřbitově v Arnultovicích u Nového Boru. Jedná se o honosnou hrobku jedné z významných rodin sklářských podnikatelů a obchodníků, zřízenou před rokem 1900 ve stylu neo-renesance.

V roce 2015 byla hrobka v alarmujícím stavu, potomci Adolfa Zinke se ovšem rozhodli, že hrobku opraví prostřednictvím provozovatele Města Nový Bor. Celková částka činila 38 000 EUR a byla kompletně zaplacená pozůstalými na památku a počest jejich předka.

Na rekonstrukci se podílely, kromě jiných, firmy Pavel Kytka a Machač, Skalice, klempířské práce provedla firma Lück, Ullersdorf u Drážďan, a práce se dřevem, sklem a malby firma Schäfer, Pirna. Dnes je hrobka součástí naučné stezky „Po stopách sklářského řemesla v Novém Boru“ a stojí u ní infocedule.

Jedním z mnoha příkladů aktivit municipálních je uložení ostatků původních obyvatel České Kamenice do společného hrobu na městském hřbitově. Město tak učinilo v roce 2021 za spolupráce se Shromážděním německých spolků. Na místě jejich původního odpočinku, kde je dnes městský park, byla umístěna pamětní deska.

Na začátku padesátých let minulého století měly být všechny zdejší ostatky exhumovány a převezeny na hřbitov. Ovšem při rekonstrukci parku stavební firma narazila při výkopech kanalizace na kosterní pozůstatky desítek lidí. Likvidace hřbitova tehdy neproběhla citlivým způsobem a toto byla cesta, jak se s ostatky důstojně vypořádat (Děčínský deník, 2021). Obce a města se v řadě případů snaží pečovat o hroby či pozůstatky po německém obyvatelstvu, samozřejmě jen pokud jim na to stačí finance.

Za zmínku stojí také způsob, jakým se zejména se slavnými rodáky vypořádali na městském hřbitově v Opavě, kde jsou jejich hrobky označeny i s upozorněním, o koho šlo a jaké měl pro město a jeho rozvoj zásluhy.

Podobné aktivity také vyvíjí i jiná města regionu, například v Krnově, kde se sanace dočkala rodinná hrobka Riegerových, zakladatelů krnovského varhanářství a také další hrobky průmyslníků a významných měšťanů předválečné éry. Ovšem i na tomto příkladě se ukazuje způsob, jak jsou města aktivizována k pomoci proti chátrání německých hrobů.

Často se veřejně komunikuje, že města chtějí dát do prodeje či nějak odstraňovat hroby, které nikdo neplatí. To může vést k tomu, že se tyto prodeje skutečně realizují, bez ohledu na to, kdo v hrobech leží, jako tomu bylo například v Opavě.

Například samospráva v Krnově však rozhodla, že si město hroby významných měšťanů ponechá a opraví je – což se týká například významných hrobů a hrobek zdejších podnikatelů a dalších významných osobností se jmény jako Flemmich, Rieger, Larysch nebo Florian Schmidt (Deník, 2014).

Příkladů aktivity zástupců německé menšiny je opět mnoho. Za všechny lze uvést aktivity v Teplé na Karlovarsku, kdy se zdejší kdysi zdevastované německé hroby dočkaly péče z řad dobrovolníků jak z německé menšiny, tak i odsunutých Němců.

Pro původně klášterní hřbitov v Teplé šlo o významnou pomoc, neboť i po revoluci se dočkal jen vandalů, kteří devastaci napomáhali (Krajské listy, 2020). Díky této pozoruhodné aktivitě „zdola“ došlo i na podporu města Teplá. I do dalších revitalizačních aktivit jsou zapojeny spolky vysídlených Němců.

Zde je možné zmínit zaniklý hřbitov v lesoparku pod rozhlednou Hard v Sokolově, který od roku 2021 připomíná nová pamětní deska. Věnovaná je bývalým obyvatelům Sokolova, mezi kterými byli tehdy zejména Němci. Pohřebiště zaniklo v padesátých letech minulého století a připomíná ho pouze hrobka patřící rodině Schusterových.

Přesto se zde v zemi lesoparku stále nachází několik pozůstatků zaniklých hrobů i s ostatky. Po válce a nuceném vysídlení velké části německého obyvatelstva začal hřbitov chátrat. Nacházet by se tu měly i pozůstatky masového hrobu žen z koncentračního tábora z nedaleké Svatavy. Další podobnou desku odhalili na Děčínském Sněžníku v Jílovém a v Křimově u Chomutova.

Projekt, který má připomenout zaniklé hroby v českém pohraničí, je financovaný německým ministerstvem vnitra a německým spolkem Ackermann-Gemeinde (Česká televize, 2021).

Obr. č. 13a,b : Příklad dobré praxe: (a) památník upomínající na občany Jirkova „odpočívající zde i v zahraničí“ (foto L. Novotný). Podobné integrované památníky doporučujeme zařadit mezi předmět podpory v navrhovaném dotačním titulu (jeden z výstupů tohoto výzkum). Klášterní hřbitov Teplá (zdroj: KamSeVydac.cz).

Nalezneme řadu **příkladů špatné praxe**. Dějí se z různých důvodů – v důsledku nezájmu či rezignovaného přístupu reprezentantů obcí, cílenou likvidací německých hrobů či hřbitovů ze strany obcí či činností vandalů apod.

V některých místech chybí další prostor pro pohřbívání, proto jsou zejména opuštěné a havarijní „německé hroby“ odstraňovány – s přihlédnutím či nepřihlédnutím k etickým aspektům apod. Obecně pro příklady špatné praxe můžeme vidět tyto příčiny:

- a) První příčinou je nezájem, případně rezignovaný přístup o dědictví po obyvatelích německé národnosti.
- b) Druhou příčinou je pragmatismus a omezené finanční možnosti municipalit, což je uváděno i jako častý argument zástupců obcí.
- c) Třetím důvodem je absence koncepčního metodického přístupu k této problematice, neznalost příručky Úřadu vlády a česko-německých pramenů práva.

Příklady špatné praxe nalezneme fakticky ve všech regionech České republiky a jedná se o záměrné či nezáměrné úkony, které jsou v rozporu se směrnicemi Úřadu vlády ČR i česko-německé smluvní základnou (Úřad vlády, 2017).

Všechny jsou důsledkem diskontinuity vzájemných vztahů a zanedbání péče. Některé z nich jsou přitom medializované, čímž je jim věnována větší pozornost, v některých případech i v zahraničí.

Ztotožňujeme se přitom s hrubou typologizací příkladů špatné praxe, kterou obsahuje příručka Úřadu vlády (Úřad vlády, 2017). Zde se píše zejména o rezignovaném přístupu, vandalském ničení, likvidaci dosud stojících náhrobků opravou hřbitovní zdi a dalších negativních formách zacházení s německými hroby.

Výše uvedené je pak důvodem pro navrhovaná – nejen dotační, ale také diseminační a osvětová – opatření v této výzkumné zprávě.

Konsekvencí nezájmu, tzv. bezhodnotového pragmatismu i deficitu finančních zdrojů je nejčastěji:

- a) Rezignovaný škodlivý postoj.
- b) Vandalské ničení.
- c) Likvidace dosud stojících náhrobků opravou hřbitovních zdí.
- d) Rozkrádání cenného materiálu.

Rezignovaný postoj k německým hrobům poměrně rozšířený. V našem kvalitativním šetření starostové a starostky a další respondenti a respondenti jej odůvodňovali nedostatkem finančních prostředků (a také nutností vydávat finance na jiné palčivější problémy) a často také tím, že neví, jak s opuštěnými hroby naložit.

Výsledkem je v některých místech poměrně smutný pohled na značné části hřbitovů, které postupně pustnou a obsahují již jen torza „německých hrobů“. Je otázkou, na kolik je ještě vůbec možné tyto silně poničené hroby a hrobky, které jsou často v havarijním stavu, opravit. V řadě případů jsou hrobové desky popadány, rozpadá se materiál, propadá se do země apod.

Povalené či do země klesající náhrobky a různé prohlubně bude velmi složité zajistit a sanovat. Patrné je to například na hřbitovech v Horním Slavkově, ale i Krásné Lípě, Kynšperku nad Ohří či Tatrovicích na Sokolovsku. Tento přístup se vyskytuje nejčastěji v místech, která byla před rokem 1945 silně osídlena německým obyvatelstvem.

Rezignovaný postoj obcí je problematický i proto, že obce často ani nevědí, jací významní rodáci se na jejich hřbitovech nacházejí, což je důležité pro poznání regionální historie, v některých případech jde i o architektonicky a umělecky hodnotné hroby či hrobky, jejichž zachování by mělo i kulturní hodnotu.

Například v Chomutově hrozilo, že by se případná likvidace mohla týkat i hrobu tamního podnikatele Karla Leidla, který byl zakladatelem prvního chomutovského kina (Deník, Barbarství nebo zákon? Z chomutovského hřbitova mizí německé hroby, 2018). Přitom město se stará o hroby řady svých německých rodáků, ovšem v tomto případě by hrozilo, že by tento hrob mohl zmizet. Podobných příkladů bychom mohli uvádět i více a došlo by tím k odstranění důležitých součástí místní historie.

Vandalské ničení bohužel dosud není nijak zákonem postihováno. Některé obce dokonce z důvodu vandalství ospravedlňují jejich likvidaci. Při detailnějším pohledu se však často jedná o deficit hodnotového rámce a schopnosti vnímat atributy regionální identity spojené právě s životem německé menšiny.

Jako příklad uveďme vyjádření města Chomutova z roku 2018 k plánované likvidaci některých opuštěných německých hrobů: *„Ostatní hroby, o které se dlouhá desetiletí nikdo nestará, budou postupně likvidovány. Je s nimi nakládáno dle českého zákona o pohřebnictví a v souladu se smlouvou se Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci, která u nakládání s neválečnými hroby určuje, že německé a československé hroby, nacházející se na jejich území, budou stejným způsobem uctívány a chráněny a bude umožněna péče o ně. To v praxi znamená, že k německým hrobům se máme chovat stejně jako k českým. Jestliže tedy po určité době může propadnout český hrob obci a místo se může znovu pronajmout, může se tak učinit i u hrobu německého. Péče o hrob byla umožněna, ale když ji nikdo po řadu desetiletí nevykonává a nezaplatil nájemné za hrobové místo, nastává další zákonný postup, bez ohledu na to, zda jde o hrob německý nebo český“* (Deník, Barbarství nebo zákon? Z chomutovského hřbitova mizí německé hroby, 2018).

Medializované jsou příklady ničení hned v několika obcích. Příkladem budiž likvidace německého pohřebiště ve Starých Křečanech na Děčínsku. Obec zde v roce 2021 odstranila několik desítek starých „německých hrobů“ na místním hřbitově.

Vedení obce to odůvodňovalo tím, že za hroby nikdo neplatil a že se k nim nehlásili ani žádní pozůstalí, proto se je v rámci zákona o pohřebnictví rozhodla zlikvidovat. Stavební firma, kterou si na to najala, přitom nezacházela s náhrobky opatrně. Na fotografiích bylo zachyceno, jak leží rozlámané na jedné hromadě v rohu hřbitova, často šlo o cenné náhrobky, některé přes dva metry vysoké. To vyvolalo kritiku jak u některých obyvatel obce, tak i například i spolků (např. Omnium) (Sever, 2021).

Silně zanedbané „německé hroby“ nalezneme i jinde, nezřídka kdy i s kusy lebek, obratlů a další kostí (Irozhlás, 2021). Jako příklad lze uvést hřbitov Krnov-Chomýž, který je situován stranou od Krnova v místě, kde od konce války „německé hroby“ fakticky nikdo systémově neudržoval (CNN Prima news, 2021).

Zde se cílená likvidace děla jednak z rozhodnutí radnice a s argumentací, že je to třeba učinit s ohledem na bezpečnost, ale byla patrně přiživována i mezi částí populace, která stála v cestě aktivitám iniciativy Zachraňme Chomýž, která se ustanovila a která se snažila například soustředit kosti a další pozůstatky na jedno místo a zajistit alespoň základní pietu.

V terénu jsme se touto formou likvidace německých hrobů setkávali poměrně často. I z provedené dokumentace, která je součástí mapové databáze, je vidět, že hroby při hřbitovních zdech jsou často velmi umělecky i architektonicky cenné. Je jistě stavebně náročnější je ponechat a pokusit se o jejich zakonzervování či renovaci.

Hned na několika hřbitovech jsme viděli probořené hřbitovní zdi a vyvrácené hroby a hrobky. Za všechny lze uvést například hřbitovy v Krásné Lípě či Tatrovicích na Sokolovsku, problémy byly i ve Starém Sedle a v dalších obcích. Již evidentně odstraněné jsou však tyto hroby v řadě obcí, například v Pětipsech na Chomutovsku apod. V řadě míst problémy s těmito hroby sice přetrvávají, ale situace ještě není krizová, což je příklad i rozlehlého městského hřbitova v Opavě.

Likvidace části hřbitova bez dokumentace nakládání s náhrobky a také rozkrádání cenného materiálu nám potvrzoval jak empirický průzkum, tak rozhovory s kameníky. V pohraničních oblastech zejména před rokem 1989 poměrně běžnou praxí, na některých místech bylo toto zacházení s „německými hroby“ zjištěno i po revoluci.

Z rozhovorů i dalších terénních šetření je zřejmé, že se tak dělo i cíleně a z iniciativy obcí. Dokládají to skládky, které se často nalézají hned za hřbitovními zdmi. Příkladem mohou být Jindřichovicích na Sokolovsku. Z poslední doby je možné vzpomenout obec Heřmánkovice na Broumovsku, která

nechala odstranit na pokyn starostky část hřbitova s německými hroby. Bagr zboursal přes padesát hrobů, což vyvolalo ostrou kritiku jak v České republice, tak v Německu.

Zdokumentovali jsme také plošnou devastaci. Opakovaně byl zmiňován hřbitov v Kyšperku nad Ohří či Horním Slavkově, dále jde o Chlum sv. Máří nebo evangelický hřbitov v Sudicích na Opavsku. Příklady nalezneme i mimo námi zkoumané regiony, například v Podlesnici na Chomutovsku.

Nakolik se v těchto případech dá hovořit o záměrné plošné devastaci, je složité zhodnotit. Je zřejmé, že dané obce nejeví o tyto části svých hřbitovů z různých důvodů zájem, může jít o chybějící finance či lhostejnost. Řada těchto hrobů je opuštěna, fyzicky rozpadlá bez označení či péče, povalena mezi stromy apod.

Problematický je s ohledem na česko-německou historii i přeprdej starých „německých hrobů“, o něž se nikdo nestará (Idnes, 2018), případně jejich přenechání k volnému užití. Z rozhovorů především se zástupci muzeí a neziskového sektoru jsme se opakovaně dozvíдали, že často na vlastní náklady a na vlastních místech shromažďují opuštěné náhrobky, v některých případech i proto, že je tím ochraňují před rozdrčením apod.

Obr. č. 14a,b: Opuštěný německý hrob na hřbitově v Nové Bystřici na Jindřichohradecku (foto L. Svoboda)
a Krásné Lípě (foto: L. Novotný)

3.5 Problematika německých hrobů ve střední Evropě

Koncepční péče o civilní německé hroby ve středoevropské komparaci není nijak markantní. Jestliže existují možnosti inspirace, pak jsou spíše ojedinělé a týkají se buď aktivit organizací německé národnostní minority v daných zemích, která je v tomto ohledu přirozeně aktivní, nebo jde o různě intenzivní činnosti na lokální či regionální úrovni a neziskového sektoru. Následující stručný popis se zaměřuje především na situaci v Polsku, Maďarsku a Slovensku, které vykazují z historického hlediska podobnosti s vývojem německé menšiny v České republice. Prezentované výstupy se opírají zejména o

- a) mediální řešerše vážící se ke sledované problematice ve vybraných zemích,
- b) řešerše aktivit organizací zdejší německé menšiny, jejich veřejných výstupů a prezentací (včetně menšinového tisku),
- c) dotazování mezi reprezentanty německé minority v daných zemích, s nimiž byly vedeny rozhovory za pomoci Shromáždění Němců v ČR a také na
- d) vlastní šetření mezi stakeholdery a experty v těchto zemích.

3.5.1 Polsko

Německá menšina v Polsku čítá dle vlastních odhadů zhruba 300 až 350.000 osob. Podle sčítání lidu z roku 2011 se však k menšině přihlásilo méně obyvatel, jednalo se o 148.000 osob. Příslušníci německé menšiny žijí převážně ve vojvodstvích Opolské a Varmijsko-mazurské.

Menší zastoupení se nachází také ve vojvodstvích Dolnoslezské, Mazovské, Zapadopomořanské, Velkopolské a také Lubušské, potomci německy hovořícího obyvatelstva žijí také v Lodži.

Sídelní struktura je poměrně koncentrovaná (na rozdíl od České republiky z důvodu poválečného vnitřního rozptylu, viz kapitola o historickém kontextu). Dnešní německá menšina v Polsku se poměrně aktivně podílí na politickém a kulturním životě a její příslušníci dodnes pěstují kulturní tradice a zvyky.

Legislativně jsou jim menšinová práva zaručena článkem 35 Ústavy Polské republiky. Dne 6. ledna 2005 přijal polský Sejm zákon o národnostních a etnických menšinách a regionálních jazycích. Zákon o menšinách je základem pro podporu německé menšiny ze strany polské vlády v oblasti jazyka a kultury; kulturní projekty podporuje polské ministerstvo vnitra. Ministerstvo školství finančně podporuje zvýšenou výuku němčiny a dvojjazyčnou výuku dětí z menšiny.

V případě německých hrobů jakožto kulturního dědictví je smluvně zajištěna ochrana zejména německých vojenských hrobů, která je realizována spolkem Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V. (Kriegsgräberstätten, 2023).

V případě péče o civilní hroby je situace obdobná jako v případě České republiky. Existuje Smlouva mezi Spolkovou republikou Německo a Polskou republikou o dobrém sousedství a přátelské spolupráci z roku 1991, jejíž článek 32 je věnován tematice polských hrobů v Německu a německých hrobů v Polsku.

Čl. 32

(2) Polská republika prohlašuje, že německé hroby v Polské republice jsou respektovány a je umožněna jejich péče. Hroby německých obětí války a tyranie, které se nacházejí v Polské republice, jsou chráněny polským právem a budou zachovány a bude o ně pečováno. Hroby polských obětí války a tyranie, které se nacházejí v Polské republice, jsou chráněny polským právem a budou zachovány a bude o ně pečováno. Hroby polských obětí války a tyranie, které se nacházejí v Polské republice, budou zachovány a bude o ně pečováno.

(3) Smluvní strany podporují spolupráci organizací a institucí, které na obou stranách odpovídají za hroby obětí války a tyranie. Zejména umožní těmto organizacím a institucím evidovat, opravovat a pečovat o tyto hroby (Bundesregierung, 1991).

Devastace německých hrobů na území nynějšího Polska začala již v roce 1945. Postup polských úřadů vůči všemu, co v nově získaných zemích připomínalo německou minulost, byl zničující.

V rámci etnické purizace (obdobně jako v Československu) měla být německá minulost a paměť vymístěna (Pešek, 2006). Ničení německých hřbitovů se tak stalo součástí vládní politiky. Náhrobky byly rozkrádány a odváženy do jiných částí Polska, běžné bylo i vykrádání hrobů a hrobek a jejich sekundárnímu využívání pro další pohřbívání.

Likvidace německých hrobů nabrala na rychlosti paradoxně v situaci, kdy se vztahy mezi Polskem a SRN normalizovaly, díky čemuž začali němečtí vysídlenci ve větším měřítku podnikat cesty do své původní „domoviny“, kde mimo jiné navštěvovali hroby svých předků.

Vláda a místní správy se snažily německé hřbitovy uvést do „pořádku“, což v praxi znamenalo jejich odstranění. Předpokládalo se, že bude lepší, když hroby svých blízkých již nenajdou, než když je budou nacházet nevratně poškozené a zdevastované, což by mohlo vzbuzovat pohoršení (Autonomia.pl, 2020).

Německo-polské vztahy jsou silně zatíženy historií, což se dodnes odráží v nedůvěře a negaci usmiřovacích aktivit na polské straně, jejichž součástí by byla péče o německé hroby. Problematika nebyla proto v Polsku doposud systematicky řešena. V určitých ohledech vykazuje současný stav podobné znaky, jako je tomu v České republice: jsou patrné snahy příslušníků německé menšiny poukazovat na často špatný stav německých hrobů, polský stát ovšem žádná řešení nenabízí. I zde se však v posledních letech situace pozvolna mění, do veřejného diskurzu pronikají zprávy a kritiky

pustošení německých hrobů a pohřebišť a nejedná se přitom jen o práce odborné, ale i publicistické (Marcinek, 2020).

Samotná záchrana a údržba německých hřbitovů je v Polsku doposud řešena pouze „zdola“, zůstává především v gesci spolků německé menšiny, municipalit, neziskových a dalších organizací. Objevují se i případy aktivních jednotlivců, Poláků, kteří se do záchrany německých pohřebišť dobrovolně zapojují (Lomczynski, 2021). Často jde o mladou generaci, která se v regionech Poznaň, Štětína, Vratislavi ale i jinde angažuje v různých usmiřovacích aktivitách, včetně sanačních prací na bývalých německých hřbitovech.

Medializovaný je například hřbitov v Gostkóvě, kde jedna rodina odkoupila bývalý německý hřbitov, aby ho tím jednak uchránila od zničení a také aby spravila tamní náhrobky (RBB, 2022).

Obr. č. 15: Obnovený německý evangelický hřbitov v polském Gostkowie (Zdroj: KarkonoszeGo.pl).

3.5.2 Maďarsko

Podle výsledků sčítání lidu v roce 2011 se k německé národnosti v Maďarsku přihlásilo 185 696 občanů. Jde tedy o druhou nejpočetnější skupinu. Maďarští Němci žijí roztroušeně po celé zemi s ohnisky v Zadunají (centrum: Fünfkirchen/Pécs) a v Ofenské pahorkatině (okolí Budapešti).

Poté, co se nacionálně socialistické Německo pokusilo využít Němce v Maďarsku pro svou expanzionistickou politiku a rasovou ideologii, byla na konci druhé světové války přibližně polovina maďarských Němců vyvlastněna na základě jejich německé národnosti a na základě výsledků Postupimské konference („řádny transfer německého obyvatelstva“) nuceně vysídlena do Německa a Rakouska.

Po vysídlení byli zbylí občané německé národnosti v Maďarsku zrovnoprávnění na základě nařízení rady ministrů č. 84/1950 (Pešek, 2006). Podobně jako v dalších státech, které se staly po roce 1945 součástí východního bloku, byli však zůstavší Němci pod silným asimilačním tlakem (např. až do osmdesátých let 20. století v Maďarsku neexistovaly školy s němčinou coby mateřským jazykem apod.) (Paschen, 2004; Hambuch, 1999).

Situace se začala měnit až po roce 1989. V současné době se podpora maďarských Němců opírá o Smlouvu mezi Spolkovou republikou Německo a Maďarskou republikou o přátelské spolupráci a partnerství v Evropě ze dne 6. února 1992.

Dále je daná Společným prohlášením o podpoře německé menšiny a německého jazyka v Maďarsku ze dne 25. září 1992, významné je též společné prohlášení ministrů zahraničních věcí obou zemí u příležitosti 25 let od podepsání Smlouvy mezi Spolkovou republikou Německo a Maďarskou republikou o přátelské spolupráci a partnerství z 6. února 2017, v němž se vyjadřuje ochota pokračovat v přátelských vztazích, a to včetně dodržování jednotlivých bodů smlouvy.

Problematika německých hrobů v Maďarsku je řešena již zmíněnou Smlouvou mezi Spolkovou republikou Německo a Maďarskou republikou o přátelské spolupráci a partnerství v Evropě ze dne 6. února 1992, konkrétně v článku 29:

Článek 30

(1) Smluvní strany prohlašují, že německé a maďarské hroby na jejich území musí být stejně respektovány a chráněny; musí být umožněna péče o ně.

2) Hroby maďarských obětí válek, které se nacházejí ve Spolkové republice Německo, jsou chráněny německým právem a jsou chráněny a udržovány.

(3) Maďarská republika umožní evidenci, opravu a údržbu hrobů německých obětí válek a násilí. Ochrana a péče o válečné hroby v Maďarské republice bude upravena samostatnou dohodou (Deutsche Botschaft Prag, 1992).

Zvláštní péče je věnována podpoře válečných hrobů, a to zejména prostřednictvím Dohody mezi vládou Spolkové republiky Německo a vládou Maďarské republiky o německých válečných hrobech v Maďarské republice a maďarských válečných hrobech ve Spolkové republice Německo z 16.

listopadu 1993. Na této péči se například podílí nárazově i sami vojáci německé armády, kteří dojíždí na vojenská pohřebiště a pomáhají se sanací válečných hrobů.

Systematický přístup k civilním německým hrobům však absentuje. Situace je v tomto ohledu obdobná jako i v dalších sledovaných zemích, jakkoli dle vyjádření reprezentantů menšiny není hodnocena ve srovnání s ostatními tak negativní. Ani v Maďarsku neexistují žádné konkrétní, a především systematické kroky vlády či regionálních zastupitelstev.

Současný stav je neuspokojivý, byť především v posledních letech můžeme nalézt příklady dobré praxe, zejména ochotu některých obcí podílet se na sanaci "německých hrobů". Děje se tak ovšem nesystematicky a dané aktivity jsou odvislé od ochoty samospráv se na sanačních pracích podílet a také od dobrých vztahů lokálních uskupení německé menšiny v daných místech.

3.5.3 Slovensko

Při sčítání lidu v roce 1991 k německé národnosti na Slovensku přihlásilo 5 629 obyvatel. Stejně jako v Československu, resp. v České republice se však usuzovalo, že počet je mnohonásobně vyšší, v důsledku asimilačních vlivů a špatných zkušeností z minulosti se však mnozí občané k původní národnosti nehlásili a nehlásí. V dalších letech počty Němců klesaly, v roce 2011 se k německé národnosti hlásilo 4 690 obyvatel Slovenské republiky, z toho nejvíce v Košickém a Bratislavském kraji. Jde o důsledek řízené asimilace, které byli Němci v Československu podrobeni.

V současné době na Slovensku existují pro etnické menšiny v zásadě standardní práva. Vychází zde menšinový tisk, televize a rozhlas vysílají menšinové pořady, fungují zde spolky a organizace karpatských Němců (Kokaisl, Kreisslová, Štolfová, & Zychová, 2015, stránky 42-63).

V kontextu péče o německé hroby je nutné zmínit činnost Komise pro válečné hroby, která stojí na základech původně německo-československé smlouvy o sousedství z 27. února 1992. Dne 12. srpna 2000 vstoupila v platnost německo-slovenská dohoda o válečných hrobech, která smluvně zakotvila péči o válečné hroby v obou zemích.

Zájem Komise pro válečné hroby zastupuje „Společnost pro péči o německé válečné hroby na Slovensku“ se sídlem v Prešově. Celkem existuje na Slovensku pět vojenských hřbitovů, na nichž se konají i vzpomínkové akce, největší je ve Važci.

Ochrana civilních německých hrobů či jejich jiná pomoc ze strany státu není ovšem dosud realizována, pokud se děje, tak opět pouze nesystémově a na lokální úrovni. Snahy o změnu vyvíjí Karpatoněmecký spolek (Karpatendeutscher Verein) coby ústřední organizace reprezentující zájem německé menšiny na Slovensku.

3.5.4 Shrnutí stavu ve střední Evropě

Z předešlého komparačního přehledu plyne, že problematika ochrany německých civilních hrobů dosud není řešena koncepčně. Situace v těchto zemích je přitom v mnoha ohledech podobná, jakkoli nalezneme vždy rozdíly, které byly dány například koncentrací německého obyvatelstva před druhou světovou válkou, přístupem daných států za komunismu apod. Jiná situace panuje v případě vojenských hrobů, kde je téma uchopeno poměrně intenzivně a doložena je již celá řada projektů, které sesítňují aktéry v Německu a v dané zemi a které vedou i k významným usmiřovacím aktivitám. Problematika vojenských hrobů je rovněž ošetřena speciálními smlouvami a lze vysledovat silné propojení s ministerstvy obrany daných zemí.

V případě civilních hrobů se lze sice opřít o specifická ustanovení v bilaterálních smlouvách, v nichž se dané země přihlašují k pomoci a péči německé hřbitovy a hroby, ovšem řešení je dosud ve všech těchto zemích nekoncepční, tj. absentuje cílený zásah centrálních vlád, který by zastavil jejich chátrání a devastaci.

Existují ojedinělé projekty municipalit, případně přes jiné donátory, jde ovšem pouze o punktuální řešení, které může jen těžko překonat největší výtku, která se v této souvislosti objevuje, a to chybějící finanční prostředky na sanační práce jak jednotlivých hrobek a hrobů, tak i hřbitovů.

Je otázkou, do jaké míry by bylo možné přenést příklady dobré praxe z péče o německé vojenské hroby (= spolupráce zpravidla ministerstev obrany a na ně navázaných spolků) i na hroby civilní. Svazy německé menšiny (případně dalších spolků mimo menšinu, které se snaží o uchovávání německého kulturního dědictví v zemi jsou v této otázce aktivní, ovšem jejich finanční i organizační možnosti jsou omezené. Každopádně dost omezené na to, jak rozsáhlý problém zpustlé a opuštěné hroby v těchto zemích jsou.

Ve všech zkoumaných zemích také absentuje metodika, která by systematicky a komplexně napomáhala aktérům, především obcím, jak mají postupovat v případě péče (či například odstraňování) o německé hroby. Téma je ve veřejném prostoru daných zemí sice přítomný, ovšem není zpravidla pojímáno jako zásadní a hodno zvláštního zájmu a systematického řešení, což může vyplývat z enormně zatížené a konfliktní historické paměti. Ve všech zemích jde o kontroverzně pojaté téma, a to především u starší generace.

Závěrem lze konstatovat, že současný přístup k řešení problému chátrajícího stavu "německých hrobů" v České republice, tj. vznik příručky Úřadu vlády, a jeho inkorporace do oblasti aplikovaného výzkumu, je ojedinělý a ve sledovaných zemích nenacházíme žádné paralely. Naopak, výstupy a doporučení nejen tohoto projektu, ale především případného vzniku komplexního řešení péče o opuštěné hroby a hrobky by proto mohly být i mezinárodní inspirací.

3.6 Technické a ekonomické aspekty péče o německé hroby

3.6.1 Typologie funerální architektury

Jako funerální památky označujeme část kulturního dědictví, jež se váže k fenoménu smrti a pohřbívání. Primárně souvisí se hřbitovy, hrobkami, mauzolei, kryptami, hřbitovními kaplemi, kostnicemi atd. Jejich podkategorií jsou potom památky sepulkrální – sepulkrália, které představují hmotné objekty určené k trvalému připomenutí zemřelého. Sem řadíme funerální architekturu (pomníky, náhrobky, náhrobníky) a funerální plastiku (sochy, sousoší). Zastřešující pojem funerální kultura zahrnuje funerální umění, ale můžeme ho chápat jako všeobecný přístup společnosti ke smrti a pohřbívání. (Dvořák & Zapletal, 2016).

Nejen v kontextu tohoto výzkumu používáme tradiční typologii funerální architektury. Jde především o tyto, v odborné literatuře jasně definované, pojmy:

- a) Hřbitov.
- b) Hrob.
- c) Hrobky
- d) Kaple,
- e) Krypty
- f) Náhrobky
- g) Památníky.
- h) Fundační tabule.
- i) Náhrobní desky.

3.6.2 Aspekty životnosti funerální architektury

Předmětem výzkumu jsou obvykle tradiční projevy funerální architektury. S výjimkou hrobek či výjimečně i hrobů významných osobností, šlechty, církevních hodnostářů apod. pochází většina – dnes často zanedbaných, zničených či těžko identifikovatelných – pohřebních míst z 19. a 20. století, výjimečně pak i století osmnáctého a sedmnáctého.

Nebýt politováníhodných a tragických událostí 20. století, byly by dnes německé hroby ve stejném stavu jako hroby neněmecké (české, slovenské apod.) s tím, že jejich stav by byl ovlivňován stejnými sociálními, ekonomickými či technologickými okolnostmi, jako všechny ostatní hroby.

Životnost hrobu či hrobky je obvykle (tj. u ekonomicky a sociálně majoritní společnosti) determinován následujícími aspekty:

- a) Technologickými.
- b) Sociálními.
- c) Ekonomickými.
- d) Environmentálními.
- e) Religiozními a kulturními

Stavebně konstrukční a materiálový charakter hrobek přirozeně kopíroval sociální status zesnulého. Přirozeně se nám tedy zachovaly hroby a hrobky zesnulých, kteří (či jejich pozůstalí) byli schopni financovat technologicky udržitelnou stavbu hrobu či hrobky.

Skutečnost, že v kontextu naší tradice (popsané i v této výzkumné zprávě) byly hroby a hrobky realizovány obvykle z kamene, zdiva či obdobných materiálů, šlo o stavby velmi trvanlivé. Tento fakt současně ale implikuje náročnost jejich obnovy, potažmo v dnešní době, kdy roste cena jak materiálu, tak lidské práce.

Stav hrobů a hrobek je také ovlivněn přírodními, nezřídka erozními, vlivy.³¹ Kromě vlivu znečištěného ovzduší³² je to často i deficit běžné zahradnické údržby na německých hřbitovech a zanedbaná údržba vegetace.³³ Kořeny vzrostlých stromů způsobují také statické poruchy.

Časté je statické narušení hrobek a náhrobků v různém rozsahu. Některé objekty jsou v havarijním stavu. Nejčastější příčinou poruch je nevhodně upravený terén v okolí hrobů, což má za následek pronikání povrchové vody do konstrukce náhrobků. Zatékání srážkové vody vede často ke korozi kovových čepů, použitých pro spojování jednotlivých kamenných kusů, což má vlivem tlaku korozních produktu za následek praskání kamenných prvků. (Dvořák & Zapletal, 2016)

Dalším důležitým faktorem je přítomnost vodorozpustných solí v materiálu, jež bývá závažnou příčinou fyzikální i chemické koroze. Transportu vodorozpustných solí a následné krystalizaci solí v materiálu lze nejlépe předejít zamezením vnikání povrchové a podzemní vody do konstrukce památky. Často se také setkáváme s různými stupni napadení biokorozí, což může vést zejména u měkkých druhů kamene k narušení povrchové struktury materiálu nebo k estetické degradaci povrchu kamene.

³¹ Kyselá atmosférická depozice, působení sloučenin síry a aerosolů chloridů jsou významným činitelem chemické koroze kamene a kovů. (Dvořák & Zapletal, 2016).

³² Shodou okolností byla právě oblast bývalých tzv. Sudet postižena i destrukcí životního prostředí, mj. i tzv. kyselých dešťů, které měly několik desítek let devastující vliv na kamenné prvky nejen funerální architektury.

³³ Tento stav lze v některých případech řešit pomocí dotací na revitalizaci zeleně v intravilánu (např. OPŽP).

Mnohem větší vliv na životnost hrobů měly obvyklé **sociální okolnosti** běžné populace. Hroby (nikoli pouze německé) přirozeně zanikaly s tím, jak se v rodinné paměti vytrácelo povědomí o pochovaných rodinných příslušnících. I to je důvod, proč řešíme problém hrobů poměrně „nových“ hrobů, nejčastěji z druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Tedy z doby, která nám zachovala i ostatní hmotné kulturní dědictví v našich zemích.

Tento přirozený vývoj byl přerován především vynuceným vyhnáním německé menšiny po druhé světové válce, jehož dopad byl umocněn i spuštěním tzv. železné opony, tj. pro pozůstalé bylo velmi náročné o hroby pečovat i v případech, kdy zůstaly zachovány a nebyly zničeny.

Výstavba nových integrovaných památníků či obnova zanedbaných, zničených či opuštěných hrobů a hrobek (u kterých hraje důležitou roli i fakt, že jde – na rozdíl od hrobů – o nemovitosti) je finančně náročná z již zmíněných důvodů – rostoucí ceny lidské práce a materiálu.

Jediný prvek, jehož pořízení je méně nákladné než v minulosti, jsou náhrobní desky sloužící především k identifikaci pochovaných osob. Náročné – kvalifikačně i časově – vysekávání písmen bylo nahrazeno strojovým gravírováním znaků podle elektronické předlohy. I proto byl při návrhu řešení a opatření v této výzkumné zprávě upřednostněn přístup, který primárně podporuje výrobu nových náhrobních desek, ideálně pak s pomocí kodifikovaných vizuálních atributů, především písem (což je reakce i na nízkou, empiricky ověřenou, typografickou kulturu i kompetenci většiny pracovníků v předmětném sektoru).

Charakter hrobů a hrobek je pak bezprostředně ovlivněn i vývojem kultury pohřbívání (např. zakládání civilních městských hřbitovů v 19. století, tedy opět v době, ze které pocházejí hroby, které jsou předmětem výzkumu), která je popsána v jiné části této výzkumné zprávy.

Obr. č. 16a, b, c: Neudržované, ale současně nezničené hroby v Přebuzi demonstrují technickou životnost běžných hrobů a jejich konstrukčních prvků z první poloviny 20. století (Foto: L. Novotný).

4 NÁVRHY OPATŘENÍ

4.1 Obecný rámec navrhovaných opatření

K formulaci opatření k zajištění péče o opuštění německé hroby lze přistoupit z různých hledisek. Z maximalistického hlediska by ideální bylo to, pokud by se podařilo zajistit finance na rekonstrukci a sanaci všech poničených německých hrobek a hrobů.

Řada z nich zůstala opuštěná v důsledku poválečného odsunu německého obyvatelstva a následného bipolárního rozdělení Evropy, kdy pozůstalým nebylo umožněno o zařízení pečovat. Dnes jsou doslova v havarijním stavu a zůstávají na hřbitovech jako velmi tichá svědectví přítomnosti německého obyvatelstva v daných městech a obcích.

Tento stav dokumentuje jak terénní výzkum, který byl součástí tohoto projektu, tak rešerše i empirická zkušenost všech zainteresovaných stran.

Narovnat tuto situaci ovšem není ve finančních možnostech státu, měst a obcí a dalších subjektů. Navíc řada hrobek a hrobů je již dnes ve velmi špatném stavu, dožily materiály, z nichž jsou vyrobeny, takže by i sanační práce nebyly jednoduché.

Spíše bude třeba do budoucna promýšlet způsoby, jak některé zvláště poničené hroby či hrobky citelně odstranit, například je soustředit na jedno místo na hřbitovech, do skladů.

S ohledem na rozměr dané problematiky a možnosti státu je tedy nutné přistoupit k pragmatičtější formám a opatřením, které by měly pomoci k řešení situace současných opuštěných německých hrobek a hrobů. Ta by měla mít jednak symbolický, ale také materiální charakter a měla by zohlednit jednak samotnou sanaci, tedy práci na samotných hrobech a hrobkách, dále by však měla mít také symbolickou rovinu coby příspěvku k usmíření mezi Čechy a Němci a také rovinu lokálně výzkumnou, resp. vlastivědnou.

V rovině symbolické se navrhuje vyslovení omluvy příslušníkům německé menšiny za to, že v důsledku odsunu německého obyvatelstva a následné studené války nebylo možné zajistit péči o tyto hroby, řada hrobů či celých hřbitovů byla zničena a zrušena. Je na politické reprezentaci, zda by k tomuto kroku přistoupila, jak by případně tato omluva měla vypadat, kým by měla být pronesena apod.³⁴

³⁴ Doporučit by se dalo postupovat podobně, jak se to dělo v případě „gesta usmíření“ tehdejšího premiéra Jiřího Paroubka z roku 2005 směrem k sudetoněmeckým antifašistům, které bylo jednak omluvou, ale zároveň také oceněním aktivit sudetoněmeckého odboje.

V rovině materiální by opatření mohla být zacílena jednak na rekonstrukce hrobek a opravu hrobů významných rodáků, dále pak na instalaci integrovaných památníků na hřbitovech, které by upomněly na bývalé rodáky německého původu.

K opravě hrobek a hrobů významných rodáků se přistupuje s ohledem na jistě omezené finanční možnosti, které bude moci stát vynaložit na případný plánovaný dotační titul. Zdroje budou omezené, a tak bude třeba zvážit možnosti a zaměření se na sanaci hrobek a hrobů významných rodáků se jeví jako udržitelné řešení. Tyto skutečnosti zohledňují parametry navrhovaného dotačního titulu.

Terénní výzkum³⁵ v modelových územích ukázal, že na hřbitovech se nacházejí často hroby a hrobky významných osobností politického, kulturního či ekonomického života, které jsou dnes však opuštěné. Ukázal ale také na některé příklady dobré praxe, které by byly hodny následování. Lze doporučit, že by obce hroby a hrobky významných rodáků mohly získat do vlastnictví a po zajištění rekonstrukce a dalších zajišťovacích prací by se o ně mohly následně starat.

Na sanaci těchto zařízení by mohly být zajištěny finanční prostředky právě ze zvažovaného dotačního titulu. Následná péče by byla také vnímána jako vstřícné gesto a příspěvek k usmíření mezi Čechy a Němci.

Podobně by také z dotačního titulu mohly být financovány i integrované památníky, které by na hřbitovech (případně i jinde) v daných obcích upomínaly na německé spoluobčany. Mohla by tak být připomenuta jednak jejich památka, ovšem mohlo by být vzpomenuť i například na mrtvé z již zrušených obcí či částí obcí, zrušených hřbitovů či jejich částí, necitelně odstraněných hrobek a hrobů apod. Instalace těchto památníků by byla způsobem připomínky i dřívějšího soužití s německým obyvatelstvem, mohla by mít edukativní charakter s ohledem na regionální historii a stala by se i symbolem usmíření.

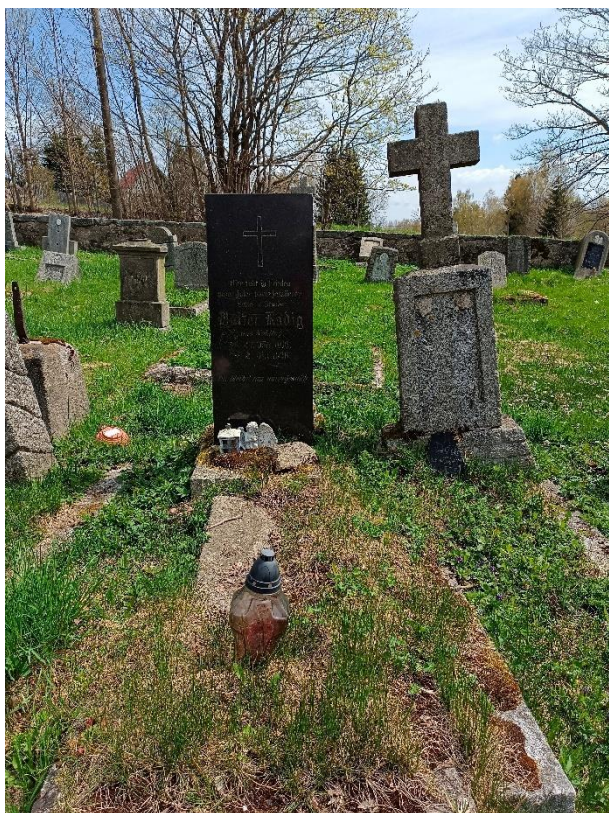
O této formě vyrovnání se s minulostí a připomenutí dřívějších rodáků se v rozhovorech zmiňovaly i někteří starostové, kteří o zajištění památných míst uvažují. Na formulaci textů (patrně v českém i německém jazyce) by se mohly podílet regionální historici, kronikáři, vypomoci by mohly také paměťové instituce apod.

V rovině výzkumu se doporučuje, aby byly z plánovaného dotačního titulu poskytnuty finance na vlastivědný výzkum na hřbitovech v místech, kde žilo německé obyvatelstvo. Toto navrhované opatření by umožňovalo získat dotaci pro zmapování (zejména opuštěných) hrobů a hrobek obyvatel německého původu, především významných rodáků. Hroby a hrobky by mohly být digitalizovány a zaneseny do databáze, která s projektem TAČR vznikla a byla otestována.

³⁵ Detailně je popsán v přílohách této výzkumné zprávy.

Stávající interdisciplinární výzkum česko-německých vztahů a významných míst paměti v oblastech, které byly osídleny německým obyvatelstvem, by tak byl posílen ve své regionální dimenzi. Na hřbitovech totiž leží často pochovaní například bývalí starostové, ředitelé škol či podnikatelé, ovšem nejen že o jejich hroby se nepečuje, ale často se ani neví, že zde leží a jaký měli přínos pro rozvoj daných míst.

Klíčovou se také jeví podpora vzájemné informovanosti, komunikace a sdílení kompetencí i zdrojů. Proto je mezi doporučeními také integrovaný webový portál NemeckeHroby.cz.

Obr. č. 17a,b: Stav hřbitova v Krásné Lípě. (Foto L. Novotný).

4.2 Karty návrhů opatření

Návrhy opatření jsou strukturována do samostatně použitelných, přehledných a obsahově věcných karet. Specifikují opatření a jeho dopady, dokládají jeho potřebnost provazbami na jiné koncepční dokumenty a zmiňují i příklady dobré praxe.

Název a číslo opatření/nástroje
Zajištění finanční podpory na vlastivědný výzkum na hřbitovech v místech, kde žilo německé obyvatelstvo / 1
Specifikace nástroje/opatření
Navrhované opatření by umožňovalo získat dotaci pro zmapování (zejména opuštěných) hrobů a hrobek obyvatel německého původu, především významných rodáků. Stávající výzkum česko-německých vztahů a významných míst paměti v oblastech, které byly osídleny německým obyvatelstvem, by tak byl posílen ve své regionální dimenzi. Na hřbitovech totiž leží často pochovaní například bývalí starostové, ředitelé škol či podnikatelé, ovšem o jejich hroby se nepečuje. Realizátory by mohly být různé paměťové instituce, ať už regionální, či jiné, dále různé regionální spolky, svazy německé menšiny apod. Využít lze buď plánovaný dotační titul, nebo další tituly (například Interreg Česko – Sasko, Bavorsko, Rakousko).
Zdůvodnění opatření
Situace s německými hroby a hrobkami v řadě míst není dobrá současně těžko vyřešit komplexní opravou všech hrobových míst v havarijním stavu. Realitou je, že mezi opuštěnými německými hroby a hrobkami jsou často i hroby významných rodáků, kteří se zasadili o pozitivní rozvoj daných měst a obcí například v kultuře, vzdělávání, podnikání apod. Další chátrání těchto hrobových míst povede i ke ztrátě této regionální paměti. Mapování pohřbených je zapotřebí proto, že německé hroby nejsou často evidovány. Tento výzkum by měl být odůvodněn obohacením lokálního či regionálního vlastivědného výzkumu a posílením významu česko-německé dimenze v historii těchto obcí. I v předmětném výzkumu se ukázalo, že kromě sanace hmotných památek je třeba revitalizovat i historickou paměť s nimi spojenou, nemluvě pak o potřebě zajištění nezbytných informací o zesnulých.

Provazby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Smlouva mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji Česko-německý strategický dialog Zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví Pracovní skupina péče o německé hroby při Radě vlády pro národnostní menšiny
Možné dopady opatření
Očekávané efekty tohoto opatření jsou pozitivní v tom smyslu, že se tím zmonitoruje a případně i zaeviduje situace na těch hřbitovech, kde se dosud nacházejí opuštěné německé hroby, kterým hrozí zásadní poničení či mohou být z bezpečnostních důvodů odstraněny. Tím by ovšem zmizely významné (často jediné) důkazy o existenci například významných rodáků a dalších bývalých německých obyvatel.
Podklady pro analýzu
Úřad vlády ČR (2017); Kreisslová a Novotný 2015
Příklad dobré praxe a benchmarking
Aktivity některých regionálních muzeí (zejména Chomutov), historiků a nadšenců (Roman Bláha), dále například aktivity neziskového sektoru (Omnium, cimeterium.cz).
Provazby na jiné opatření a nástroje
Zpracování integrovaného webového portálu Nemeckehroby.cz / 4 Příprava programovacího období ESIF 2028 – 2035 / 6 Institucionální networking komunity pečující o německé hroby / 11

Obr. č. 18: Dokumentace a záchrana náhrobků původního zubnického německého hřbitova (Zdroj: Národní muzeum v přírodě)

Název a číslo opatření/nástroje
Rekonstruování hrobů a hrobek významných rodáků / 2
Specifikace nástroje/opatření
Oprava hrobů a hrobek vybraných významných osobností. Záměr, na základě informací z měst či obcí, případně na základě poznatků z vlastivědného či jiného (archeologického) výzkumu na pohřebištích, opravit hroby a hrobky osobností významných pro dané obce a města. K financování lze využít jak plánovaný dotační titul, tak další veřejné zdroje (například Programy přeshraniční spolupráce Česko – Sasko, Bavorsko, Rakousko).
Zdůvodnění opatření
Fakticky na každém ze hřbitovů, který výzkumný tým tohoto projektu navštívil, se nacházejí hrobky a hroby významných rodáků (starostů, farářů, učitelů, podnikatelů apod.) německého původu, které jsou v havarijním stavu a není o ně pečováno. Některé z těchto hrobů a hrobek jsou v mimořádně špatném stavu. Vzhledem k tomu, že v případě některých německých hrobek a hrobů absentuje databáze, se může stát, že jediným dokladem existence daných osob jsou dnes již tyto jejich hroby, hrobky či náhrobky. V zájmu obce a poznání její historie by tak mohlo být daná pohřební místa jednak převést do svého vlastnictví a také je rekonstruovat – pokud k tomu nebudou ochota či možnosti učinit tak z vlastních rozpočtů, tak by bylo možné zažádat o dotaci. Současně nezřídka jde – z podstaty věci - o významné lokální památky hmotného kulturního dědictví.
Pro vazby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Smlouva mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji Česko-německý strategický dialog Zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví Pracovní skupina péče o německé hroby při Radě vlády pro národnostní menšiny Politika architektury a stavební kultury ČR (MMR, ČVUT, 2015)

Možné dopady opatření
Očekávané efekty tohoto opatření jsou pozitivní v tom smyslu, že se tím zrekonstruuje hroby a hrobky významných rodáků německého původu, kterým hrozí zásadní poničení či mohou být (například z bezpečnostních či jiných důvodů) odstraněny. Tím by ovšem zmizely významné (často jediné) důkazy o existenci například významných rodáků a dalších bývalých německých obyvatel. Současně jde o opatření s pozitivním dopadem na kvalitu veřejných prostranství a podporu regionální, historicky a kulturně podmíněné identity.
Podklady pro analýzu
Úřad vlády ČR (2017); Kreisslová a Novotný 2015 Souhrnná výzkumná zpráva projektu TITBMZV037 Monitoring médií.
Příklad dobré praxe a benchmarking
Aktivita některých municipalit (např. Chodov na Sokolovsku), dále například aktivity neziskového sektoru v různých regionech ČR, svazů německé menšiny.
Provozby na jiné opatření a nástroje
Příprava programovacího období ESIF 2028 – 2035 / 6 Mapa (databáze) německých hřbitovů (N_{map}). Zpracování integrovaného webového portálu Nemeckehroby.cz / 4

Obr. č. 19:

Hrobka starosty města z let 1901 až 1919
Wenzela Franze Olbricha, kterou město získalo
od jeho potomků a opravilo ji. (Motlová, 2019).

Foto: Město Bruntál, zdroj: iDNES.cz

Název a číslo opatření/nástroje
Adopce německých hrobů a hrobek / 3
Specifikace nástroje/opatření
Adopcí hrobu se rozumí akt uzavření smlouvy o nájmu hrobového zařízení, tedy především náhrobku, nebo uzavření smlouvy darovací. Formální rámec tzv. adopce je na nastavení pravidel. Lze ji pojmut jako uzavření smlouvy o adopčním nájmu se závazkem nájemce o tento náhrobek řádně pečovat, tedy i zajistit jeho opravu a údržbu po celou dobu nájmu. Předmětem „adopce“ ale může být i poskytnutí finančního daru na opravu anebo údržbu konkrétního hrobového zařízení (a to např. ve výši min. 75 % odhadovaných nákladů na opravu konkrétního hrobového zařízení).
Zdůvodnění opatření
Pro zařazení hrobu do „adopce“ musí splňovat to, že jde o hrob, který splňuje dle podmínek projektu TAČR kritéria (opuštěného) německého hrobu.
Provozby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Smlouva mezi Českou a Slovenskou Federativní Republikou a Spolkovou republikou Německo o dobrém sousedství a přátelské spolupráci Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji Česko-německý strategický dialog zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví Pracovní skupina péče o německé hroby při Radě vlády pro národnostní menšiny
Možné dopady opatření
Jde o další způsob zapojení občanské společnosti (případně dalších subjektů) do různých forem pomoci rekonstrukce německých hrobů. Současně jde o opatření s pozitivním dopadem na kvalitu veřejných prostranství a podporu regionální, historicky a kulturně podmíněné identity.
Podklady pro analýzu
Úřad vlády ČR (2017) ; Kreisslová a Novotný 2015 Souhrnná výzkumná zpráva. Rešerše a mediamonitoring.

Příklad dobré praxe a benchmarking
www.hrbitovy-adopce.cz Obec Hejnice (Garbová, 2019)
Provozby na jiné opatření a nástroje
Zpracování integrovaného webového portálu Nemeckehroby.cz. Mapa (databáze) německých hřbitovů (N _{map}).

Obr. č. 20: Adoptovaná hrobka bývalého důstojníka rakousko-uherské armády a legionáře v Hejnicích v Libereckém kraji. Foto: Milan Votava, zdroj: město Hejnice.

Název a číslo opatření/nástroje
Zpracování integrovaného webového portálu Nemeckehroby.cz³⁶ / 4
Specifikace nástroje/opatření ³⁷
Integrovaný multimediální internetový portál zahrnující především interaktivní rozhraní databáze německých hrobů (výstup N_{map}) a rozsáhlou archivní a redakční část integrující informace týkající se německých hrobů na území České republiky včetně monitoringu médií. Nedílnou součástí portálu musí být interakce se sociálními sítěmi a AI (media monitoring). Další funkcí portálu by měla být distribuce a archivace podkladů. Důležitou funkcí portálu by byla integrace odkazů (v ideálním případě i sdílení obsahu) s obdobnými projekty – databázemi hrobů, přehledy regionálních aktivit či metodických návodů. Portál musí mít institucionálního (veřejného) provozovatele. Zcela zásadní je funkce nosiče multimedialního obsahu.
Zdůvodnění opatření
Při realizaci výzkumného projektu se ukázalo několik klíčových skutečností: - V území jsou desítky aktivit samospráv, vzdělávacích i výzkumných a kulturních institucí apod., které mají stejný cíl, ale jsou nepropojené (ani komunikačně), nemají kapacity pro žádoucí networking a současně však mají potřebu předmětné znalosti i výstupy sdílet. Organizovaná setkání a konference, pracovní komise a rady tuto potřebu saturovat nemohou. - Rešerše ukázala, že lze snadno vyhledat nesčetné množství příkladů dobré i špatné praxe, které samy mají charakter empirické znalostní báze. Tento potenciál by bylo škoda nevyužívat minimálně pro sdílení informací. - Současně terénní šetření ukázala fatální deficit kompetence kamenických firem, je proto třeba disponovat nosičem podkladů a informací. Existence portálu by také akcentovala povědomí o tématu. Portál také významně pomůže administraci dotačního titulu. Současně jeho existenci ocení i německá strana, jako jednoznačný, koordinovaný a smysluplný počin české veřejné správy ve vztahu k řešené problematice.

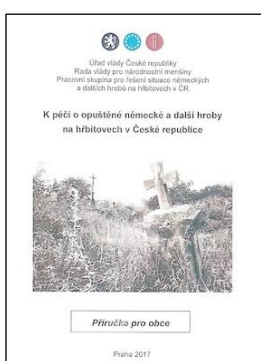
³⁶ Doména je zajištěna zpracovatelem.³⁷ Popis portálu je v Příloze V výzkumné zprávy.

Provazby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Strategie digitální gramotnosti ČR na období 2015 – 2020.
Možné dopady opatření
Diseminační (distribuce a sdílení informací a opor, možnost on-line vzdělávání, sdílení archivu) Reputační (ve vztahu k německé straně) Technické (integrace databáze německých hrobů s dalšími žádoucími funkcemi) Organizační (usnadnění koordinace aktivit).
Podklady pro analýzu
Analýza technického řešení databáze německých hrobů (výstup N _{map} – návod). Návrh portálu (Příloha V). Komunikační strategie MZV a ČNFB.
Příklad dobré praxe a benchmarking
Obdobné projekty veřejného sektoru. Evropské vzdělávací portály.
Provazby na jiné opatření a nástroje
Institucionální networking komunity pečující o německé hroby / 10 Diseminační akce pro zainteresované strany / 11 Provázání s projekty virtuálních hřbitovů / 9 Zajištění grafických opor pro označování hrobů / 8 Realizace architektonické soutěže na integrované památníky / 7 Zajištění finanční podpory na vlastivědný výzkum na hřbitovech v místech, kde žilo německé obyvatelstvo / 1

Název a číslo opatření/nástroje
Aktualizace Příručky / 5
Specifikace nástroje/opatření
Obsahová aktualizace dokumentu Příručka „K péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice“ (Příručka) a jeho distribuce. Doplnění zjištění předmětného výzkumu a reflexe střetu veřejných zájmů v municipální praxi a odkazy na další dokumenty.
Zdůvodnění opatření
Příručka „K péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice“ je dodnes nej-důležitějším počinem veřejné správy ve vztahu k rekonstrukci německých hrobů, který kromě ji-ného také popisuje závazky České republiky stran péče o německé hroby. Dokument vydaný Úřadem vlády má svoji neopomenutelnou váhu a od roku 2017 se o ní opírá před-mětný diskurs. Mezi částí municipálních reprezentací je Příručka známa, ale ukázalo se, že nedosta-tečně. Současně je nutné v Příručce reagovat na aktualizovaný legislativní rámec. ³⁸ V neposlední řadě je třeba příručku distribuovat ve větším nákladu, nejen do obcí či prostřednictvím krajů a opakovaně (mj. kvůli rotaci municipálních reprezentací).
Provozby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Stávající příručka „K péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice“ z roku 2017 vydaná Úřadem vlády ČR. Zákon o majetku České republiky a jejím vystupování v právních vztazích č. 219/2000. Česko-německá deklaraci o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji.
Možné dopady opatření
Větší povědomí možnostech řešení problému německých hrobů a významu předmětné problema-tiky u všech relevantních reprezentantů zájmu spojených s touto agendou. Zabránění nevratným opatřením ze strany municipalit.
Podklady pro analýzu
Souhrnná výzkumná zpráva. Výstupy pracovní skupina pro řešení situace německých (a dalších) hrobů v České republice. Monitoring médií.

³⁸ MJ. plánovaný převedení hrobek bez vlastníka na stát/ÚZSVM.

Příklad dobré praxe a benchmarking
Aktivity z oblasti environmentální výchovy, vzdělávání a osvěty.
Provozby na jiné opatření a nástroje
Zpracování integrovaného webového portálu Nemeckehroby.cz. Příprava programovacího období ESIF 2028 – 2035.

Obr. č. 21:

Příručka „K péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice“ vydaná Úřadem vlády ČR v roce 2017.

Obr. č. 22: „Přeformátování“ historie na hřbitovech v oblastech tzv. Sudet. (Foto. J. Peňás, Zdroj: Echo24.cz)³⁹

³⁹ J. Peňás: "V posledních letech si všímám zvláštního jevu, který je vlastně dovršením odsunu. Do těch nejkrásnějších hrodek se stěhují noví nájemníci. Kaligrafické nápisy na žule jsou překryty lepicí páskou nebo nějakým jiným způsobem a místo Familie Klein, Uhl, Mayer etc. se objevuje nápis Rodina Čonkova, Horváthova, Farkašova..." (Peňás, 2021)

Název a číslo opatření/nástroje
Příprava programovacího období ESIF 2028 – 2035 / 6
Specifikace nástroje/opatření
Zahrnutí nákladů aktivit spojených s řešením problému zanedbaných, zničených atd. německých hrobů mezi uznatelné náklady ESIF v PO 2028 – 2035 a zařazení předmětu podpory do konkrétního operačního programu (např. IROP, programy přeshraniční spolupráce).
Zdůvodnění opatření
Realizace předmětných opatření bohužel naráží na nedostatek financí. Rámec fondů EU je osvědčený a snadněji zadministrovatelný také pomocí spolupracujících zprostředkujících subjektů (např. CRR). V příštím roce (2025) začne vyjednávání o programovém rámci fondů EU (ESIF) a je tedy možné napravit promarněnou šanci z nastavování stávajícího programovacího období (2021-2027.)
Provozby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Dohoda o partnerství
Možné dopady opatření
Jednoznačná alokace prostředků na řešení problematiky německých hrobů. Snazší administrace. Vyšší rozpočtová alokace.
Podklady pro analýzu
Souhrnná výzkumná zpráva. Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji
Příklad dobré praxe a benchmarking
-
Provozby na jiné opatření a nástroje
Zajištění finanční podpory na vlastivědný výzkum na hřbitovech v místech, kde žilo německé obyvatelstvo / 1 Institucionální networking komunity pečující o německé hroby / 10 Rekonstruování hrobů a hrobek významných rodáků / 2

Název a číslo opatření/nástroje
Realizace architektonické soutěže na integrované památníky / 7
Specifikace nástroje/opatření
Organizace architektonické soutěže na návrhy integrovaných památníků nahrazujících zničené hroby a hřbitovy podle pravidel ČKA.
Zdůvodnění opatření
Integrované památníky jsou navrženy jako substituční opatření nákladné či zcela neproveditelné rekonstrukce hrobů či hřbitovů. Samy o sobě jsou důležitými prvky, které ovlivňují veřejný prostor i historickou paměť a identitu. Tomu musí odpovídat jejich kvalita, kterou lze zajistit – tak, jako v obdobných případech – ideálně architektonickou soutěží.
Provazby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Mapa (databáze) německých hřbitovů (N_{map}). Soutěžní řád České komory architektů a další souladné dokumenty (https://www.cka.cz/souteze/vse-o-soutezich/vzory-a-pravidla-soutezi). Soutěžit se vyplatí! (dokument IPR) (IPR, 2019) Politika architektury a stavební kultury ČR (MMR, ČVUT, 2015)
Možné dopady opatření
Významné usnadnění a zrychlení realizace památníků a identifikačních desek na zanedbaných hrobech. Zlepšení funerální kultury.
Podklady pro analýzu
Souhrnná výzkumná zpráva.
Příklad dobré praxe a benchmarking
Architektonická soutěž na pietní úpravu Ďáblického hřbitova v Praze (Správa hřbitovů v Praze, 2022). Soutěž Funerální design 2015 (www.czechdesign.cz/tags/funeralni-design).
Provazby na jiné opatření a nástroje
Zajištění grafických opor pro označování hrobů / 8

Obr. č. 23:

Památník zrušeného německého hřbitova na šumavské Kvildě v podobě kovové pamětní desky (silnostěnný plech) s raženým písmem upevněné nad symbolickým bezejmenným náhrobkem dala postavit obec v roce 2008.

Tvoří součást celkové úpravy bývalého kvildského hřbitova, jehož autentická podoba z padesátých let je zachycena ve filmu Král Šumavy.⁴⁰

⁴⁰ Pomník upomíná na likvidaci hřbitova v roce 1978, která proběhla z iniciativy místního národního výboru se souhlasem okresního správního orgánu v Prachaticích. Jejím důvodem bylo chátrání hrobů po odsunutých německých obyvatelích. Litinové kříže byly prodány do kovošrotu a kamenné náhrobky nabízeny místním výrobním podnikům, které však s takovou „recyklací materiálu“ nechtěly mít nic společného. Náhrobky byly proto zlikvidovány buldozery a odvezeny na černou skládku v nepřístupném hraničním pásmu v prostoru bývalé Hraběcí Hutě. Po 28 letech byly některé náhrobky vyzvednuty a symbolicky vráceny na původní místo, z něhož bylo v roce 2008 vytvořeno pietní místo. Najdeme tu tak náhrobek někdejšího významného podnikatele Josefa Strunze, úzce spjatého se životem Kvildy. Na pietní obnovení hřbitova do stávající podoby přispěly krajský úřad i soukromé firmy.

Na pomníku je nápis: „NÁHROBNÍ KAMENY / KVILDSKÉHO HŘBITOVA ZLIKVIDOVANÉHO / V ROCE 1978 BYLY VE SNAZE O VYROVNÁNÍ SE / S MINULOSTÍ NAVRÁCENY NA TOTO PIETNÍ MÍSTO / OBEC KVILDA – SRPEN 2008 / IM BEMÜHEN UM DIE AUSSÖHNUNG MIT DER / VERGANGENHEIT WURDEN DIE IM JAHRE 1978 / BESEITIGTEN GRABSTEINE DES FRIEDHOFS / VON AUSSERGEFILD (KVILDA) AN DIESE / PIETÄTVOLLE STÄTTE ZURÜCK GEBRACHT. / GEMEINDE KVILDA (AUSSERGEFILD), / IM AUGUST 2008 /“.

(Zdroj: www.sumava.cz)

Název a číslo opatření/nástroje
Zajištění grafických opor pro označování hrobů / 8
Specifikace nástroje/opatření
Vytvoření tzv. design manuálu pro zpracování náhrobních desek německých hrobů vč. vektorizovaných písem (fontů) a symbolů vycházejících z vizuální kultury spojené s německými hroby 19. a 20. století.
Zdůvodnění opatření
Jedním z doporučení výzkumného projektu TITBMZV037 jsou parametry navrhovaného dotačního titulu k rekonstrukci zničených a zanedbaných německých hrobů, které pragmaticky akcentují výstavbu integrovaných památníků a označování zanedbaných hrobů novými deskami. Analýza prokázala nízkou míru proveditelnosti záměru rekonstruovat všechny německé hroby, které by zasloužily opravu. Jako reálné se však jeví zachování a prezentace informací o pohřbených občanech i připomenutí jejich památky, stejně jako místních historických, politických a sociálních okolnostech jejich pohřbení formou integrovaných památníků včetně jejich provazby na informace ve virtuálním prostoru. K realizaci takového přístupu je třeba disponovat i kvalitními návrhy, jejichž součástí bude kvalifikovaná tvůrčí interpretace atributů kulturního dědictví v návrzích architektonických a grafických prvků i komplexních výstupů, které budou místa posledního odpočinku německých obyvatel v českých zemích připomínat (pomníky, pamětní tabule, parciální fragmenty rekonstruovaných hrobů, multimediální prezentace). Současně však z terénního výzkumu tohoto projektu i empirické praxe je zjevné, že řemeslné a výtvarné kompetence většiny dodavatelů funerální architektury a jejich prvků jsou velmi limitované a kvalita i kultura funerální architektury upadá. Design manuál a fonty mohou významně přispět ke zlepšení funerální stavební kultury, usnadnit zpracovatelům architektonické i grafické řešení památníků i identifikačních desek na náhrobcích. Projekt mj. reflektuje problematický, tj. velmi neutěšený, stav významné části německých hrobů i celých hřbitovů v ČR, především na území tzv. Sudet. Současně toto opatření reaguje na aktuální technologický rámec (gravírování pomocí sdílených datových podkladů).

Provozby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Politika architektury a stavební kultury ČR (MMR, ČVUT, 2015)
Možné dopady opatření
Významné usnadnění a zrychlení realizace památníků a identifikačních desek na zanedbaných hrobech. Zlepšení funerální kultury. Podpora interakce technologií a SHUV. ⁴¹
Podklady pro analýzu
Výzkumné projekty FDU ZČU a FUD UJEP. ⁴²
Příklad dobré praxe a benchmarking
Manuál tvorby veřejných prostranství (IPR, 2016)
Provozby na jiné opatření a nástroje
Provázání s projekty virtuálních hřbitovů. Mapa (databáze) německých hřbitovů (N _{map}).

Obr. č. 24a,b,c: Typické projevy typografické kultury na německých náhrobcích (Foto: L. Novotný)

⁴¹ Výstupem bude návrh atributů vizuálního stylu využitelného při návrzích pomníků a pamětních tabulí či rekonstrukcí hrobů postavené na zkoumání estetických i materiálně-technologických aspektů a jejich možného průběhu do designu i technologií využitelných pro předmět výzkumného projektu. Jde tedy i interakci technologie a výtvarného umění.

⁴² Předmětem zkoumání bude analýza především (typo)grafických atributů německých hrobů v českých zemích (na základě dokumentace hrobů především ze Sokolovska, Jindřichohradecka a Opavska, ale i jiných lokalit především z Ústeckého a Plzeňského kraje).

Název a číslo opatření/nástroje
Provázání s projekty virtuálních hřbitovů / 9
Specifikace nástroje/opatření
Provozba databáze německých hrobů a navrhovaného integrovaného webového portálu Nemec-kehroby.cz s projekty virtuálních hřbitovů. Virtuální hřbitovy
Zdůvodnění opatření
Doplňkové opatření k databázi německých hrobů reflektující trendy propojující virtuální/digi-tální svět s reálným.
Provazby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
-
Možné dopady opatření
Vyšší dopad digitálních aktivit projektů řešících problém německých hrobů.
Podklady pro analýzu
-
Příklad dobré praxe a benchmarking
Portál vzpominky.nezavirejteoci.cz www.virtual-cemetery.com
Provazby na jiné opatření a nástroje
Zpracování integrovaného webového portálu Nemeckehroby.cz / 4

Název a číslo opatření/nástroje
Institucionální networking komunity pečující o německé hroby / 10
Specifikace nástroje/opatření
Vytvoření kapacit v rámci veřejné správy pro řízení problematiky.
Zdůvodnění opatření
Ukázalo se, že problém německých hrobů je důležitý a současně rozsáhlý a vyžadující i jiné, než dobrovolné či neprioritní kapacity. Agenda německých hrobů je dnes primárně předmětem Pracovní skupina pro řešení situace německých (a dalších) hrobů v České republice. Ta je sice mimořádně kompetentní, ale ze své podstaty má limitovanou akceschopnost. Navrhované aktivity (správa portálu a databáze) by měl zajišťovat jasně definovaný projektový tým (1-3 úvazky) s konkrétní pravomocí. Předmětná agenda nemá oporu v činnosti MMR.
Provazby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Výstupy Pracovní skupina pro řešení situace německých (a dalších) hrobů v České republice.
Možné dopady opatření
Lepší koordinace aktivit a akcelerace implementace opatření.
Podklady pro analýzu
-
Příklad dobré praxe a benchmarking
-
Provazby na jiné opatření a nástroje
Příprava programovacího období ESIF 2028 – 2035 / 6 Aktualizace Příručky / 5 Zpracování integrovaného webového portálu Nemeckehroby.cz / 4 Diseminační akce pro stakeholders/ 11

Název a číslo opatření/nástroje
Diseminační akce pro stakeholders/ 11
Specifikace nástroje/opatření
Systematizovaná a organizovaná školení (capacity building) pro samosprávy, neziskový sektor i kontraktory nezbytných subdodávek (kameníky) nezbytných pro rekonstrukci, označování, dílčí opravy či konzervace německých hrobů. Může jí i aktivity participující na akcích jiných subjektů (SMS ČR, MMR, NPÚ apod.)
Zdůvodnění opatření
Tak, jako kterákoli veřejná politika, i závazek péče o německé hroby vyžaduje dostatečné diseminační kapacity pro zajištění informovanosti o zdrojích financování, administrativním rámci, kvalitativních standardech, ale i kulturním, politickém, historickém a sociálním kontextu.
Provozby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Politika architektury a stavební kultury ČR (MMR, ČVUT, 2015) Příručka „K péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice“
Možné dopady opatření
Eliminace chybných přístupů k předmětné problematice.
Podklady pro analýzu
Výzkumná zpráva Příručka „K péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice“ Výstupy výzkumů souladných s předmětem projektu.
Příklad dobré praxe a benchmarking
Aktivity EVVO.
Provozby na jiné opatření a nástroje
Zpracování integrovaného webového portálu Nemeckehroby.cz / 4 VZ na dodavatele označování hrobů (rámcová smlouva) / 12 Příprava programovacího období ESIF 2028 – 2035 / 6 (lobbying) Zajištění finanční podpory na vlastivědný výzkum na hřbitovech v místech, kde žilo německé obyvatelstvo / 1 Rekonstruování hrobů a hrobek významných rodáků / 2

Název a číslo opatření/nástroje
VZ na dodavatele označování hrobů (rámcová smlouva) / 12
Specifikace nástroje/opatření
Rámcová smlouva realizovaná pomocí tzv. minitendrů na dodavatele označování hrobů (tj. výrobu náhrobních desek) administrovaná zprostředkujícím subjektem. Minitendry umožní dynamické uzavírání kontraktů v různých regionech, různém čase a rozsahu. Lze ho využít také pro dodávky jiných prvků nezbytných pro opravy hrobů.
Zdůvodnění opatření
Navrhované řešení je jednou z cest, jak z veřejných prostředků zajistit řízenou výrobu (především esteticky) kvalitních náhrobních desek v ekonomicky i administrativně udržitelném rámci. V případě, že by byly zapojeny v příštím PO fondy EU (ESIF), opatření by zefektivnilo proces označování opuštěných či neudržovaných hrobů. Tento přístup současně umožní kontrolovat kvalitu výstupů (např. podmíněným využitím manuálu vizuálního stylu, předepsaných písem apod.).
Provazby na existující strategické dokumenty, legislativu, metodiky apod.
Zákon o zadávání veřejných zakázek č. 134/2016 Sb.
Možné dopady opatření
Tento přístup umožní
Podklady pro analýzu
Průzkum trhu
Příklad dobré praxe a benchmarking
-
Provazby na jiné opatření a nástroje
Zajištění grafických opor pro označování hrobů / 8 Realizace architektonické soutěže na integrované památníky / 7

4.3 SWOT analýza

SWOT analýza⁴³ shrnuje silné a slabé stránky implementace navrhovaných opatření s cílem alespoň částečně sanovat škody způsobené historickými událostmi na území českých zemí s dopadem na německé hroby, hrobky a pohřebiště.

Silné stránky	Slabé stránky
Poměrně rozsáhlé znalostní kapacity participantů na předmětném diskursu. Zázemí neziskového sektoru a řady fyzických osob zapojených do řešení problému. Pokročilé technologie výroby potřebných prvků funerální architektury i sdílení informací. Vynikající aktuální bilaterální vztahy mezi českou a německou stranou.	Zjevný nedostatek prostředků na potřebné aktivity na úrovni státu i regionů. Roztříštěnost a nekoordinace aktivit. Nízká úroveň priorit spojených s německými hroby pro samosprávy. Vysoká úroveň destrukce některých hřbitovů. Navzdory osvětě malé povědomí o problému. Nízká flexibilita státní správy.
Hrozby	Příležitosti
Hrozba z prodlení vyplývající ze ztráty všech pamětníků sídel i kulturních souvislostí. Technologicko-environmentální hrozba (zub času) spojená se samovolnou ztrátou hmotného kulturního dědictví. Hodnotově podmíněná hrozba spočívající v deficitu zájmu některých municipálních reprezentací o předmětné téma. Deficit prostředků ve veřejných rozpočtech na realizaci projektů. Růst cen materiálu i lidské práce, obecně pak inflace.	Možnost zahrnout uznatelné náklady na rekonstrukci německých hrobů do ESIF v PO 2028 – 2035. Využití databáze německých hrobů (případně i integrovaného portálu nemeckehroby.cz) financované z TAČR jako katalyzátor předmětných aktivit. Využití zvýšeného zájmu o téma, kvalitu veřejného prostoru a posunu hodnotového rámce u části municipálních reprezentací. Ochota realizovat substituční opatření namísto přímé rekonstrukce hrobů. Využití výstupů tohoto projektu.

⁴³ SWOT analýza poskytuje podklady pro formulaci rozvojových směrů a aktivit, podnikových strategií a strategických cílů. Spočívá v rozboru a hodnocení současného stavu organizace (vnitřní prostředí) a současné situace okolí organizace (vnější prostředí). Ve vnitřním prostředí jsou identifikovány silné a slabé stránky, které jsou vymezeny vnitřními faktory efektivnosti organizace ve všech významných oblastech.

ZÁVĚR

Východiskem k realizaci tohoto projektu bylo konstatování, že dosud chybí komplexní přístup k péči o německé civilní hroby a hrobky. Bez něj není možné dospět k viditelným posunům a zastavit chátrání těchto hrobů. K těm je třeba jednak financí, ale především metodiky, která obcím coby zřizovatelům pohřebišť dá návod, jak vůči tomuto funerálnímu dědictví postupovat, jak vyjasnit vlastnickou strukturu opuštěných hrobů (převod do majetku obcí apod.), jak hroby či hrobky sanovat, případně citlivě odstraňovat, zajišťovat exhumace, zpevňovat terén hřbitovních areálů apod.

Zároveň není moc kde se inspirovat v zahraničí, tedy alespoň co se komplexních přístupů centrálních vlád k řešení problémů s opuštěnými „německými hroby“ týká. Z terénních šetření v ČR víme, že jen v Ústeckém a Karlovarském kraji, ale i v jiných oblastech jde vždy o vyšší desítky tisíců německých hrobů a hrobek, které se nacházejí v různé míře devastace. Navíc problém je zásadní i v tom, že tento stav je více patrný v menších obcích (před odsunem Němců často podstatně větších) v periferních regionech, které na tyto komplexní výdaje nemají prostředky (i proto, že řeší řadu jiných a palčivějších problémů).

Z návštěv hřbitovů, empirického šetření i dalších rešerší je zřejmé, že pro uspokojivou péči o zpustlé německé hroby dosud v České republice chybí finance a také jasné instrukce a metodika pro jejich péči, včetně vyjasnění kompetencí mezi obcemi, kraji a státem. Péče je tak dosud nesystémová, chybí především komunikace s obcemi coby provozovateli pohřebišť.

Zčásti se toto manko snažila vyplnit příručka Úřadu vlády ČR (2017), ovšem v ní zcela absentuje problematika exhumací německých ostatků, revitalizace německých hřbitovů, opuštěných německých hrobek, ale také přehled kamenických činností, které by obec v případné přenesené působnosti měla pro stát zajišťovat prostřednictvím veřejnoprávních smluv apod. Dále již příručka není aktuální s ohledem na změny v oblasti občanského zákoníku. Je třeba si uvědomit, že jejím hlavním smyslem bylo přinést interpretaci článků 24 a 30 česko-německé Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci č. 521/1992 Sb. Oba body jsou formulovány deklaratorně a je zřejmé, že konkrétní aktivity jsou podmíněny dalšími kroky, především konkrétní podporou státu obcím, případně dalším subjektům.

Míra devastace řady německých hrobů je v současnosti již natolik veliká, že restaurování všech hrobů a hrobek je nereálné, a to především z finančního, ale i čistě logistického hlediska. Je zřejmé, že bude dříve či později muset následovat odstraňování nejvíce zpustlých hrobů a hrobek, zajišťování terénu a další sanační a zajišťovací práce na hřbitovních areálech.

Nelze se v této věci vyhnout součinnosti s obcemi, proto je zapotřebí, aby stát, který má dle mezinárodněprávních závazků odpovědnost za stav německých hrobů, rapidně zlepšil s obcemi, ale i kraji komunikaci a informovanost a aby je motivoval k aktivnějšímu zájmu o tyto hroby. K tomu je

třeba vyjasnit kompetence a zajistit na péči finance. Je na státu, zda dodrží své předsevzetí, že bude vypsán dotační titul. Zda se z něho budou financovat sanace opuštěných německých hrobů, zda se to omezí jen na významné hroby či zda z programu například bude možné provádět různé vlastivědné a archeologické výzkumy, exhumace a další práce, je na obsahovém nastavení daného dotačního programu, na finančních možnostech a politickém rozhodnutí.

S ohledem na posilování česko-německých vztahů a také lokální kolektivní paměti se jako vhodný nástroj jeví možnost instalace integrovaných památníků, které upomenou na německé obyvatelstvo, které kdysi dané obce obývalo. To je možné považovat za symbolické gesto a významný etický prvek péče o německé hroby a o toto specifické historické a funerální dědictví německých obyvatel.

V České republice tedy aktuálně probíhá monitoring a výzkum možností pomoci péče o německé hroby. Jde o pozoruhodný pokus, který takto řízen „ze shora“ státem nemá dosud v prostoru střední a východní Evropy obdoby. Již to samo o sobě by mohlo být inspirací také pro další země (především sousední), které mají podobnou historickou zkušenost, v nichž se nacházejí opuštěné německé hroby, pokud by se v budoucnu rozhodly jejich péči řešit.

V případě ČR pak bude záležet především na konkrétních krocích a opatřeních, která by měla být ze strany státu směrem k obcím či krajům navržena tak, aby zohledňovala složitou (mezinárodně-)právní, správní a také finanční situaci, která ohledně problematiky německých hrobů panuje.

BIBLIOGRAFIE

- Aktualne.cz. (2021). *Spolek v Sudetech opravuje německou hrobku. Není to už kontroverzní, říká kronikářka*. Načteno z aktualne.cz: <https://zpravy.aktualne.cz/regiony/liberecky/zivo-v-hajich-oldrichov-v-hajich-jirina-vavrova-sudety/r~d395f79c0b3b11ec966d0cc47ab5f12>
- Anděl, J., Jeřábek, M., & Oršulák, T. (2004). *Vývoj sídelní struktury a obyvatelstva pohraničních okresů Ústeckého kraje*. Ústí nad Labem: UJEP, Acta Universitatis Purkynianae 88, Studia Geografica IV.
- Antikomplex. (2015). *Zmizelé Sudety (6. upravené vydání)*. Domažlice: Český les.
- Arburg von, A., & Staněk, T. (2010). *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů, díl I. Češi a Němci do roku 1945 – úvod k edici*. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Arburg von, A., & Staněk, T. (2010). *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů, díl II., sv. 3. Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Autonomia.pl. (2.. 11. 2020). *Dewastacje cmentarzy na Śląsku i Ziemiach Zachodnich*. Načteno z <https://autonomia.pl/2020/11/02/dewastacje-cmentarzy-na-slasku-i-ziemiach-zachodnich/>.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Boston: Allyn and Bacon.
- Binterová, Z. (2000). *Historičtí svědkové doby*. Perštejn: Zaniklé obce chomutovského regionu, o.p.s.
- Block, E., & Erskine, L. (4. 11 2012). Interviewing by Telephone: Specific Considerations, Opportunities, and Challenges. *International Journal of Qualitative Methods* 11(4), 428-445. . *International Journal of Qualitative Methods*, stránky 428-445.
- Bundesregierung. (1991). Načteno z Bundesregierung: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/vertrag-zwischen-der-bundesrepublik-deutschland-und-der-republik-polen-ueber-gute-nachbarschaft-und-freundschaftliche-zusammenarbeit-786742>
- cimiterium.cz. (2021). Načteno z Historické hřbitovy: <https://cimiterium.cz/>
- CNN Prima news. (6. 11 2021). *Na hřbitově jsou rozházeny kosti sudetských Němců, neúcta odporuje česko-německé smlouvě*. Načteno z CNN Prima news: <https://cnn.iprima.cz/na-hrbitove-jsou-rozhazeny-kosti-sudetskyh-nemcu-neucta-odporuje-cesko-nemecke-smlouve-110047>
- CompGen. (nedatováno). Načteno z <https://grabsteine.genealogy.net/>
- Cordell, K., & Wolff, S. (2. 33 2005). Ethnic Germans in Poland and the Czech Republic: A Comparative Evaluation. *Nationalities Papers*, stránky 255-276.
- Čapka, F., Slezák, L., & Vaculík, J. (2005). *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové války*. Brno: CERM.
- Černý, B., Křen, J., Kural, V., & Otáhal, M. (1990). *Češi, Němci, odsun. Diskuse nezávislých historiků*. Praha: Academia.
- Česalová, M. (2017). *Hřbitovy západočeského pohraničí - okres Tachov. Diplomová práce*. Plzeň: ZČU.

- Česká televize. (2021). *Německý hřbitov v Sokolově připomíná pamětní deska. Mnohde o uložených ostatcích neví*. Načteno z Česká televize: <https://ct24.ceskatelevize.cz/karlovarskykraj/3375144-nemecky-hrbitov-v-sokolove-pripomina-pametni-deska-mnohde-o-ulozenych>
- ČR. (1997). *Česko-německá deklarace o o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji*. Praha . Načteno z https://www.mzv.cz/berlin/cz/vzajemne_vztahy/cesko_nemecka_deklarace_o_vzajemnych.html
- ČR. (2001). *Zákon č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví a o změně některých zákonů*. Praha: ČR.
- ČR. (2017). *Zákon, kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších*. Praha.
- ČR. (2017). *Zákon, kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších*. Praha.
- Děčínský deník. (2021). *Čeští Němci našli svůj klid, v Kamenici uložili jejich nalezené ostatky*. Načteno z Děčínský deník: https://decinsky.denik.cz/zpravy_region/ostatky-nemci-kamenice-20210610.html
- Děd, J., & Větrovská, B. (2021). *Dokumentace historických německých hřbitovů na území Libereckého kraje*. Praha: Omnium.
- Děd, S. (2. 48 2016). *Situace německých hrobů na českých hřbitovech v pohraničí se zřetelem k česko-německé smlouvě o dobrém sousedství. Památky, příroda, život : vlastivědný čtvrtletník Chomutovska a Kadaňska*, stránky 16-32.
- Děd, S. (1. 18 2018). *Ke stavu péče o německé kulturní dědictví v českém pohraničí na příkladu Chomutovska. Studia territorialia*, stránky 59-82.
- Deník. (2014). *Hrobka Riegerů, praotců varhanářů, v Krnově zůstane*. Načteno z Deník: <https://www.denik.cz/moravskoslezsky-kraj/hrobka-riegeru-praotcu-varhanaru-v-krnove-zustane-20141101-lkfw.html>
- Deník. (2. 9 2018). *Barbarství nebo zákon? Z chomutovského hřbitova mizí německé hroby*. Načteno z Irozhlas: <https://www.denik.cz/regiony/foto-barbarstvi-nebo-zakon-z-chomutovskeho-hrbitova-mizi-nemecke-hroby-20180209.html>
- deník, Ž. (2013). *denik.cz*. Načteno z Zloději v Žatci vykrádají staré německé hroby, jdou po zlatu: https://zatecky.denik.cz/zpravy_region/zlodeji_hroby_zatec_20130223.html
- Deutsche Botschaft Prag. (1992). *Nachbarschaftsvertrag*. Načteno z <https://prag.diplo.de/cz-de/themen/politik/seite-text-nachbarschaftsvertrag/1126986>
- Deutschlandfunk. (2015). *Deutschlandfunk*. Načteno z Spurensuche nach deutscher Vergangenheit in Frýdlant: <https://www.deutschlandfunk.de/tschechien-spurensuche-nach-deutscher-vergangenheit-in-100.html>
- Dvořák, F., & Zapletal, M. (2016). *Sepulkrália městského hřbitova v Opavě. FKR*.
- Dvořák, T. (2012). *Vnitřní odsun 1947–1953: závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. Brno: Matice moravská.
- Dvořáková, R. (2017). *Současné hřbitovy na Domažlicku - příspěvek k archeologii modernity. Diplomová práce*. Plzeň: ZČU.

- Fendl, E. (2006). Beerdigung und Toten gedenken in der „neuen Heimat“. V E. Fendl, *Das Gedächtnis der Orte. Sinnstiftung und Erinnerung* (str. 82). Freiburg: Johannes-Künzig-Institut für Ostdeutsche Volkskunde.
- Fendl, E. (2006). *Das Gedächtnis der Orte. Sinnstiftung und Erinnerung*. Freiburg: Johannes-Künzig-Institut für Ostdeutsche Volkskunde.
- Flodrová, M., & Hrdlička, J. (2001). *Malé zamyšlení nad historií pohřbívání žehem a následným uložením zpopelněných ostatků*. Brno: Magistrát města Brna, Odbor životního prostředí.
- Funk, L. (4 2010). Návrh metodiky nedestruktivního výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945. *Acta fakulty filozofické*, stránky 266 – 279.
- Garbová, G. V. (1. listopad 2019). *V Hejnicích nabízejí k adopci staré německé hrobky. Zájem mají i osmnáctiletí*. Načteno z Denik.cz: https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/v-hejnicich-nabizeji-k-adopci-stare-nemecke-hrobky-zajem-maji-i-osmnactileti-20191101.html
- Götze, A. (1999). Německá menšina v České republice po roce 1989. V I. Gabal, *Etnické menšiny ve střední Evropě. Konflikt nebo integrace* (stránky 108-118). Praha: G plus G.
- Halfar, P. (2022). *Lidovky.cz*. Načteno z Vandal musel zaplatit, co zničil: https://www.lidovky.cz/nazory/sudice-starostove-dusicky-hrbitovy-hrobky.A181031_144137_In_nazory_jhe
- Hambuch, W. (1999). *Deutsche in Budapest*. Budapest: Deutscher Kulturverein.
- Heimatspflege. (10. 10 2022). *Sudetendeutsche Landsmanschaft*. Načteno z <https://www.sudetendeutsche-heimatspflege.de/seite/377783/denkmalpflege.html>
- Houfek, V. (2021). *Hřbitov, který se ocitl na ulici*. Načteno z Ústí nad Labem: <https://www.usti.cz/cz/uredni-portal/seznamy-zprav/aktualni-informace/hrbitov-ktery-se-ocitl-ulici.html>
- Houžvička, V. (2005). *Návraty sudetské otázky*. Praha: Karolinum.
- Houžvička, V., & Novotný, L. (2007). *HOUŽVIČKA, Václav - NOVOTNÝ, Lukáš: Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Idnes. (24. 11 2018). *Staré hrobky, o něž se nikdo nestará, se využijí pro nová hrobová místa*. Načteno z Idnes: https://www.idnes.cz/usti/zpravy/socialni-pohrby-stare-nemecke-hrobky-nova-mista-hrbitov-teplice-usti-nad-labem-blatno-les-vzpominek.A181119_440175_usti-zpravy_vac2
- iDNES, ČTK. (28. 7 2023). *Hřbitov po Němcích nechtěli zničit, ale zvelebit. Bagr odvezl náhrobky omylem*. Načteno z iDNES.cz: https://www.idnes.cz/hradec-kralove/zpravy/hermankovice-hrbitov-nemci-starostka-rekonstrukce-kritika-poskozeni.A230728_182518_hradec-zpravy_ihal
- IPR. (2016). *Manuál tvorby veřejných prostranství*. Praha: IPR.
- IPR. (2019). *Soutěžit se vyplatí!* Praha: IPR.
- Irozhlas. (9. 8 2020). *OBRAZEM: Hrobky českých Němců jsou ve špatném stavu. O jejich zachování se snaží spolky i města*. Načteno z Irozhlas: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/nemecke-hrobky-cesko-zachovani-stav-spolky-mesta-vystava-fotografii_2009081720_aur

- Irozhlas. (5. 8 2021). *Šokovat, či rehabilitovat? Německé náhrobní kameny byly na skládce, výstava není neetická, říká historik*. Načteno z Irozhlas: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/historik-usti-nad-labem-hrobky-nemecky-hrbitov-vystava_2108050010_hyh
- Irozhlas. (2021). *Irozhlas*. Načteno z Šokovat, či rehabilitovat? Německé hroby byly na skládce, naše výstava není neetická, říká historik: <https://plus.rozhlas.cz/sokovat-ci-rehabilitovat-nemecke-hrobky-byly-na-skladce-nase-vystava-neni-8548735>
- Irozhlas. (7. 29 2023). *Ze hřbitova v Heřmánkovicích zmizely desítky německých hrobů. Nechala je zlikvidovat starostka*. Načteno z Irozhlas: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/starosta-hrob-nemci-sudety-hermankovice_2307291302_gut
- iRozhlas.cz. (2020). *Hroby českých Němců jsou ve špatném stavu. O jejich zachování se snaží spolky i města*. Načteno z Irozhlas.cz: https://www.irozhlas.cz/zivotni-styl/spolecnost/nemecke-hroby-cesko-zachovani-stav-spolky-mesta-vystava-fotografii_2009081720_aur
- Jíra, T. (2006). *Monumentální a funerální architektura Dušana Jurkoviče (BP)*. Brno: MUNI.
- Jirásko, L. (2007). *Zmizelé Čechy. Jindřichův Hradec*. Praha/Litomyšl: Paseka.
- Johnson, D. R., Scheitle, C. R., & Ecklund, E. (6. 39 2019). Beyond the In-Person Interview? Social Science Computer Review 39(6), 1142-1158. *Social Science Computer Review*, stránky 1142-1158.
- Knechtel, A. (2006). Grenze zwischen Zeit und Ewigkeit. Historische Friedhöfe der Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien. V E. Fendl, *Das Gedächtnis der Orte. Sinnstiftung und Erinnerung* (stránky 138-145). Freiburg: Johannes-Künzig-Institut für Ostdeutsche Volkskunde.
- Kokaisl, P., Kreisslová, S., Štolfová, A., & Zychová, J. (2015). *Po stopách Němců ve východní Evropě: Česká republika, Slovensko, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, bývalá Jugoslávie a Ukrajina*. Praha: Nostalgie.
- Kol. autorů. (1997). *Encyklopedie náboženství*. Praha: Karmelitánské nakladatelství.
- Kotrly, T. (2023). *Opuštěné německé hroby v režimu § 1050 odst. 2 občanského zákoníku*. Načteno z Obecní portál: https://www.obecniportal.cz/33/opustene-nemecke-hroby-v-rezimu-1050-odst-2-obcanskeho-zakoniku-uniqueidmRRWSbk196FNf8-jVUh4EiQ_6ZOngpkfe2QbfCCWuFowa4x1sRxMg/?uri_view_type=4
- Kovařík, D. (1. 7 2017). Zaniklá sídla jako místo paměti českého pohraničí. *Kulturní studia*, str. 48.
- Kovařík, D. (2022). *Krajinou zmizelých sídel. Obce a osady zaniklé na území Moravy a Slezska po roce 1945*. Praha/Brno: Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Mendelova univerzita v Brně.
- Krajské listy. (2020). *Otevřené hroby, z nichž vyhřezávají kosti dávných nebožtíků, našich krajanů. Kde zůstala pieta a úcta k mrtvým, byť Němcům?* Načteno z Krajské listy: <https://www.krajskelisty.cz/karlovarsky-kraj/24516-otevrene-hroby-z-nichz-vyhrezavaji-kosti-d>
- Krčmář, L. (2004). *Zničené kostely*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- Kreisslová, S. (2022). Vom Fotografieren auf Heimatreisen. Zur Visualisierung der „Heimat“ in den Heimatzeitschriften der vertriebenen Deutschen nach dem Zweiten Weltkrieg. V B. Gebhardt, *"Bilder der Heimat". Fotografie und Kunst in Heimatzeit* (stránky 185-212). Münster: Waxmann.

- Kreisslová, S., & Novotný, L. (2015). *Kulturní život německé menšiny v České republice*. Praha: Právnická fakulta, Eva Rozkotová.
- Kreisslová, S., & Novotný, L. (1. 12 2018). Kreisslová, Sandra – Novotný, Lukáš (2018). Between language revitalization and assimilation: On the language situation of the German minority in the Czech Republic. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics*, stránky 121-139.
- Kreisslová, S., & Novotný, L. (15 2021). Nostalgie-Tourismus und Grenzgebiete vor und nach dem Fall des Eisernen Vorhangs aus der Perspektive der vertriebenen Deutschen. *Aussiger Beiträge*, stránky 281-299.
- Kriegsgräberstätten. (2023). Načteno z Kriegsgräberstätten.de:
https://kriegsgraeberstaetten.volksbund.de/friedhof/kriegsgraeberabkommen/Polen?tx_igkgs_p1%5Bgraveyard%5D=2083&cHash=cd151c729ae8f4cf24a218594a87c6ad
- Křen, J. (1990). *Konfliktní společenství*. Praha: Academia.
- Kučera, Z., & Kučerová, S. (1. 38 2012). Historical Geography of Persistence, Destruction and Creation: The Case of Rural Landscape Transformations in Czechia's Resettled Borderland. *Historická sociologie*, stránky 165-184.
- Kuklík, J. -P. (2019). *Minorities and Law in Czechoslovakia, 1918–1992*. Praha: Karolinum.
- Lidovky.cz. (2012). *Muži vykradli 70 hrobů. Kvůli medailím a zlatým zubům*. Načteno z Lidovky.cz:
https://www.lidovky.cz/domov/muzi-vykradli-70-hrobu-kvuli-medailim-a-zlatym-zubum.A120118_124301_In_domov_mc
- Lomczynski, T. (2021). *Zapomniane cmentarze ewangelickie na Pomorzu. Rozkradzione groby zbiorowej niepamięci*. Načteno z dziennikbaltycki.pl:
<https://dziennikbaltycki.pl/zapomniane-cmentarze-ewangelickie-na-pomorzu-rozkradzione-groby-zbiorowej-niepamieci-zdjecia/ar/3628356>
- Lozoviuk, P. (3 1997). K problematice "etnické indiference": (příklady z českého jazykového prostředí). *Český lid*, stránky 201-212.
- Marcinek, R. (2020). *Barbarzyńcy w ogrodzie pamięci. Cmentarz rodziny von Lüttwitzów w Sobótce-Górcie*. Načteno z architektura krajobrazu i zieleń zabytkowa:
https://ochronazabytkow.nid.pl/wp-content/uploads/2020/10/OZ_1-2019_06_Marcinek.pdf
- Mečiar, M. (2008). *Hlučínsko: sociální identity a generace*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Mikulášek, J. (2003). Dějiny pohřbívání a kremační hnutí. Diplomová práce. *Diplomová práce*. Olomouc: Cyrilo-Methodějská fakulta Univerzita Palackého.
- MMR, ČVUT. (2015). *Poitika architektury a stavební kultury ČR*. Praha: MMR.
- Motlová, Ž. (5. březen 2019). *Vzácnou hrobku starosty dostal Bruntál od jeho potomků. Teď ji opraví*. Načteno z iDNES.cz: https://www.idnes.cz/ostava/zpravy/hrobka-starosta-bruntal-oprava-vyberove-rizeni-franz-olbrich.A190305_461677_ostava-zpravy_woj
- Navrátilová, A. (2004). *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Nekvapil, J. (162 2003). Language biographies and the analysis of language situations: on the life of the German community in the Czech Republic. *International Journal of the Sociology of Language*, stránky 63-83.
- Neuhoff, H. (1970). Die Presse der deutschen Vertriebenen Anfang 1970. *AWR-Bulletin*, 153–174.

- Novotný, L. (2009). *Vergangenheitsdiskurse zwischen Deutschen und Tschechen*. Baden-Baden: Nomos.
- Novotný, L. (1. 6 2013). Aktuální problémy německé menšiny ve 21. století. *Acta Universitatis Carolinae - Iuridica*, stránky 83-93.
- Novotný, L. (1. 9 2015). German Language and German Minority. *The Annual of Language & Politics and Politics of Identity* 9(1), 23-42., stránky 23-42.
- Novotný, L. (2015). Německo a německá menšina. *Acta Universitatis Carolinae - Iuridica*, stránky 135-145.
- Novotný, L. (16 2016). Die deutsche Minderheit und ihre Presse. *Aussiger Beiträge*, stránky 145-158.
- Ombudsman. (2016). *Pohřbívání na starých, nejen „německých“ hřbitovech*. Načteno z Ombudsman: <https://www.ochrance.cz/aktualne/pohrbivani-na-starych-nejen-nemeckych-hrbitovech/>
- Omnium. (2022). *Omnium.z.s*. Načteno z <http://www.omniumos.cz/cz/omnium.html>
- Otčenášek, J. (2006). *Němci v Čechách po roce 1945: na příkladu západního Podještědí*. Praha: Etnologický ústav AV ČR.
- Paschen, C. (2004). *Deutsche und Ungarn. Wege zur Versöhnung*. Načteno z Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V.: https://www.volksbund.de/fileadmin/redaktion/BereichInfo/BereichPublikationen/Friedenserziehung/Handreichungen/0093_deutsche_und_ungarn.pdf
- Pavlásek, M. (1 2022). Nepohodlné vzpomínky a ozvuky ticha. Problematické implikace reemigrace Čechů z Jugoslaviie a odsunu Němců z Československa. *Slovanský národopis*, stránky 69-91, zde 72.
- Peňás, J. (8. Srpen 2021). *Konečné řešení německých hrobů*. Načteno z Echo24.cz: <https://echo24.cz/a/SF9jt/konecne-reseni-nemeckych-hrobu>
- Perzi, N., & Kovařík, D. (2012). *Tak blízcí, a přece tak vzdálení: lidé v jižních Čechách a ve Waldviertelu 1945–1989*. Waidhofen an der Thaya: Waldviertel Akademie, Jihočeské muzeum.
- Pešek, J. (2006). Německé menšiny v právních normách 1938–1948. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Petráš, R. (2007). *Menšiny v komunistickém Československu právní a faktické postavení národnostních menšin v českých zemích v letech 1948-1970*. Praha: VIP Books.
- Petráš, R., & Novák, P. (2. 46 2019). Německá menšina v Československu 1948 až 1989. *Právněhistorické studie*, stránky 167-178.
- Radio Prague. (2022). *Grenze zwischen Zeit und Ewigkeit*. *Radio Prague International [online]*. [cit. 10. 10. 2022]. Dostupné z <<https://deutsch.radio.cz/grenze-zwischen-zeit-und-ewigkeit-8091972/>>. Praha: <https://deutsch.radio.cz/grenze-zwischen-zeit-und-ewigkeit-8091972/>.
- RBB. (2022). *Polen auf deutschen Spuren*. Načteno z <https://www.rbb-online.de/doku/o-r/polen-auf-deutschen-spuren-rbb-reportage-team-kowalski.html>
- Rommel, M. (2022). *Deutsche Gräber in katastrophalem Zustand*. Načteno z LandesEcho: <https://landesecho.cz/index.php/forum/1471-deutsche-graeber-in-katastrophalem-zustand>

- Sbírka zákonů. (1992). *Česko-německá smlouva o dobrém sousedství a přátelské spolupráci č. 521/1992 Sb.*, . Praha.
- Sever. (2. 2 2021). *Staré německé náhrobky ve Starých Křečanech skončily v rohu hřbitova. Někteří lidé se proti tomu bouří.* Načteno z Český rozhlas Sever: <https://sever.rozhlas.cz/stare-nemecke-nahrobky-ve-starych-krecanech-skoncily-v-rohu-hrbitova-nekteri-8417684?player=on>
- Sokolová, G. (89 1991). O jazykovém zaměření Slováků a Němců žijících v severních Čechách. . *Slezský sborník*, stránky 172-180.
- Sokolovsko. (2 2020). Načteno z https://www.mas-sokolovsko.eu/wp-content/uploads/2020/12/Sokolovsko_2_2020_web.pdf
- Sokolovský deník. (8. 3 2011). *Významné hroby na hřbitově město likvidovat nechce.* Načteno z Sokolovský deník: https://sokolovsky.denik.cz/zpravy_region/hroby20110308.html
- Spurný, M. (2006). *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945.* Brno: Prius.
- Spurný, M. (2011). *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960).* Praha: Antikomplex.
- Spurný, M. (2016). *Most do budoucnosti: Laboratoř socialistické modernity na severu Čech.* Praha: Karolinum.
- Staněk, T. (1991). *Odsun Němců z Československa 1945-1947.* Praha: Academia.
- Staněk, T. (1993). *Německá menšina v českých zemích 1948–1989.* Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Staněk, T. (1993). *Německá menšina v českých zemích 1948–1989.* Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku.
- Svoboda, L. (2018). Jindřichův Hradec - město a okres. V L. Valeš, & J. Petráš, *Sametová revoluce v jižních Čechách II. Jihočeská města a okres v přelomových letech 1989/1990* (stránky 125-211). Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Šmídová, O. (7 2010). Pro nás lépe už bylo. Vymístění z velké historie a kolektivní paměť českých Němců'. *Sociální studia*, stránky 59-87.
- TAČR, MZV. (25. 6 2020). Problematika německých hrobů v ČR: Předběžná tržní konzultace – prezentace rezortu . Načteno z https://www.tacr.cz/wp-content/uploads/documents/2020/07/07/1594102381_TITXMZV008_prezentace%20MZV.pdf
- Tišerová, P. (2008). Tschechien. V L. e. Eichinger, *Handbuch der deutschen Sprachminderheiten* (stránky 171–242). Tübingen: Narr.
- Todorov, T. (1998). *Zneužívání paměti. In: Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti.* Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách.
- Trdla, M. (2022). *Hroby v bývalých Sudetech jsou ve zuboženém stavu, navzdory slibům státu.* Načteno z idnes: <https://www.idnes.cz/liberec/zpravy/spolek-omnium-hrbitov-odsun-sudety-cesti-nemci-valka-hroby.A22>
- Úřad vlády. (10. 10 2016). *Jednání Rady dne 26. dubna 2016.* Načteno z Vláda české republiky, : <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/jednani-rady/jednani-rady-dne-26--dubna-2016-142986/>

- Úřad vlády. (2017). *K péči o opuštěné německé a další hroby*. Praha: Úřad vlády.
- Úřad vlády. (2017). *K péči o opuštěné německé a další hroby na hřbitovech v České republice*. Praha: Úřad vlády ČR.
- Vařeka, P. (2013). *Archeologie 19. a 20. století. Přístupy, metody, témata*. Plzeň: ZČU.
- Vařeka, P., & Vařeková, Z. (33 2016). Contemporary cemeteries in the district of Tachov/Tachau (Western Bohemia) as an evidence of population and settlement discontinuity in the 2nd half of the 20th century. *Siedlungsforschung. Archäologie - Geschichte - Geographie*, stránky 225-244.
- Vařeka, P., Balý, R., Funk, L., & Galusová, L. (33 2008). Archeologický výzkum vesnic středověkého původu na Tachovsku zaniklých po roce 1945. *Archaeologia historica*, stránky 101-117.
- Weise, S. (2022). *Leitfaden: Grabsteinfotografie am Beispiel des Schluckenauer Zipfels*. Načteno z file:///Users/sandrakreisslova/Downloads/leitfadengrabsteinfotografie-web.pdf
- Welt, D. (6. 16 2016). *Die Welt online*. Načteno z Tschechien kümmert sich nicht um deutsche Gräber: <https://www.welt.de/politik/ausland/article129139966/Tschechien-kuemmert-sich-nicht-um-deutsche-Graeber.html>
- Wiedemann, A. (2012). *"Pojd' s námi budovat pohraničí!": Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*. Praha: Prostor.
- Wolff, S. (2001). From Irredentism to Constructive Reconciliation? Germany and its Minorities in Poland and the Czech Republic. V C. C. O'Reilly, *Language, Ethnicity and the State* (stránky 66-90). London: Palgrave Macmillan.
- Zhurzhenko, T. (2011). Borders and Memory. In D. (. Wastl-Walter, *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. (pp. 63-84). Farnham: Ashgate.

PŘÍLOHA I

Kvalitativní šetření

I/1 Kvalitativní šetření – samosprávy a NNO

I/1/1 Cíl šetření

Cílem kvalitativního šetření bylo získat podklad pro zpracování výzkumné zprávy, doplnit zjištění pro proveditelné a udržitelné nastavení parametrů dotačního titulu a aktualizace znalostní báze řešitelského týmu s ohledem na dynamicky se vyvíjející společenskou, ekonomickou a politickou situaci v době realizace výzkumu.⁴⁴

Součástí zjišťování stavu německých hrobů ve vybraných regionech České republiky byla realizace kvalitativního šetření mezi zástupci/zástupkyněmi samospráv, přičemž pozornost byla primárně soustředěna do třech vybraných případových regionů (i když jak bude uvedeno níže, realizovány byly rozhovory také mimo tyto primárně zkoumané regiony).

Ambicí terénního šetření bylo vybrat jeden případový region, který byl před nuceným vysídlením dominantně osídlen německy hovořícím obyvatelstvem.

I/1/2 Výběr území

I s ohledem na to, že v některých místech České republiky již probíhají různě intenzivní aktivity, které buď jen monitorují současný stav, nebo přímo sanují hroby a hrobová místa, a jsou zde v různé fázi také dokumentační práce (viz zejména Chomutovsko, Tachovsko, zčásti např. Děčínsko apod.), byl zvolen bývalý okres **Sokolov**, dnes se sestávající z ORP Sokolov a Kraslice.

Vedle těchto měst jsou dalšími významnými městy např. Chodov, Horní Slavkov nebo Kynšperk nad Ohří. Všechna historicky s tradičním a s početně silně zastoupeným německy hovořícím obyvatelstvem a rozlehlými hřbitovy s německými hroby, včetně zjištěné největší míry devastace starých hrobů a hřbitovů.

Jako příklad regionu, který byl až do nuceného vysídlení národnostně smíšený, jsme i s ohledem na odborné a geografické zaměření řešitelského týmu, vybrali okres **Jindřichův Hradec**. Zde byla

⁴⁴ Mj. vlivem pandemie C-19 (a narušení logistických tras) a inflace razantně stouply ceny práce i materiálu v kamenickém sektoru. Také bylo nutné reagovat na rostoucí zájem zástupců německé menšiny o projekt nebo měnící se postoje některých institucionálních stakeholders.

struktura obyvatelstva již rozdělená, na což bude podrobněji poukázáno přímo v podkapitole, která podrobněji charakterizuje jednotlivé regiony z hlediska zkoumané problematiky.

Tuto skutečnost lze vysledovat na všech třech ORP tohoto bývalého rozlehlého okresu, vedle samotného Jindřichova Hradce i v Dačicích či Třeboni.

Významným aspektem výzkumu v tomto zkoumaném regionu je region Vitorazsko (Weitraer Gebiet), jehož část zasahovala i do námi zkoumaného území.

Třetí zkoumaný region – okres **Opava** – byl zvolen jako příklad regionu v moravsko-slezské části z důvodu specifické úlohy, kterou historicky sehrávaly jednotlivé části tohoto okresu, a to ať už samotné město Opava, případně obce dnešního ORP Vítkov, tak především jeho východní část mikro-regionu Hlučínsko (tzv. Hultschiner Ländchen) s jeho velmi specifickým etnicky indiferentním obyvatelstvem – slezskými Moravci.

Vedle samotného Hlučina jsou pak dalšími většími městy okresu Opava Kravaře, Vítkov, Hradec nad Moravicí nebo Dolní Benešov.

I/1/3 Postup při šetření

Na šetření v těchto zkoumaných regionech se podílel celý řešitelský tým, který také společně a též za účasti expertů a diskutantů přímo v regionech chystal jednotlivé fáze šetření, především samotný výzkumný design.

Formulována a následně optimalizována byla příručka tazatele s výzkumnými oblastmi, resp. otázkami a diskutovány byly také dílčí metodologické a technické problémy, které vyvstávaly přímo při empirické práci v terénu. Také kódovací a analytická a interpretační fáze probíhala koordinovaně a byla doprovázena debatami, které pomohly interpretovat jednotlivá data a zjištění (Johnson, Scheitle, & Ecklund, 2019).

Byly sestaveny klíčové (tzv. jádrové) pasáže, z nichž některé jsou uvedeny i v této výzkumné zprávě jako typické či jinak charakteristické výpovědi, které (v jakémisi zastoupení) vystihují postoje respondentů.

Je nutné zohlednit, že šlo o doprovodné šetření, jehož zjištění slouží pro precizaci jednotlivých výstupů řešení tohoto projektu, především této výzkumné zprávy (která obsahuje poznatky a závěry tohoto šetření) a formulace podmínek dotačního titulu na sanaci německých hrobů.

Limitem získaných poznatků je do jisté míry kvalitativní přístup šetření, který nezaručuje reprezentativnost a možnost generalizací (Block & Erskine, 2012). Na druhé straně umožňuje hlubší

vhled a možnost porozumění situace ve vybraných regionech, kterého by v případě kvantitativního výzkumu nemohlo být dosaženo.

Šetření poskytuje zajímavá zjištění kvalitativního charakteru mezi významnými aktéry lokální politiky, která by jiným způsobem zachycena nebyla (Berg, 2001).

Současně byly tyto regiony vybrány jako pilotní pro sběr dat na tamních hřbitovech s cílem ověření funkčnosti databáze německých hrobů, která je dalším z výstupů tohoto výzkumu.

Obr. č. 25: Pohled na hřbitov u Nejsvětější trojice v Jindřichově Hradci (foto L. Svoboda)

I/1/4 Parciální cíle kvalitativně orientovaného šetření

Již bylo uvedeno, že provedené kvalitativně orientované empirické šetření formou polostrukturovaných rozhovorů se stalo základem pro zjištění postojů významných aktérů/aktérek regionální politiky ke sledovanému problému a dojít tak k hlubšímu porozumění a zmapování situace ve vybraných zkoumaných regionech.

Konkrétně bylo zjišťováno:

- a) Za jak závažný problém považují zástupci samospráv problém špatného stavu tzv. německých hrobů;
- b) Jaká řešení tohoto stavu sami aplikují či navrhují;
- c) Jaký je jejich postoj vůči budoucí sanaci těchto hrobů a měli by zájem o případný dotační titul?

Starostové/starostky obcí či jiní jejich zástupci jsou významnými hybateli dění ve svých obcích a jsou schopni vidět problémy komplexně a v souvislostech. Proto bylo důležité zjistit, zda považují za problematiku skutečnost, že v pohřebním areálu se nacházejí neudržované a chátrající hroby původních obyvatel obce, které často zabírají značnou část celkového prostoru hřbitovů. V rámci námi zkoumaných regionů se tento problém jeví jako zvláště závažný zejména na Sokolovsku.

Primárním cílem bylo zjistit, nakolik si zástupci obcí jsou vědomi, že problém s "německými hroby" je hodný řešení a je i něčím, k čemu chtějí přistupovat proaktivně. Problematiku je nutné nahlížet v širších souvislostech náročných činností starostů/starostek nebo jiných zástupců/zástupkyň samospráv a také napjatých rozpočtů.

V řadě případů je totiž problém devastace a chátrání starých hřbitovů a německých hrobů zastoupen v obcích nacházejících se v periferních oblastech České republiky, které mají v důsledku řady sociálních problémů a nestabilních rozpočtů problémy i se základní obsluhou obce, s vylidňováním apod., tudíž zde na sledovaný problém "nezbývá" prostor.

Nutno doplnit, a lze tento fakt doložit i na základě mediálních a jiných uskutečněných rešerší, že některé obce jsou v sanaci aktivní starých hřbitovů a hrobů, často se to děje například za spolupráce s neziskovými organizacemi (viz např. na Ústecku spolek Omnium a jeho projekty). Vysledovatelné jsou však převážně příklady špatné praxe.

V případech, kdy se zejména neudržované německé hroby vyzdvihují a likvidují, dochází k nedodržování závazku, jenž byl dán bilaterální smlouvou mezi ČSFR a SRN z roku 1992, v níž se česká strana zavazuje k ochraně a uctívání péče o německé hroby.

Je otázkou, do jaké míry je možné tristní stav německých hrobů chápat jako selhání obcí, neboť v řadě z nich se potýkají s různými dalšími problémy: nedostatek hrobových míst na hřbitovech, některá hrobová místa s německými nápisy nejsou dlouhé roky nejen udržována, ale také placena.

Problém je tedy nutné kontextualizovat v praxi místní politiky a pohřebnictví, na což upozorňují v rámci našeho empirického šetření i sami zástupci samospráv.

I/1/5 Výzkumné otázky

Z důvodu konstrukce otázek pro **polostrukurované rozhovory** do kvalitativního empirického šetření se výzkumný tým několikrát sešel a řešil jednak rozsah šetření, ale i kvalitu samotných dotazů (Block & Erskine, 2012). Nakonec byla docílena shoda v konstrukci následujících šesti základních oblastí a s nimi spojených otázek bádání:

- a) Jak hodnotíte stav “německých hrobů” ve vaší obci? Považujete tento stav za problematický a proč?
- b) Jde o problém z hlediska bezpečnosti pohybu na hřbitově a pokud ano, jak se konkrétně projevuje? (terén, prohlubně, stabilita náhrobků, hřbitovních zdí apod.)
- c) Zajímá se někdo (jednotlivci, skupiny) v obci o “německé hroby” a jejich stav? Pokud ano, o jaké skupiny/jednotlivce se jedná? Jakým způsobem je problém řešen?
- d) Pakliže se dosud neřeší chátření starých hrobů nad rámec základní obsluhy, navrhoval byste nějaká další řešení v případě, že by obec na ně měla prostředky? Pokud ano, jaká?
- e) Dochází v rámci této problematiky ke spolupráci se svazy německé menšiny, případně s nějakými organizacemi, neziskovkami apod.? Pokud ano, s jakými (svazy německých vysídlelců, spolky, dobrovolníci...) a jak?
- f) Zvažuje se vypsání dotačního titulu, který by byl určen na sanaci “německých hrobů” nebo obecně na vznik pamětního místa, které by připomínalo dříve v obci žijící německé obyvatelé. Měl/a byste zájem těchto zdrojů využít? Za jakých podmínek byste o tom uvažoval? Co by případně napomohlo k tomu, aby v rámci obce vznikla podpora a vůle stav hrobů změnit a upomínat na německé rodáky?

Zajímalo nás také, jak starostové/starostky už nyní případně řeší problém s neudržovanými hroby. Získávali jsem tím často velice konkrétní popisy zavedené praxe údržby hřbitovů jako podepírání náhrobků, řešení problémů s hroby při hřbitovních zdech, které tlačí na statiku těchto zdí nebo řešení problémů s terénem na hřbitovech.

Otázky směřovaly také na spolupráci se svazy německé menšiny (ať už spolku Kulturverband – Spolku Němců a přátel německé kultury nebo Shromáždění německých spolků v České republice), případně s dalšími subjekty, především neziskovými organizacemi, dobrovolníky apod., abychom zjistili, zda se na tomto poli i ve zkoumaných regionech odehrávají nějaké aktivity „zdola“.

Starostové/starostky byli dále dotazováni, jak by sami situaci řešili a zda by ocenili možnost získat finanční prostředky na sanaci německých hrobů na územích hřbitovů v jejich obcích. Jak si ukážeme později, jejich odpovědi se liší jednak s ohledem na rozměr výskytu německých hrobů a rovněž jejich ochoty identifikovat stav starých hrobů jako problematický.

Zvolené výzkumné otázky a jejich smysl jsme v první přípravné fázi několikrát diskutovali a přeformulovali, zároveň jsme je diskutovali s odborníky na otázky národnostních menšin a v neposlední řadě také se zástupci svazů německé menšiny. Realizován byl pilotní výzkum, který řešitelskému týmu rovněž pomohl v precizaci otázek.

I/1/6 Vzorek respondentů

Provedené polostrukturované rozhovory se staly podkladem pro porozumění lokálních poměrů a zkušeností v oblasti problematického stavu "německých hrobů" a získání názorů a postojů na dané téma ze strany reprezentace vybraných obcí.

Sběr dat formou polostrukturovaných rozhovorů probíhal od října 2022 do března 2023 a podařilo se získat deset zástupců/zástupkyň obcí ze všech třech zkoumaných regionů, tedy celkem třicet polostrukturovaných rozhovorů. Tyto rozhovory byly pořizeny buď během osobních návštěvách přímo v obcích, dále pak telefonicky nebo e-mailem.

Vzhledem k etice výzkumu jsou respondenti anonymizováni. Klíč k výběru zástupců obcí byl dán skutečností, zda obec disponuje hřbitovem s výskytem německých hrobů. Za každou výpověď respondenta je uvedeno, v jaké oblasti daný respondent působí (protože se ne vždy dotazovali starostové, je u profesní oblasti uvedeno „samospráva“) a dále teritoriální příslušnost k jednomu z případových regionů (tedy Jindřichohradecko, Opavsko nebo Sokolovsko).

Ve výzkumném vzorku jsme se snažili zachytit názory a postoje zástupců jak velkých, tak i menších obcí. Ambicí výzkumného týmu bylo vést rozhovor (pokud byl veden osobně) v důvěrném a pohodovém duchu, respondenty zbytečně nepřerušovat a poskytovat jim prostor k obsáhlejší výpovědi. Na druhou stranu šlo o velmi časově vytížené respondenty, což bylo i důvodem, že rozhovory trvaly maximálně do dvaceti minut, v některých případech bylo možné informace získat pouze mailovou korespondencí nebo telefonicky, jak bylo uvedeno.

Kromě rozhovorů se zástupci obcí ve zkoumaných regionech proběhlo doplňkové šetření. Toho se dosud účastnilo dvanáct respondentů. Šlo o názorové vůdce z řad zástupců německé národnostní menšiny, historiků, neziskového sektoru, zástupců MAS či euroregionů, ale také například kameníků. Vybírali jsme respondenty, kteří mají ke zkoumanému tématu nějakým způsobem blízko a od nichž jsme očekávali získání informací, které by dokreslili situaci v regionech.

Obr. č. 26: Poničené náhrobky na hřbitově v Cínovci v Krušných horách.

I/1/7 Výstupy z rozhovorů a terénního šetření

Téma „Aktuální stav německých hrobů“

Zde přibližujeme hodnocení aktuálního stavu německých hrobů z perspektivy respondentů/respondentek a jejich identifikaci hlavních problémů spojených s jejich zanedbaným stavem (včetně například bezpečnosti při pohybu na hřbitově). Respondenti/re

spondentky se většinou shodují, že v jejich obcích je stav “německých hrobů” závažným problémem. Reálný stav na hřbitovech je tristní, v některých případech jde o třetinu nebo dokonce i polovinu hřbitovního areálu, který je pokryt neudržívanými “německými hroby” (za všechny uvedme jako příklady hřbitovy v Horním Slavkově nebo Kynšperku nad Ohří na Sokolovsku).

Zástupci/zástupkyně obcí většinou přistupují k problému péče o hroby racionálně, chápou, že není péče o ně ze strany následujících generací reálná, neboť potomci žijí často několik stovek kilometrů daleko od dané obce. Pokouší se alespoň základní obsluhu bezprostředního okolí hrobů, což je zpravidla zajištění základní bezpečnosti místa nebo například posekání trávníku. V některých případech se zajišťuje statika daného náhrobku apod. Tato praxe byla zjištěna zejména na menších hřbitovech s dobrou dostupností všech jeho částí.

Na některých hřbitovech – vzpomenout lze například hřbitovy v Tatrovicích nebo Chlumu sv. Máří (oba na Sokolovsku) – jsou německé hroby koncentrovány do určité části hřbitova, kam je zhoršený přístup a není zde možné základní údržbu vykonávat.

V případě těchto hřbitovů jde o rozsáhlejší areály v obcích, které se v důsledku poválečného nuceného vysídlení a následného demografického vývoje „smrskly“ (shrinking towns), tudíž dnes mají poměrně značné problémy s obsluhou hřbitovních areálů. Problém opuštěných hrobů je patrný i na malých hřbitovech, jako příklad lze uvést Sudice (Opavsko), kde jde o zpusťování většiny „německých hrobů“. To ostatně v jednom ze svých komentářů v médiích zachytil i tehdejší místostarosta obce Petr Halfar:

Na malém hřbitově je spousta hrobů z období mezi světovými válkami. Jejich majitelé byli po druhé světové válce vysídlení a dnes jsou již většinou neznámí, nebo vymřeli. O hroby se proto stará obec. Několikrát za rok posečeme trávu a zbavíme hroby plevele.

S neplatiči jsme se zatím příliš nesetkali. To se spíše sem tam objeví nějaký vandal a něco na hřbitovech poničí. Naštěstí ne vždy takoví lidé uniknou trestu. Při poslední takové události se nám ve spolupráci s policií podařilo viníka odhalit, musel uhradit škodu, kterou napáchal. Bohužel, zřejmě jako všude se nevyhneme drobným krádežím z hrobů, hlavně v období svátků (Halfar, 2022).

Následují některé výpovědi dokreslující postoje mezi zástupci měst a obcí k tématu stavu německých hrobů a jejich péči:

Tak primárně se o ty hroby mají starat ti pozůstalí, že jo. Ale chápu, že tohle asi není v jejich silách, pokud někdo bydlí třeba 600 km daleko. Oni sem jezdí někdy třeba i jednou za rok. My se staráme o celý hřbitov, nerozlišujeme v tom smyslu, že třeba metr od náhrobku si trávu musí posekat sám vlastník. Sekáme celý hřbitov, pokud to umožňuje stav hrobu. (Sokolovsko, samospráva)

Naši obec tahle údržba samozřejmě dost zatěžuje. Pokud jste byl u nás na hřbitově, tak jste viděl, jak velká je tam ta část s německými hroby. A samozřejmě, je to na moje triko, jestli by se tam někde na nějakého našeho pracovníka něco vysypalo, takže s tím sice mám dost velký problém, ale dělám to, protože chceme, aby to všude na hřbitově nějak vypadalo. (Sokolovsko, samospráva)

Snažíme se o ty hroby aspoň nějak základním způsobem starat, ale to víte, že se mě pak lidi ptají na to, proč jako starosta se o tyhle hroby vůbec starám, proč ty peníze třeba nedáme někam jina, kde by byly zapotřebí. Ale tyhle názory se už dnes neobjevují zas tak často. Ale nějaké napětí to vyvolává a hlavně vždycky vyvolávalo. (Opavsko, samospráva)

Tady u nás na obci se s německými hroby vždycky zacházelo špatně a to se děje i teď. S kolegy se nám doslova na poslední chvíli podařilo uchránit několik podle mě cenných náhrobků před

tím, než je město nechalo odstranit a poslalo je do drtičky. Mohl bych vám vyprávět, kam ne jenom před revolucí, ale i po ní tady mizely náhrobky a jak se jich tady chtěli na obci zbavit. Pak si ale vemte, že sem přijede nějaká babička, která tady měla pochovaného třeba dědečka a najednou zjistí, že ten hrob už neexistuje. Tohle se tady dělo. (Sokolovsko, stakeholder)

V minulosti byla vysledovatelná lhostejnost k německým hrobům a hřbitovům a preference tzv. praktických řešení. Medializován a opakovaně zmiňován je případ obce Jindřichovice na Sokolovsku, kdy nejprve došlo ke zničení značné části německých hrobů a následně byly některé z těchto náhrobků využity jako stavební materiál pro vydláždění parkoviště.

Podobně nechvalně mediálně známý je případ pozůstatků náhrobních kamenů ze zrušeného “německého hřbitova” z Ústecka, kde byly artefakty výstavy, která měla poukázat na problém opuštěných “německých hrobů”, přineseny ze skládky. Často šlo o náhrobky až dvě stě let staré, které jsou významnými historickými artefakty. Údajně mělo jít o kameny z opuštěných hrobů vysídlených německých obyvatel vesnice Zubrnice, které byly v roce 1968 složeny na obecním rumišti a dány k dispozici jako stavební materiál (Irozhlas, Irozhlas, 2021).

Stejně tak jsme také při terénní práci a mediálních rešerších narazili na příklady vandalizmu, vykrádání německých hrobů a hrobek v různých částech České republiky, mj. na Žatecku (deník, 2013), Litoměřicku (Lidovky.cz, 2012) a jiných místech.

Pouze ojediněle jsme se u našich respondentů/respondentek setkali s odmítnutím rozhovoru. Většina z dotazovaných starostek a starostů považuje za nutné nějakým způsobem situaci řešit, v návrhu konkrétního řešení však převažuje bezradnost. Argumentuje se tím, že rozměr devastace “německých hrobů” v obci převyšuje možnosti jejich kompetencí a obecních rozpočtů.

Lze konstatovat, že existuje uvědomění si problému tristního stavu německých hrobů, uznání, že tento problém má jistou relevanci jak pro lokální klima v dané obci, tak i pro česko-německé vztahy, resp. vztahů s vysídlenými Němci, ovšem respondenti/respondentky nejsou schopni nacházet cesty k řešení, tj. jak devastaci zamezit, resp. jak poškození hrobů napravit. Problém německých hrobů se v obcích řeší nejen z hlediska etického nebo kvůli bezpečnosti, důvodem jsou také chybějící volná místa na hřbitovech především ve větších městech.

Stav těch hrobů není dobrý, to víme. Ale opravdu netuším, co s tím dělat dál. Řešíme problém s terénními prohlubněmi a já fakt netuším, jestli to máme začít třeba dosypávat, protože tam narážíme na to, že klesají i celé ty hroby. Takže to by se muselo celý předělávat, nějak se to upravovat, ale fakt celý ty hroby. To si ale myslím, že není v našich silách. (Sokolovsko, samo-správa)

Pokud jste byl u nás na hřbitově, tak jste si musel všimnout, že nám některé ty hroby vyvrátily hřbitovní zeď. Takže to spadlo tam někam do kopřiv, ale v mých silách tedy není to teď nějak napravovat. Ale je mi jasný, že se na to asi nedívá úplně dobře. (Sokolovsko, samospráva)

Není aktuálně v silách naší obce se věnovat německým hrobům. Víte, já fakt nevím, jak se mám stavět k hrobům, o které se nikdo nestará, které docela rychle chátrají. Jen to dost pozorně sledujeme a snažíme se nějak řešit ty největší průšvihy. Myslím, že víc po nás nikdo za stávající situace nemůže chtít. (Opavsko, samospráva)

Cíleně nic nelikvidujeme. Vím ale, že tohle tady v regionu v minulosti probíhalo, mohl bych to ukázat i na příkladech ze sousedních obcí. Ale nemusíme ani chodit tak daleko. Co vím z doslechu, tak i hřbitovní zeď u nás na hřbitově se taky posouvala, když vznikal nový plot. Bylo to proto, že se tam muselo přidělat parkoviště. A jo, ty náhrobky, ty pak někam vyvezli, někam se to zavezlo. Část těch náhrobků takže bohužel tímhle způsobem zmizela. Pokud vím, tak to ale bylo nejenom ještě za minulého režimu, ale i po revoluci. (Sokolovsko, samospráva)

Z šetření dále vyplynulo, že starostové/starostky jsou si vědomi smluvního závazku České republiky o německé hroby pečovat, což plyne i z těchto vybraných výpovědí.

Ano, vím o té smlouvě, že se máme starat o německé hroby. Ale jak to máme dělat, jsme v tom doslova sami, nikdo nám s tím nepomáhá. Běžte se podívat k nám na hřbitov, jak to tam v některých jeho částech vypadá. Tohle tedy já z obecního rozpočtu nejsem schopen platit. Potřebuju ty peníze vydat jinde. Takže tohle беру jako úkol státu. Pokud by přišly nějaké instrukce a peníze, tak to tam asi budeme umět nějak opravit, ale ať si to hlavně ti nahoře nějak rozmyslí, co vlastně má být cílový stav, protože hodně těch hrobů sice nějak opraví, třeba nějak přečteme i ta jména těch lidí, ale stejně se pak o to asi dál zas nebude nikdo starat. (Sokolovsko, samospráva)

Tak myslím, že v tomhle je stát fakt dobřej. Navalí na nás povinnosti, ale nedá nám k tomu prostředky. Já vím, že se po nás chce, ať se staráme o německé hroby, ale stát by tady měl spíše mlčet. My to děláme na nějaké základní úrovni, protože si uvědomujeme, že to na našem hřbitově musí nějak vypadat. Ta část, kde máme německé hroby, je samozřejmě problém, ale snažíme se. Ale aby to na nás stát jen tak štěkal, že to musíme udělat, ale ve skutečnosti nám v tom nijak napomohl, tak to je hodně velká podpásovka. (Opavsko, samospráva)

Špatný stav německých hrobů není dle vyjádření starostek a starostů a dalších respondentů a respondentek v daných místech zásadním tématem, zájem vykazují dle nich spíše jednotlivci. V některých obcích na Sokolovsku je téma komunikováno intenzivněji, zřejmě z důvodu vyššího výskytu těchto hrobů. Naopak na Jindřichohradecku, ale i v dříve převážně Němci osídleném Opavsku je zájem o toto téma ve veřejném prostoru podstatně menší.

Již bylo uvedeno, že starostové/starostky nedokáží navrhnout možnosti řešení sanace opuštěných hrobů, spíše se řada z nich snaží tuto realitu reflektovat a napomáhat základními udržovacími a sanačními pracemi.

Podstatně inovativnější byly postoje stakeholderů, zejména z řad neziskového sektoru. Jejich aktivity jsou často úctyhodné, probíhají na dobrovolnické bázi, často i pravidelně; na tyto aktivity lze navázat a je třeba je podporovat.

Zmiňována byla spolupráce s německou menšinou, resp. se svazy vysídlených Němců, případně s partnerskými obcemi v Německu zástupci obcí. V některých případech byla tato kooperace uváděna a vyzdvihována jako velmi pozitivní příklad kooperace, která je danou obcí vítána a podporována.

Příkladem dobré praxe toho, jak tyto kontakty mohou pomoci při řešení opuštěných německých hrobů, je město Chodov, jenž průběžně sanuje opuštěné hroby svých dřívějších německých rodáků. Přístup města je proaktivní, podporu v těchto sanačních aktivitách našli lokální politici také v rámci partnerství s městy Waldsassen v Bavorsku a Oelsnitz/Erzgebirge v Sasku.

Z finančního hlediska města není možné řešit všechny opuštěné hroby, kterých je na tamním hřbitově velké množství. V roce 2015 zde však bylo zřízeno pamětní místo připomínající všechny zemřelé, jejichž hroby se nedochovaly.

Pamětní deska byla instalována za spolupráce s vysídlenými Němci z Chodova (*Chodauer Heima-tausschuss*), což byl významný symbolický krok ke smíření s bývalými německými rodáky.

Podobně pozitivní příklad sanace vybraných hrobů byl zaznamenán na Sokolovsku, kde se mimo jiné podařilo opravit hrobku rodiny Schuster pod vrchem Hard (Sokolovsko, 2020), podobně také v Opavě, kde je na městském hřbitově opravených hned několik hrobek významných osobností města a regionu německého původu.

Tyto příklady dobré praxe jsou medializovány, mohly by sloužit pro motivaci a inspiraci k dalším podobným aktivitám.

Podle mě tady není co řešit. Stát Němce vyhnal, znemožnil jim, aby se tady starali o své hroby a uctívali své zesnulé. Dospělo to bohužel až do týhle podoby. My, co tady žijeme, chceme nějak pomoci, pro mě je to třeba i jakejsi dluh, který cítím směrem k těm, co tady s námi kdysi žili. Takže my se tady vždycky občas nabudíme a snažíme se s těmi náhrobky aspoň něco dělat, čistit je, narovnávat atd. (Sokolovsko, občanský sektor)

Téma “Možnosti řešení současných problémů s německými hroby”

Jak vyplynulo částečně i z odpovědí z předchozí kapitoly, starostky a starostové se zpravidla snaží o základní údržbu německých hrobů. Činí tak nejčastěji z praktických důvodů zajištění bezpečnosti na “svých” hřbitovech, akcentace zlepšení vztahů s bývalými rodáky je až na výše zmíněné příklady spíše ojedinělá.

V některých obcích je rozměr zpustošenosti hrobů natolik veliký, že systematické řešení není a ani nemůže být v silách zástupců obcí. Jejich představy o možném řešení jsou tudíž minimální, opakovane se objevují finanční i personální limity, se kterými se v rámci daného problému potýkají.

Nikdo tady nechce ty náhrobky úplně vzít a zničit. Tahle doba tady už byla, mohl bych vám vyprávět, jak to tady kdysi fungovalo a kolik toho i z našeho hřbitova zmizelo třeba někam do zíděk. Tohle ale určitě není cesta, kterou by tady u nás někdo chtěl jít. Ted' máme na hřbitově jakžtakž všechny náhrobky zajištěné, ale v minulosti se to takhle neřešilo. Ale těžko si dovedu představit, že bychom dělali něco nad rámec toho zajištění. (Sokolovsko, samospráva)

V případě, že by se zvažoval dotační titul, pak starostky a starostové plédují za jeho jednoduchou administrativu. Někteří z dotazovaných vyjádřili malou ochotu k případné finanční spoluúčasti (i vzhledem k napjatým rozpočtům; to se týkalo především zástupců obcí, na jejichž hřbitovech “německé hroby” převažují).

Naopak vítaná by byla metodologická pomoc, jak s těmito hroby zacházet a sanovat je. V tomto ohledu je zajímavé, že jen malá část z dotazovaných byla seznámena s příručkou vydanou Úřadem vlády, je proto nutné zajistit větší informovanost o její existenci.

Respondenti/respondentky, kteří příručku znají, požadují její aktualizaci a konkrétnější zaměření na realitu práce na hřbitovech s odkazem na novou legislativu vztahující se k opuštěným hrobům (novelizace OZ) apod.

Plánovaná databáze německých hrobů pro respondenty/respondentky zpravidla není relevantní, naopak se v některých odpovědích objevila potřeba pomoci historiků/historiček a dalších expertů/expertek například při identifikaci písma na náhrobcích či místopisu (v případě zaniklých obcí apod.) nebo při přípravě textu, který by měl upomenout na německé rodáky.

V některých výpovědích se objevila ochota vztyčit na hřbitovech památník či instalovat informační ceduli, která by upomínala na německé rodáky, současně ovšem byly ve všech třech zkoumaných modelových územích zaznamenány negativní reakce, kdy zástupci obcí byli skeptičtí a odkazovali na stále ještě existující protiněmecké nálady v místě. Je zřejmé, že k této variantě lze přistoupit

pouze s přihlédnutím k ochotě zástupců daných obcí a jejich odhadu názorů a postojů k „německé“ minulosti obce a nálad jejich současných obyvatel.⁴⁵

Na některých hřbitovech (zejména na Opavsku) je problém s opuštěnými a neidentifikovatelnými hroby řešen způsobem shromažďování náhrobků na jednom místě (např. Vítkov), což se zdá být pro určitý typ hřbitovů se spíše menším počtem německých náhrobků jako vhodný způsob řešení, který respektuje integritu daného hřbitova a zároveň dodržuje i pietu.

V místech s větší koncentrací německých hrobů nelze ovšem tento přístup aplikovat. V těchto případech je zřejmé a plyne to i z odpovědí respondentek a respondentů, že komplexní řešení situace je bez vnější pomoci například v podobě dotačního titulu neřešitelné.

Z odpovědí zástupců neziskového sektoru zazněla ochota na získání finanční podpory na sanaci německých hrobů, což by bylo vhodné řešení také pro organizace německé menšiny, která se v problematice již několik desetiletí angažuje. Ostatně právě z její strany před lety zazněl požadavek na vyčlenění speciální položky v rámci státního rozpočtu (iRozhlas.cz, 2020).

Role českých Němců, případně vysídlených Němců a jejich svazů, se v některých místech České republiky ukazuje jako zásadní. Příkladem dobré praxe, a především kooperace mezi svazy menšiny a municipalitami je původně klášterní hřbitov v Teplé na Karlovarsku, o jehož chod se starají zástupci německé menšiny (Spolek Němců v Čechách, z.s., Nečtiny) a další dobrovolníci, a to už od roku 1991.

Zpočátku šlo čistě o dobrovolnickou aktivitu, do níž byli zapojeni i zástupci sudetských Němců, ovšem postupně se aktivita posilnila a nyní tyto práce podporuje jako vítanou pomoc i město Teplá. Vyjádřil se k tomu i zástupce menšiny Richard Šulko:

Proč to děláme? To je jednoduché. Jsme zavázáni našim předkům. Jsme povinni zachovat naše kulturní dědictví, pokud k tomu máte síly, schopnosti, dovednosti. Pracovat pro českoněmecké porozumění a přátelství, mít možnost využívat němčinu při práci, jednat s potomky. Důležitá je spolupráce s městem Teplá, zdejší starosta nám hodně pomáhá. Díky tomu jsem zván i třeba na pokládání květin za oběti pochodu smrti v Teplé. To je to, co musíme dělat, připomínat německou menšinu, která tady žila pohromadě dříve, než začal komunismus. Ukazovat cestu porozumění a harmonie. (Krajské listy, 2020)

Obecně zástupci a zástupkyně neziskového sektoru akcentují etický rozměr daného problému, tedy že je naší povinností se o opuštěné „německé hroby“ starat s ohledem na to, že v důsledku státní politiky byli Němci vysídleni a nemohli se tak o své hroby starat. Případná finanční pomoc v podobě

⁴⁵ Integrovaný památník je navrhovaný předmět podpory v návrhu parametrů dotačního titulu (O).

dotačního titulu by se dle těchto respondentů/respondentek neměla omezovat pouze na obce a kraje, nýbrž měla by se ideálně měla vztahovat i na další organizace.

Obr. č. 27a,b: (a) Německý hrob na hřbitově v Chyši na Karlovarsku. (b) Pohled na hřbitov v Tatrovicích na Sokolovsku.
(foto L. Novotný).

Téma „Limity další péče o německé hroby“

Současná nedostatečná péče o německé hroby se však může i nadále prohlubovat. Je třeba si přiznat, že stávající stav opuštěnosti a havarijního stavu řady hrobek a hrobů nadále pokračuje a situace je dlouhodobě neřešena.

Na řadě pohřebišť v pohraničí je tak část hřbitova (nebo například hrobová místa při hřbitovních zdech apod.) ponechána tak trochu svému osudu. Vidíme popadané náhrobky, propadající se hroby, někdy i propadlé či popadané hrobky, rozsypané náhrobní cedule atd. S postupem času je stále složitější tyto popadané části identifikovat, takže rekonstrukce a návrat hrobek a hrobů do původního stavu nebudou možné.

Problém je umocněn také tím, že postupně končí životnost materiálů, z nichž jsou hroby a hrobky vyrobeny, takže se různě rozpadají. To však půjde jen těžko bez zapojení pozůstalých finančně napravit a zajistit. Diskutujeme-li o pozůstalých, tak by bylo na místě například na základě detailního studia různých primárních pramenů, především evidencí (hřbitovní knihy, matriky, archivy apod.) a dalších dokumentů a zdrojů postupně dohledávat pozůstalé pohřbených a situaci s nimi řešit. V řadě případů to však nebude možné, mimo jiné i proto, že evidence nebyla spolehlivá, takže se budou muset hledat různá řešení, včetně odstranění hrobů.

Jistým limitem pro další rozvoj zůstává i nadále kontroverzní vnímání tématu péče o německé hroby a také je pozorovatelný nezájem o toto téma. Značným problémem pak je i vysoká míra koncentrace německých hrobů do strukturálně postižených a periferních regionů. V těchto městech a obcích bude v případě, že stát se rozhodne péči posílit či komplexněji řešit, obzvláště zapotřebí situaci řešit se zástupci obcí a případnou finanční či jinou pomoc s nimi intenzivně konzultovat.

Mezi limity musíme nutně řadit také omezené finanční prostředky, které na péči mají v současnosti obce a města. Pokud se tato situace nezmění, bude na řadě míst nějaká viditelná péče těžko realizovatelná.

Bude tedy třeba zapojit stát a jeho finanční možnosti, které však jsou dnes již také značně limitované. Z tohoto důvodu bude zapotřebí hledat vhodné formy řešení tohoto tématu, a to i například tím, že se bude zvažovat nějaké symbolické gesto.

Problematická je též představa o tom, že by se snad měly ve velkém rekonstruovat německé hroby či hrobky. Toto není možné, a to především z toho důvodu, že problém se zpustlými hroby je po dlouhých desetiletích již příliš veliký, je zanedbaný a sanační práce by si vyžádaly nemalé finanční prostředky.

V současnosti pozorujeme spíše snahu veřejné výdaje redukovat a šetřit, proto by se nejspíše nabízel nějaké symbolické řešení tohoto již značně zanedbaného tématu a investice případných financí nikoli nutně do opravy hrobek a hrobů, ale spíše projektů cílených do budoucnosti a podporujících smíření – jako například lokálně-historické výzkumné aktivity na hřbitovech, výstavy, výzkumné projekty apod. K diskuzi je ovšem zejména sanace hrobek a hrobů významných rodáků či například architektonického významu.

V souvislosti s možným dotačním titulem, o němž se debatuje jako o jednom z nástrojů řešení současného stavu opuštěných německých hrobek a hrobů, tak se především na základě empirického šetření mezi zástupci obcí poměrně často objevuje jistá skepse vůči dotacím. Tento potenciální limit by bylo na místě překonat například srozumitelným a méně administrativně náročným titulem apod.

Možnosti a limity péče o německé hroby ve výpovědích respondentů (Zdroj: vlastní šetření):

Stát to vidí jako problém, tak ať nám na tu péči dá peníze.

(Dotační titul)

Pro nás je to samozřejmost a rovnou říkám, že já to cítím tak, že to děláme hlavně a především sami pro sebe

(Ochota dobrovolníků a neziskového sektoru)

Na našem hřbitově leží dosti významní podnikatelé a hybatelé života v naší obci. A není důstojné, jak jejich hroby vypadají. Cítím to tak, že ta péče je na nás.

(Péče jako poznatek o vlastní lokální historii)

U nás v obci chceme hroby digitalizovat. Za hroby, které se platí, to již děláme, chceme to ale zajistit u všech hrobů, takže i u německých.

(Digitalizace německých hrobů)

Vím, že jsme se zavázali k tomu, abychom problém s hroby řešili. Ovšem znám situaci v několika obcích a i když vidím, že to téma je skutečně závažné, tak si ale nedovedu představit, že bychom měli finance na to, abychom ty hroby nějak za státní peníze opravili.

(Finance)

No, u nás sice nemáme tolik zanedbaných německých hrobů, ale přesto na ně jako malá obec nemáme dost peněz. Potřebovali by vyčistit, zpevnit a upevnit.

(Finance)

Tak měli jsme na obci případy, kdy se ty hroby vyvrátily a de facto jsme viděli kosti. Vím, že to tady kdysi řešili tak, že to prostě nechali odstranit. Já bych asi uvítal nějaký návod, jak v takových případech postupovat.

(Absence metodiky péče o německé hroby a zacházení s nimi)

My v obci některé z těch hrobů ani nemáme v evidenci. To asi vzniklo nějak odsunem. Mám tu silnou opozici a musím každou korunu vždy dobře odůvodnit. Budeme to ale muset nějak řešit, protože se mi taky úplně nelíbí, že bych měl říct, že to není naše, tak se o to nebudeme starat. Pořád to jsou lidi, kteří tady v obci kdysi žili.

(Neujasněné vlastnictví některých hrobů)

I/1/8 Závěry šetření

Především je nutné poznamenat, že subjektem tohoto šetření byli zástupci/zástupkyně obcí a stakeholderi v modelových územích. Nebylo jím tedy obyvatelstvo dotčených míst. Z odpovědí většiny starostů/starostek nebo úředníků/úřednic, kteří mají tuto problematiku ve své pravomoci, vyplývá několik následujících zjištění.

- a) Většina respondentů/respondentek si uvědomuje, že se na místních hřbitovech nacházejí německé hroby a jsou si vědomi toho, že jejich současný stav je v řadě případů velmi špatný. V některých odpovědích stálo, že ještě v devadesátých letech byla situace v tomto směru lepší a zhoršila se až v posledních cca 15 až 20 letech a že devastace dále pokračuje.

- b) Obecně je však problematika řešení problémů s opuštěnými německými hroby vnímána jako okrajová. I ti představitelé obcí, kteří si jsou vědomi rozměru tohoto problému, tak uvádějí, že musí upřednostňovat jiné, naléhavější problémy. Jak doslova mnozí uvedli: „priority obce jsou jinde“.
- c) Na druhé straně ale většinově souhlasili s možností zapojení se do dotačních projektů. Nikdo z nich sice neměl ani rámcovou představu, kolik finančních prostředků by si rekonstrukce německých hrobů na jejich hřbitovech vyžádala. Podle některých respondentů a respondentek by se víceméně jednalo o počáteční investici, následná údržba by už tolik náročná nebyla (obce stejně základní obsluhu většinou vykonávají na vlastní náklady).
- d) Jako poměrně jasný požadavek z šetření vyplynula nutnost vzniku metodického pokynu, jak postupovat v případě rušení hrobů, a to s ohledem na aktualizovanou legislativu.
- e) Přístupy k (ne)řešení jsou odvislé od toho, jak moc přítomný je problém německých hrobů v dané obci. Téma více rezonuje na Sokolovsku a na těch místech Jindřichohradecka, kde většinově žili před rokem 1945 Němci. Na Opavsku je patrná větší míra lhostejnosti, případně vytěšňování daného problému (nutno ale dodat, že tam problém s nedobрым stavem německých hrobů nedosahuje tak značných rozměrů, jako je tomu jinde, zejména v pohraničí s Německem).⁴⁶

V rámci terénního výzkumu jsme nenarazili na explicitní odmítání existence problému s „německými hroby“. Při žádostech nám odmítli poskytnout rozhovor jen jednotky respondentů/respondentek, byli přítomni ve všech třech modelových územích. Můžeme vyzorovat dva základní přístupy a argumenty, které v rámci sledované problematiky ze strany interviewovaných osob zaznívaly:

Zprv šlo o ochotu téma řešit, ve většině případů se již děje na náklady obce základní obsluha zejména opuštěných hrobů na hřbitovech. Zaznívaly odpovědi typu: „nikdo tady nechce ty náhrobky úplně vzít a zničit“, „jsme zavázáni našim předkům“ nebo „my, co tady žijeme, chceme nějak pomoci“.

Signifikantní pro tento typ argumentace je výpověď jedné úřednice v obci na Sokolovsku, která uvedla, že „dokud bude místo na hřbitově, tak s tím současným stavem nebudeme nic dělat a

⁴⁶ Stranou našeho zájmu byly regiony Hlučínska a Kravařska, které se vyznačují odlišnou historií a také situací tamního obyvatelstva německé národnosti, včetně jeho lokální identity. Zde problém s německými hroby a jejich nedobрым stavem není ani zdaleka tak závažný, jako je tomu jinde.

budeme se snažit ty hroby nějak udržovat. Díky nim má náš hřbitov své *genius loci*". Na otázku, co se stane, až místo na hřbitově nebude, odpověděla, že nedokáže říci, co by se pak dělo, a to zejména s opuštěnými a staticky či jinak nezajištěnými hroby.

Druhá skupina respondentů/respondentek problém s „německými hroby“ rovněž reflektuje, o opuštěné hroby se však stará omezeně, případně je nechává ladem. Upozorňuje, že na soustředěnou údržbu a komplexní řešení jejich obec nemá prostředky.

Tato reakce je symptomatická zejména pro obce na Sokolovsku, kde jde v případě „německých hrobů“ o značné části hřbitovních areálů. Zaznívají argumentace: „(stát) na nás navalí povinnosti, ale nedá nám k tomu prostředky“, „nikdo nám s tím nepomáhá“, „není aktuálně v silách naší obce se věnovat německým hrobům“ nebo „není v našich silách to tady teď nějak napravovat, ale je mi jasný, že se na to asi nedívá úplně dobře“.

Lze konstatovat, že v současné době jsou „německé hroby“ pro většinu obcí problémem zcela okrajovým, který řeší základní údržbou, v některých ojedinělých případech sanací hrobů přednostně významných rodáků či jinak významných osobností. Ty jsou pozoruhodným příkladem dobré praxe. Řešit toto téma komplexně by zástupci obcí byli však ochotni jen v případech, kdy by získali finanční podporu.

I/1/9 Diskuze šetřených problémů

Poznatky z našich šetření ukazují, že péče o opuštěné německé hroby je v současnosti problematická hned z několika ohledů, přičemž jde především o aspekty právní a správní, konkrétně o nevyjasnění pozice, a především kompetencí mezi státem a obcemi (resp. kraji) a o absenci metodiky a finanční podpory.

U části společnosti zůstává téma vnímáno sporně kvůli nadále přetrvávajícím historickým resentimentům. Ty jsou (i na základě dlouhodobých výzkumů) nejsilnější právě v pohraničních oblastech, které až do odsunu obydlovalo převážně německé obyvatelstvo. Pro naformulování konkrétních opatření, která by mohla být realizována, je zapotřebí si vyjasnit také další aspekty.

Za prvé je to odpověď na otázku, co má být cílovým stavem, který by se dalo označit za uspokojivý. Opakovaně zde totiž bylo konstatováno, že opuštěných hrobů v havarijním stavu jsou vyšší tisíce a také to, že většina z nich je koncentrována do strukturálně postižených a periferních oblastí České republiky. Tamní obce a jejich rozpočty jsou zatíženy řadou zásadnějších sociálních a jiných problémů, takže i kdyby byla vůle problém řešit, tak jim na systematickou a komplexní péči chybí finance.

Zajištění péče o všechny tyto hroby navíc je a bude jen stěží v silách a finančních možnostech z obecních rozpočtů. Problém je totiž značně zanedbán a neřešen dlouhá desetiletí, a to nejprve v době komunismu, pak i následně v transformačním období.

Navíc na některých místech již došlo k odstranění buď celých německých pohřebišť (např. v zaniklých obcích), nebo řady havarijních hrobek a hrobů, které někde byly ničeny cíleně – aby vymizel odkaz na německé obyvatelstvo. O kolik takto zničených hrobek a hrobů se jedná, je možné snad zjistit podrobným (a časově velmi náročným) výzkumem na pohřebištích. Sanace a zajištění těch hrobů, které jsou v současnosti opuštěné a v nedobrému stavu, je za dnešního již pokročilého stavu zpusťlosti tak nejspíše nereálná.

Za druhé je třeba si vyjasnit, co si stát a obce mohou za stávající situace napjatých veřejných rozpočtů dovolit. Předně musí být definovány kompetence, kdo tedy případnou sanaci či jiné kroky ve prospěch péče o německé hroby bude uskutečňovat.

Přenesení této povinnosti na města a obce a poskytnutí jim k tomu financí? Nebo budou do těchto aktivit a koordinace zapojeny kraje, případně jiné subjekty? Pokud vznikne dotační titul, tak kdo ho bude administrovat? A podaří se vyjasnit dosud trochu souběžně vedle sebe existující pohledy na péči o německé hroby a hrobky ze strany ministerstev zahraničních věcí a místního rozvoje?

Z dosavadních výzkumů, terénních šetření a dotazování je zřejmé, že součástí řešení musí být města a obce coby provozovatelé pohřebišť. Je proto zásadní s nimi problematiku, a především možnosti komunikovat, znát jejich postoje a limity, informovat je a případné kroky s nimi konzultovat.

Na ochotě zástupců obcí se podílet na hledání řešení péče o opuštěné německé hroby tedy bude zásadně záležet. Nezastupitelná je role státu, který, pokud se rozhodne péči o německé hroby komplexně řešit a koordinovat, tak musí zajistit jak potřebnou koordinaci a komunikaci, tak financí na aktivity, které se navrhnou realizovat, ovšem také poskytnout metodické vedení. Jak zde již bylo vícekrát uvedeno, problém opuštěnosti a zpusťlosti německých hrobů již je natolik pokročilý, že bez zapojení státu není možné realizovat konkrétní opatření. A zároveň není možné bez zapojení státu (a také expertů a například zástupců pamětových institucí) hledat systematická řešení.

Za třetí je právě s ohledem na napjaté rozpočty třeba vyjasnit, zda je nutné problém řešit (jen) materiální pomocí, či zda by nebylo možné hledat jiné možnosti. Nabízí se jich hned několik. Mohlo by to být gesto ve formě omluvy představitelů ČR (po vzoru Paroubkova smířlivého gesta vůči sudetoněmeckým antifašistům z roku 2005) za stávající havarijní stav řady německých hrobek a hrobů.

Toto gesto by mělo zaznít z úst významného ústavního činitele ČR a mohlo být doprovázeno například finanční sumou na regionální výzkum na pohřebištích s cílem především sanovat hroby významných rodáků německého původu (například významných podnikatelů, učenců apod.). Také by

se dala zafinancovat další doprovodná aktivita, například v podobě výstavy či dalších aktivit, které by se intenzivně věnovaly z různých aspektů problematice německých hrobů.

Finance by se ale daly využít i například formou vypsaného dotačního programu na různé projekty obcí, paměťových institucí, neziskového sektoru apod. Také je třeba vzít v potaz další fungování databáze s německými hroby, která by měla být jednak spravována z hlediska IT, ale také plněna hroby z dalších regionů ČR.

Jak to bude dál s péčí o opuštěné německé hroby, dosud sice není jisté, ovšem je možné pojmenovat některé možnosti, které by mohly být použity jako argumenty pro hledání proaktivního přístupu.

Pozitivem, které vyplývá i z empirického šetření mezi starosty a zástupci obcí, je větší otevřenost a pochopení pro toto téma u neziskového sektoru a převážně mladších zástupců obcí. Ti častěji o problému přemýšlejí, nejsou vůči němu lhostejní. Koneckonců se i častěji a otevřeněji k problému vyjadřovali a deklarovali, že se snaží v rámci svých možností hledat řešení.

To jsou významné stavební kameny, na kterých by bylo možné stavět a utvářet například cíleněji půdu pro soustředěnou péči a opuštěné hroby. K ní totiž bude třeba téma dobře vysvětlit občanům. U těchto mladších zástupců obcí, ale i v širším povědomí části obyvatel, což se v rámci tohoto šetření ukázalo jednak na základě mediální rešerše, ale i vlastním dotazováním mezi zástupci neziskového sektoru, se objevují zmínky o potřebě důstojné připomínky na bývalé německé rodáky.

Řada obcí v pohraničí již za účelem připomínky česko-německého soužití několik let kooperuje buď se svazy německé menšiny, nebo s tzv. kmotrskými městy (Patenstadt) či se svazy odsunutých sudetských Němců, případně hledá i jiné cesty k péči o německé hroby v městech či obcích. Příklady kooperace obce s těmito svazy z Teplé na Karlovarsku nebo Aše zde již byly uváděny. Obecně je jisté správnou cestou následovat příklady dobré praxe.

V rámci těchto aktivit by bylo zapotřebí obecně více podporovat zejména aktivity lokálního neziskového sektoru. Hned z několika regionů České republiky máme doloženy příklady, kdy se spolky a dobrovolníci angažují a například brigádníci na hřbitovech, upravují německé náhrobky, zpevňují terén a hřbitovní zdi apod.

Některé tak činí již dlouhé roky a jejich expertíza a znalost konkrétní lokální situace by tak mohla být vítanou přidanou hodnotou systematické péče o německé hroby. Řada reprezentantů těchto spolků je aktivní i jinak v politickém a spolkovém životě daných měst a obcí a vytváří specifickou občanskou sílu, kterou by bylo hodno dále posilovat a podporovat.

Dále je na místě motivovat k péči o německé hroby také paměťové instituce, především regionální muzea apod. Ty již v některých městech jsou v tomto ohledu významnými aktéry, kteří přispívají k poznání například osudů významných rodáků či jiných osobností daných obcí, některé se podílí buď přímo na výzkumech na hřbitovech, nebo dokonce i na péči o hroby a hrobky.

Vzhledem k tomu, že hřbitovy představují významná místa paměti, a to doslova, protože dokládají, kdo v daných městech a obcích žil, tak lze možnosti dalšího rozvoje péče o německé hroby vidět i v podpoře péče zejména o hroby významných německých rodáků. Jsou doloženy příklady dobré praxe, kdy město či obec nechaly na vlastní náklady zrekonstruovat hrobky či hroby svých významných rodáků, v některých případech to přímo na hřbitovech doplnily i informačními tabulemi.

Příkladů bychom našli po celé ČR hned několik, uvést lze velmi vstřícný přístup k péči o německé hroby města Chodov na Sokolovsku. Město takto postupně opravuje hroby významných osobností pochovaných na městském hřbitově. Z poslední doby je to hrobka starosty a lékárníka Antona Zeidlera a Josefa Gerstnera, druhého nejdéle sloužícího starosty města. Přístup města je navíc inspirační i tím, že část nákladů hradí jiné subjekty, například Česko-německý fond budoucnosti. Finančně se podílí také potomci rodin, s nimiž jsou zástupci města v kontaktu a město pravidelně navštěvují.

Stimuly zejména k finanční či materiální podpoře zde mohou přicházet od zřizovatelů či samotných měst a obcí, které mohou například formulovat různé grantové žádosti apod. Pozoruhodným příkladem dobré praxe je udělování pravidelného mimořádného ocenění vybrané obce za příkladnou péči o německé hroby a přeshraniční spolupráci, které uděluje Karlovarský kraj. V roce 2022 takto byla titulována obec Luby na Chebsku. Možností podpory se přitom nabízí hned několik, například přes cílené projekty samotných obcí či krajů, ale i dalších institucí jako Česko-německého fondu budoucnosti, programu Interreg atd. Významnou finanční možností k podpoře péče o opuštěné německé hroby a zastavení jejich zpusťování by mohl být také speciální dotační titul, o jehož vypsání se uvažuje.

I/2 Doplnující šetření u kamenických firem

I/2/1 Cíl šetření a rozsah šetření

Cílem šetření bylo zjistit praktické poznatky z podnikatelské sféry, která je schopna zajišťovat opravy poškozených hrobů a doplnit si informace mj. ze Svazu kameníků a kamenosochařů České republiky a průzkumu trhu prostřednictvím webových stránek firem⁴⁷.

Polostrukturované rozhovory byly vedeny z respondenty/dodavateli z těchto regionů (ORP):

Praha	Most	Chomutov	Opava	Karlovy Vary	Aš	Jindřichův Hradec	Beroun	Liberec	Sokolov
3	1	2	2	1	1	1	1	1	2

I/2/2 Závěry z šetření

- Řešení problému plošnou a kompletní rekonstrukcí všech zanedbaných a poškozených hrobů (z jednoho dotačního titulu) je nerealistické, a to především proto, že náklady na rekonstrukci by byly minimálně v jednotkách miliard korun⁴⁸ a kromě toho nezahrnuje problém hrobů zcela zničených.
- Náklady kamenických prací (charakteru vhodného pro rekonstrukci hrobů) rostou (a to i v průběhu tohoto projektu) s růstem mzdové hladiny, cenou materiálů a samozřejmě inflací a jsou regionálně velmi rozdílné (až 100 % za stejný rozsah prací).
- Sektor kamenických služeb (MSE, řemeslníci) má historicky zakořeněný přesah do šedé ekonomiky (mj. i proto, že jde především o B2C).
- Ubývá řemeslníků disponujících tradičními kompetencemi a trh dodavatelů se více a více rozděluje tak, že na jedné straně nabízí rutinní adjustátory dovezených prefabrikovaných pomníků a na straně druhé exkluzivní kamenické mistry - restaurátory⁴⁹.
- Významná část sektoru využívá nekvalifikované pracovní síly, a to i díky dostupnosti technologií mj. na řezání a gravírování kamene.

⁴⁷ Mj. i proto, že mnoho řemeslníků webové stránky nemá.

⁴⁸ Např. 50 tisíc hrobů opravených nákladem 50 000 Kč reprezentuje 2,5 miliardy Kč. Na území ústeckého kraje je cca 20 tisíc německých hrobů.

⁴⁹ Cena prací těchto dodavatelů je však o řád vyšší a jejich kapacity jsou velmi omezené.

- f) Potenciálními příjemci podpory by měli být nejen tradiční (municipality, příspěvkové organizace, NNO50), ale i fyzické osoby, protože často práci (nedostatkových) řemeslníků supluje a vystačí si ze subdodávkami (označení hrobu).
- g) Vhodným řešením se jeví dotace na vybudování integrovaného památníku v místě německých hřbitovů s informacemi o místu odpočinku konkrétních obyvatel, zachovalých i zničených hrobech. Takové řešení by bylo i proveditelné a realistické a nemělo by však vylučovat podporu oprav jednotlivých hrobů. Návrhy těchto památníků by však měly – s ohledem na kvalitu produkce kamenických firem – procházet schvalovacím procesem zprostředkovatelského subjektu.
- h) Součástí doporučení by měla být i obecná doporučení týkající se metodického rámce oprav poškozených německých hrobů.
- i) Produkce náhrobků se začíná dělit na využívání typizované produkce dovážené především z Polska a výstavbu nákladných hrobů i hrobek.
- j) Německé hrobky (protože jde o nemovitosti) jsou také předmětem zájmu investorů.
- k) Výroba pamětních/pomníkových desek také vyžaduje metodický (grafický) podklad.
- l) Pro kamenické firmy jsou německé hroby stále samozřejmým zdrojem materiálu.
- m) Správy hřbitovů a kamenické firmy by měly být příjemci diseminačních aktivit projektu.

Obr. č. 28: Mostová pila na žulu. Ilustrační obrázek (Zdroj: archiv autorů).

⁵⁰ Konzultováno bylo využití MAS.

PŘÍLOHA II

Zásady péče o opuštěné německé hroby

Dle Pracovní skupina došla k následujícím zásadám o péči o opuštěné „německé hroby“, které citujeme z příručky Úřadu Vlády ČR:

1) Všeobecné zásady

- a) Žijícím pozůstalým posledního oprávněného uživatele umožnit znovu si pronajmout hrobové místo s prošlým právem užívání kdykoli nově do řádné péče, pokud v něm nebyl pohřben žádný jiný zesnulý, za stejný nájem a úhrady za služby spojené s nájmem, pokud je provozovatel pohřebiště poskytuje, jako občané České republiky. Případně se dohodnout na způsobu zprostředkované péče o hrobové místo za poplatek.
- b) Při nakládání s hrobovým zařízením jako s věcí opuštěnou postupovat ve smyslu zák. č. 256/2001 Sb. o pohřebnictví v platném znění a čl. 24 a 30 bilaterální českoněmecké Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci č. 521/1992 Sb.
- c) K postupné revitalizaci hřbitovů v budoucnu využít kromě vlastních zdrojů zejména prostředky uvolněné na základě výsledků řešení podnětu německých zástupců v Radě.
- d) Řešení všech problémů spojených s péčí o opuštěné německé hroby by mělo probíhat v duchu smíření.
- e) Pro účely této metodiky se rozumí pod pojmem: Hrobka – nemovitá věc, která vznikla stavební nebo montážní technologií, bez zřetele na její stavebně technické provedení, použité stavební výrobky, materiály a konstrukce, na účel využití a dobu trvání (srov. § 2 odst. 3 stavebního zákona). Zpravidla se jedná o stavbu. Č 4 Hrobové zařízení - např. pomník, náhrobek, rám, krycí deska nebo jiná ozdoba hrobu, které mohou být bez znehodnocení od hrobového místa odděleny (movitá věc).
- f) Pokud byla opuštěná německá hrobka opuštěna před účinností zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (tj. před 1. lednem 2014), bude zaevidována do majetku obce, která je vlastníkem pozemku (viz ustanovení § 3056 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník) nebo obce, která je provozovatelem pohřebiště (viz ustanovení § 996 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník).
- g) Oznámení o novém vlastníkově německé hrobky, která se tímto postupem stala hrobkou obecní, se zveřejní vhodným způsobem na veřejném pohřebišti (např. ve vývěsní skřínce).
- h) Pokud se ve výjimečných případech opuštěná německá hrobka stala opuštěnou až po účinnosti zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (tj. od 1. ledna 2014) a je zároveň stavbou, bude od 1. ledna 2024 provozovatelem pohřebiště provedena nabídka příslušnému Úřadu pro zastupování státu ve věcech majetkových.

- i) U opuštěného německého hrobového zařízení probíhá postup shodně jako podle písm. f).
- j) Nachází-li se hřbitov nebo jeho část na pozemku s jiným využitím plochy než „pohřebiště“, příp. „hřbitov, urnový háj“, což je zřejmé z výpisu katastru nemovitostí, doporučujeme požádat o vydání rozhodnutí o změně využití území, které vydává stavební úřad v územním řízení.

2) Péče o německé (a další) hroby na veřejných pohřebištích

Obec jako provozovatel veřejného pohřebiště zveřejní v místě obvyklém na pohřebišti nový řád pohřebiště schválený krajským úřadem, ve kterém zejména upraví:

- a) způsob vedení evidence obecních (původně německých) hrobových míst na pohřebišti; případně řád odkáže na zpracovaný odborný posudek celkového stavu obecní (původně německé) části hřbitova odborem majetku obce nebo architektem.
- b) Řád pohřebiště bude obsahovat příslušná ustanovení česko-německé Smlouvy o dobrém sousedství a přátelské spolupráci č. 521/1992 Sb.
- c) Způsob označení obecního (původně německého) hrobového místa (opatřit je např. deskou či tabulkou s údaji o pohřbené osobě – postačí nacionále). Jména německých zemřelých budou psána německy.
- d) Přehled obecních (původně německých) hrobových míst s náhrobky zvláštního významu. Jedná se o hroby místních osobností (starostů, učitelů, kněží, umělců, vědců, žurnalistů, úředníků, podnikatelů, patricijských rodin atd.) zásadního kulturně-historického významu nebo významu pro místní kulturní a historickou paměť, dále o náhrobky významné architektonickým řešením, kamenickým a kamenosochařským provedením nebo pozoruhodnými nápisy.
- e) Je třeba se pokusit o postupnou obnovu těchto hrobů; obnovu realizovat ve spolupráci s představiteli vysídlených Němců, německé menšiny v ČR nebo paměťovými institucemi či regionálními vlastivědnými sdruženími a upozornit na ně českými informačními tabulemi. Jména německých zemřelých budou psána německy. Hrobová místa a náhrobky uměleckého významu, které jsou bez nabyvatele, je možné identifikovat ve spolupráci se státními okresními archivy, pracovišti Národního památkového ústavu či muzei.
- f) Zákaz obecní (původně německé) hrobové zařízení odstraňovat a prodávat, zvláště pak je třeba zamezit tomu, aby bylo takové hrobové místo nabídnuto k nájmu a k dalšímu pohřbívání nebo aby byl na původní německý historický náhrobek připevněn náhrobek nového nabyvatele hrobového místa (tím by došlo k zásadnímu narušení piety vůči pohřbeným i pozůstalým); případně umožnit odprodání vlastivědným sdružením či paměťovým institucím, které se zaváží zajistit údržbu náhrobku a hrobového místa.

g) Způsob zřízení pamětního místa na památku všech zemřelých, jejichž hroby se na hřbitově nezachovaly. Pamětní místo opatřit informační deskou s českým a německým nápisem, nacionálními pohřbených, případně historickými údaji o obci a pohřebišti v obou jazycích.

h) Způsob nakládání s obecními, původně německými náhrobky umístěnými na hřbitovních zdech. Zanechat je in situ, na místě, neodstraňovat je a pokusit se o jejich zakonzervování či renovaci.

3) Péče o německé hroby na zpuštěných hřbitovech a bývalých hřbitovech zaniklých obcí a) Zřízení památných míst s památným symbolem a nápisem, která budou identifikovat pohřbené osoby v českém a německém jazyce (pamětní deska se jmény a nacionáliemi pohřbených), případně údaji o historickém vývoji obce a pohřebiště.

b) Péče o zeleň: úprava terénu, památná loučka, sekání trávy, odstraňování náletů atd.

c) Péče o pamětní místo může být delegována na obec, spolek či dobrovolníky.

d) Písemné záznamy o zaniklých hřbitovech archivovat na obecním úřadě či v místně příslušném archivu.

4) Související pravidla

a) přednost památkových předpisů u kulturních památek: u opuštěného hrobového zařízení vedeného v evidenci kulturních památek doporučujeme provést nabídku Ministerstvu kultury. b) Spolupráce s národnostní menšinou, dobrovolníky a spolky.

c) Vydávání osvětových letáků či brožur o historii pohřebiště pro obce, veřejnost a další subjekty.

d) česká města, která jsou v partnerských vztazích s německými městy, případně spolek či dobrovolné sdružení s německým partnerem (musí se jednat o tzv. projektového partnera), mohou podle bodu VII odst. 2 Českoněmecké deklarace z 21. ledna 1997 požádat o finanční podporu na péči o hroby a jejich obnovu Česko-německý fond budoucnosti; Fond však není primárně zaměřen na péči o památky a finančně se podílí maximálně do výše 50 % projektových nákladů.

PŘÍLOHA III

Popis výstupu projektu Mapa s odborným obsahem (N_{map})

Výstup Kulturně-historická mapa německých hrobů na území České republiky (N_{map}) je zpracován⁵¹ jako interaktivní databáze německých hrobů, tedy softwarové řešení. Příprava technického řešení výstupu „Kulturně-historická mapa německých hrobů na území České republiky (N_{map})“ důsledně reflektuje parametry nabídky společnosti GEOtest tak, jak byla formulována v rámci soutěžního dialogu.

Toto řešení zajistí praktické využití tohoto výstupu jak pro další výzkumnou praxi, tak pro případnou implementaci dotačního titulu⁵².

Základem výstupu N_{map} je databáze (DTB). Data se budou promítat do vybraného interaktivního mapového rozhraní. Obsah DTB bude otevřený (základní obsah bude z pilotních průzkumů v rámci projektu a dalších, již zpracovaných, zdrojů) pro další aktivity spojené s mapováním německých hrobů.

Provoz DTB bude v gesci vybrané státní instituce či jí pověřené organizace (zřejmě ČNFB). Data z DTN budou důsledně otevřená, což umožní jejich sekundární zpracování např. v navazujících výzkumech. Součástí výstupu bude samostatný web projektu (mj. pro vyhledavače).

Pro projekt bude nasazen webový klient T-WIST plně postavený na open-source technologiích. Ten tvoří „neviditelný“ základní stavební kámen. Databázový server poběží na open-source databázi PostgreSQL s rozšířením PostGIS, které zajistí podporu pro práci s geografickými objekty nad relační databází starých hrobových míst.

Pro generování mapových výstupů je použit open-source MapServer. Jako uživatelské prostředí koncových uživatelů bude možné použít běžný webový prohlížeč.

Projekt počítá s propracovaným systémem hierarchizovaných přístupových práv s různými úrovněmi s standardně pojatou správou identit uživatelů. Bude koncipován jako modulární řešení tak, aby v budoucnu bylo možné přidávat a odebírat funkcionality geodatabáze podle aktuálních potřeb nebo práv uživatelů, přičemž funkčnost celkového systému zůstane zachována.

Webové rozhraní využije responzivní design, uživatel aplikaci spustí na počítači v kanceláři i na tabletu či mobilním telefonu při práci v terénu.

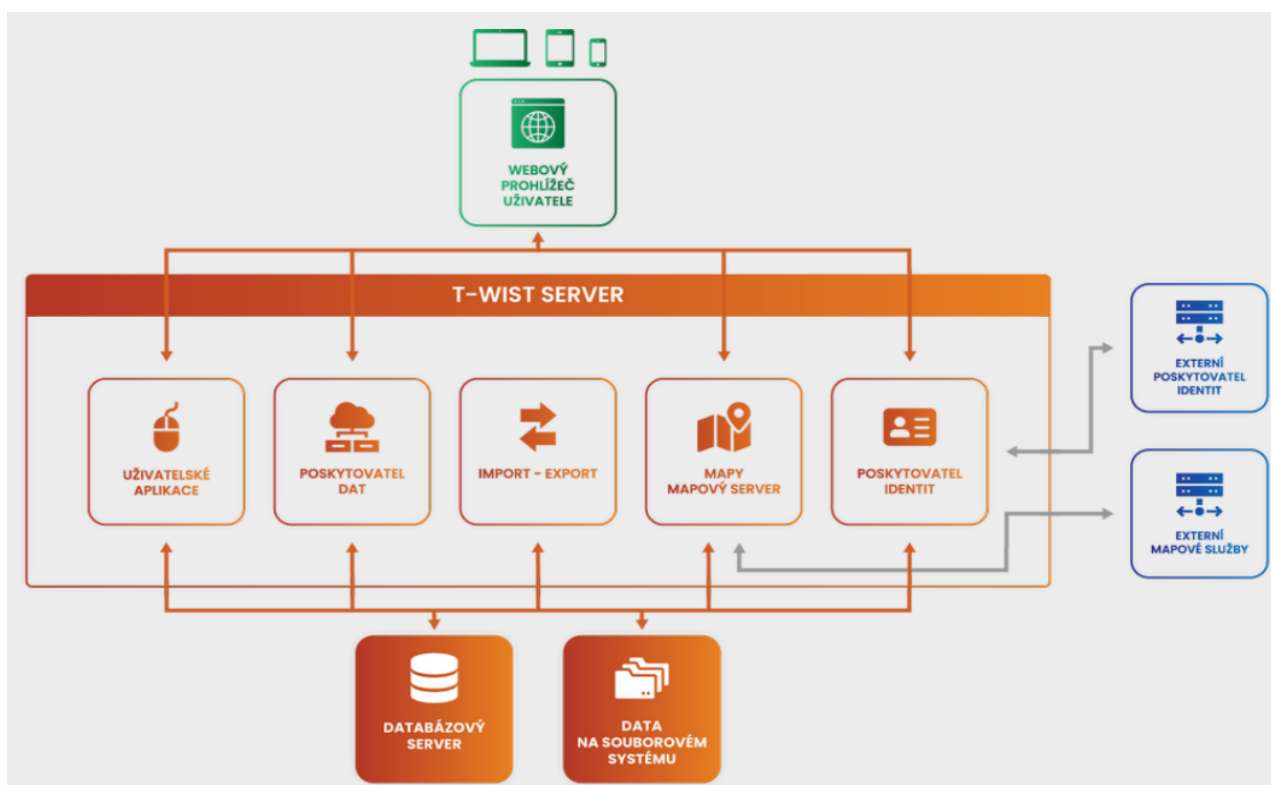
⁵¹ Na základě nabídky v rámci veřejné zakázky Programu TAČR Beta2 a také smlouvy mezi TAČR a dodavatelem.

⁵² Mj. pro evaluaci, monitoring a kontrolu upravených hrobů.

Nalezená geodata starých hrobů bude možné podložit libovolným mapovým podkladem vedeným v souřadnicovém systému S-JTSK (snímky hřbitovů z dronu, referencované staré nalezené plány hřbitovů apod).

Databáze je uživatelsky nastavena tak, aby bylo možné v ní podle různých kritérií vyhledávat pozůstalé, a zároveň ukazuje, jaká je situace ohledně německých hrobů v daných místech.

Návod k použití databáze je samostatným výstupem projektu.

Obr. č 29: Schéma SW řešení databáze německých hrobů

zobrazení informace o hrobu

zobrazení tematických vrstev (příklad)

výběr zájmových lokalit

Nahlásit změnu nebo doplnění údajů

Při doplnění údajů o pohřbeném
zadejte prosím (pokud je znáte) údaje o
jeho datu a místě narození a též datu
a místo úmrtí. Děkujeme

Zadejte prosím Vaši e-mailovou
adresu a připomínku

Vaše e-mailová adresa:

Zde zadejte e-mailovou adresu

Vaše připomínka:

Zde zadejte vaši připomínku

Kontrolní kód:

9z3i2W

Odeslat připomínku

možnost nahlášení změny údajů

responsivní design

Obr. č. 30: Ukázka funkcionalit databáze německých hrobů

PŘÍLOHA IV

Pilotní průzkum ve vybraných regionech

Funkčnost technického řešení databáze/mapy bylo ověřeno vložím dat o německých hrobech z terénního průzkumu ve třech modelových územích/okresech (Opava, Jindřichův Hradec, Sokolov). Pilotní průzkum prokázal funkčnost technického řešení.⁵³

Současně bylo terénní šetření zdrojem empirických poznatků o stavu německých hřbitovů a německých hrobů.

IV/1 Postup při terénním šetření

Každý záznam byl nejdříve nafocen na místě, následně přenesen do databáze pod jednotlivou obec a její hřbitov. Ta umožňuje uvádět poměrně velké množství informací jak o daných hrobech či hrobkách, tak i pohřbených, stavu hrobů, rozměru apod.

Nutností je uvést jméno, bez kterého nelze záznam založit. Další údaje jsou již dobrovolné a jsou odvozeny od praxe v terénu. Nejčastěji na daných německých hrobech stojí datum narození, přičemž známá jsou buď přesná data narození i úmrtí, nebo alespoň roky obojího, případně datum úmrtí a věk dané osoby.

Řešitelský tým uvedl do databáze vše, co bylo dohledatelné přímo na hřbitově a také uvedeno čitelně. V řadě případů bylo získání těchto čitelných údajů složité, náhrobky byly popadané, desky se jmény a dalšími údaji rozpadlé, zarostlé mechem či křovím apod. Je otázkou, jak dlouho zde ještě budou některé z nich stát, databáze tak zachycuje aktuální stav k danému datu nafocení „německých hrobů“.

Zdokumentované hroby jsou znázorněny i v mapovém portálu. Jejich fotografie byly nafoceny se zapnutými lokalizačními službami, ovšem v řadě případů přesné zaznačení do mapy nefunguje, což je dáno různými důvody, mj. i technickými parametry zařízení, která fotografie pořizovala. Častější je tento problém s přesnou lokalizací u malých hřbitovů v periferních oblastech, ale problém je i u hřbitovů a obcí větších.

Technologicky není jednoduché zpřesnit lokalizační služby, v projektu jsou v takových problémových případech místa lokalizace daných hrobů soustředěna na jedno místo (viz např. hřbitov Chlum sv. Máří, Habartov apod.). V terénu musí být hrob identifikovaný na základě fotografie.

⁵³ Návod k použití je součástí samostatného dokumentu.

Během terénní práce se jevílo jako problematické zejména určení německého hrobu, jak již bylo diskutováno výše. Nelze proto vyloučit, že se v databázi objevují i jména osob, která sice dle stanovených kritérií odpovídají definici „německého hrobu“, ovšem přesto nemusí o osobu německé národnosti. Řešitelský tým ponechával stranou sporné případy, které byly v terénu identifikovány. Tím ale mohlo dojít i k opačnému problému, tedy že některé německé hroby se do databáze nedostaly.

Podobně jsme také narazili na hrobová místa, na nichž leží současně osoby, které do definice „německého hrobu“ spadají, ale také ti, kdo do nich nespádají. V ideálním případě by mělo ve vybraných modelových regionech (Jindřichohradecko, Opavsko a Sokolovsko) dojít k podrobnému, případně i archivnímu lokálně-historickému výzkumu, který by ověřil, zda dané osoby skutečně do databáze patří – i tak se ale sporné případy nepodaří zcela eliminovat. V silách řešitelského týmu tyto podrobné rešeršní práce bohužel nebyly.

Při práci v terénu jsme se setkávali se dvěma základními typy německých hrobů:⁵⁴

IV/2 Zaniklé hroby

V první řadě se jednalo o hroby zaniklé. Nikoli ve smyslu fyzického zániku, ale provozního. Tyto hroby jsou stále opatřeny více či méně čitelnými nápisy, které naznačují německý původ pohřbených. V některých případech je však stav již kritický, čitelnost je špatná a práce s takovým hrobem a jeho identifikací by vyžadovala komplikovanější sanační a jiné práce (které nemohly být vzhledem k personálnímu složení týmu a finančních možnostech v rámci tohoto projektu zajištěny).

Do těchto hrobů se již desítky let nepohřbívá a v drtivé většině případů se o ně už nikdo stabilně nestará. Typickým rysem je různá míra zanedbalosti a chátrání, které pravděpodobně povedou k další destrukci až definitivnímu zrušení, v ideálním případě nějakému pietnímu odložení (v podobě koncentrace těchto náhrobků na jedno místo na hřbitově, uložení do depozitářů, skladů apod.).

Nejstarší hroby tohoto typu pocházejí zpravidla z 19. století, nejvíce jich je cca z let 1900–1945. Objevují se ovšem hroby i z pozdějších let, problém chátrání postihuje i větší hrobová místa, hrobky apod. Potomci těch, kteří jsou v těchto hrobech pohřbeni, již nežijí na území České republiky, případně zemřeli.

V řadě případů jde o architektonicky velmi hodnotné hroby či hrobky. Jejich sanace, pokud je ještě možná, má kulturní hodnotu: jednak pro architektonické klima a celkové *genius loci* na daných hřbitovech, tak i pro lokální historii, identitu apod.

⁵⁴ Toto dělení pouze doplňuje metodiku uvedenou ve výzkumné zprávě a slouží jako parciální potvrzení z terénního šetření.

Tento typ opuštěných a neaktivních hrobů se na původně „německých“ hřbitovních místech vyskytuje v největším počtu a ve všech námi zkoumaných lokalitách. Jde o typ hřbitovů, který představuje v rámci česko-německých vztahů, ale i v rámci praxe a fungování na hřbitovech neuralgický bod, který vyžaduje řešení. Jasně tento typ dominuje v celém regionu Sokolov (na každém z tamních hřbitovů), přičemž zde můžeme kvantifikovat mezi místy, v nichž je zastoupen z různých důvodů (devastace, zmenšování hřbitovních ploch a následná likvidace, případně jejich sanace) méně (např. Přebuz, Rotava) nebo naopak více (Horní Slavkov, Kynšperk nad Ohří, Tatrovce apod.).

V hojné míře se ale tento typ německých hrobů a hrobek vyskytuje i na ORP Jindřichův Hradec, Dačice, Třeboň, Vítkov a částečně i Opava (Hlavní městský hřbitov Opava), ojediněle pak na Kravařsku (Sudice).

Obr. č. 31a,b: (a) Německý hrob na hřbitově v Horním Slavkově na Sokolovsku, (b) příklad zničeného hrobu na hřbitově v Kraslicích na Sokolovsku (foto L. Novotný).

IV/3 Užívané hroby

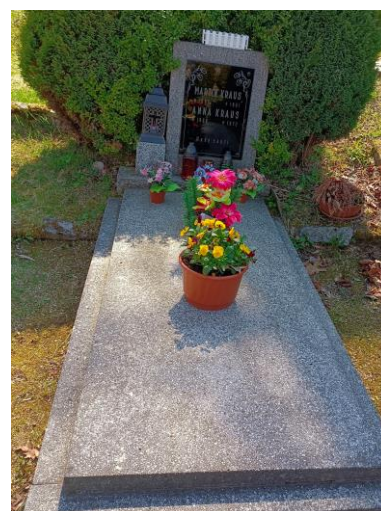
Hroby, ve kterých jsou prokazatelně a po několik generací kontinuálně pohřbívány osoby, u kterých lze předpokládat na základě různých znaků německou identitu.

Za hlavní identifikační znak platí jazyk, kterým je daný hrob opatřen. Tato metoda má však svá omezení. Po roce 1945 byla v antiněmecké atmosféře deklarace německé národnosti problematická, u některých osob proto došlo k počesťování jmen, především v případě smíšených manželství byla z různých, často pragmatických důvodů zvolena preference české národnosti.

Je tedy možné, že některé hroby, v nichž byly pohřbeny osoby, které se identifikovaly jako Němci, byly v tomto období opatřeny českými nápisy. S tímto fenoménem se v rámci našich zkoumaných modelových regionů setkáváme méně na Sokolovsku, více je to v rámci Jindřichohradecka a také Opavska (viz např. Rapšach, Nová Ves nad Lužnicí, Nová Bystřice, Ludgěřovice, Kravaře, aj.), které jsou dokladem v průběhu let a v důsledku politických poměrů generačně se měnícího etnické povědomí místních obyvatel.

I z náhrobků je zřejmé, že se s časem měnila příjmení (patrné je to i v rámci jednoho hrobového místa, na němž leží pochováno několik generací), hroby jsou opatřeny českými i německými nápisy apod.

Z výše uvedených důvodů lze hroby užívané nebo zakládáné po roce 1945 jednoznačně identifikovat jako "německé" jen s velkými problémy. Kromě specifických oblastí, v nichž žili i po roce 1945 ve větším počtu občané německé národnosti, tedy zejména na území dnešních krajů Karlovarského a Ústeckého, jde jinak ve většině regionech jen o jednotky z celkového počtu hrobů. Toto je důležitá poznámka zejména pro databázové zachycení "německých hrobů".

Obr. č. 32a,b: (a) Užívané hroby v Jindřichovicích dokumentující také mnohoznačnost pojmu „německý hrob“ (Foto: L. Novotný)

IV/4 Popis metodického přístupu k výběru pilotních okresů pro terénní šetření.

V kontextu zadání a cílů předmětného projektu hraje výběr lokalit, na kterých by se měl realizovat pilotní průzkum německých hrobů a jejich zanesení do hlavního výsledku (N_{map}) spíše minoritní roli.

Konečný výstup (fakticky databáze a interaktivní mapa) by měl umožnit postupné vložení teoreticky všech dostupných dat o německých hrobech. Vybrané lokality definované na půdorysu okresů Sokolov, Jindřichův Hradec a Hlučínska reflektují potřebu ověřit funkčnost hlavního výsledku v lokalitách s rozdílnými parametry (např. ne zcela totožným historickým vývoje, které stav, rozsah apod. německých formovaly. Výběr lokalit byl však determinován i potřebami dalších výstupů, mj. možností komparace (V_{souhrn}) nebo zjištění rozdílných přístupů k péči o hroby pro návrh dotačního titulu (O).

Výběr lokalit byl obsáhle odůvodněn již v procesu soutěžního dialogu a je součástí dodavatelem navrhovaného řešení (metodického přístupu, rozsahu práce, harmonogramu apod.). Následující zdůvodnění problematiku popisuje detailněji.

IV/5 Širší historický kontext

Počátky německého osídlení českých zemí se datují do doby středověké kolonizace, která vrcholila ve 13. století a doznívala ještě ve století následujícím. Nově příchozí německy mluvící obyvatelstvo se soustředilo převážně v pohraničních oblastech a v nově zakládaných městech. Německojazyčné ostrovy různé velikosti však v této době vznikaly i ve vnitrozemí.

Zejména v oblastech, kde se těžily nerostné suroviny, v té době hlavně stříbro. Typickým příkladem je Jihlava a okolí a Kutná Hora. Některé z těchto lokalit se udržely až do roku 1945 (Jihlavsko a Jihlava), jiné se počestily už před několika staletími (Kutná Hora).

Vedle těchto větších oblastí existovaly uvnitř českého osídlení i menší německojazyčné ostrovy (např. Českobudějovicko, Jindřichohradecko, Havlíčkobrodsko). Specifickým příkladem byla města, kdy si některá z nich udržela silnou německou menšinu až do 20. století (Brno, Hodonín, Uherské Hradiště, Kyjov, Olomouc, České Budějovice, Plzeň, Praha).

Jazyková hranice se v důsledku společenského a politického vývoje měnila i v pozdějších staletích. Především po husitských válkách ve století 15. a po třicetileté válce v 17. a 18. století (např. příchod německých katolíků ze Slezska na Pardubicko). K ustálení česko-německé jazykové hranice došlo v českých zemích definitivně kolem roku 1900.

Německé obyvatelstvo českých zemích nebylo po dlouhou dobu z hlediska kulturního, náboženského, sociálního a ani z hlediska národního uvědomění kompaktní. Výrazný vliv na něho měly čistě německé oblasti, se kterými bezprostředně sousedilo.

Mezníkem v tomto směru byla druhá polovina 19. století a pak hlavně rok 1918, kdy byl proces národního umění a identifikace německojazyčného obyvatelstva s německým jakožto příslušností k německému národu z velké části dokončen.

Vzhledem ke geografickému rozmístění většiny německojazyčného obyvatelstva v horských, těžko dostupných, oblastech příhraničních hor se toto mnohdy až do 19., někdy i do 20. století vyvíjelo po dlouhou dobu izolovaně, bez většího kontaktu s Čechy.

Týkalo se to zejména vesnických lokalit, jež se nacházely daleko od jazykové hranice (Krušné Hory, Chebsko, Jáchymovsko, Sokolovsko, Krušné Hory, oblast Českého lesa, Jeseníky, Novohradské Hory, velké části Šumavy, Krkonoš, Orlických hor) a spíše udržovaly vazby ze sousedními německými oblastmi.

Typické to bylo především pro ty části země, které sousedily s Rakouskem, se kterými jsme tvořily jeden státní celek a fakticky se tak jednalo o vnitrozemské oblasti, které nerozdělovala žádná státní hranice (Celá jižní Morava a značná část Jižních Čech).

Při výběru vhodných lokalit pro naplnění našeho záměru a řešení grantu bylo postupováno tak, aby byly zastoupeny oblasti s různými typem německého osídlení v českých zemích, různým historickým vývojem a také s různými osudy v poválečném období.

Výzkumné aktivity jak mezi starosty a stakeholdery, tak i přímo na hřbitovech a pohřebištích byly sice prováděny na území celé České republiky, ovšem koncentrovaněji se výzkumný tým zaměřil na terénní aktivity ve třech vybraných regionech. Konkrétně šlo o okresy Jindřichův Hradec, Opava a Sokolov.

Hranice všech tří sledovaných regionů je definována územím bývalých okresů vytvořených v rámci územněsprávní reformy bývalého Československa, zákonem č. 36/1960 Sb. o územním členění státu. Podstatou reformy byla výrazná redukce územně správních celků nižší (okresy) a střední úrovně (kraje).

Na pozdějším území České republiky vzniklo sedm krajů plus hlavní město Praha, která tvořila samostatnou územní jednotku a 76 okresů. Zatímco kraje zanikly v roce 1990, okresy existovaly až do roku 2000.

Nově ustavené okresy byly složeny z celých nebo z částí bývalých okresů, což je i případ okresů vybraných k výzkumu. Dva (Jindřichův Hradec, Sokolov) leží v Čechách, jeden (Opava) v Moravsko-slezském kraji. Ve všech případech se jedná o okresy pohraniční. Okres Jindřichův Hradec sousedí

s Rakouskem, okres Sokolov s Německem, okres Opava s Polskem, do roku 1945 však část tohoto území byla součástí Německa. Specifickým případem je z hlediska správního vývoje bývalý okres Dačice, který byl vždy součástí Moravy a k Čechám, přesněji k bývalému Jihočeskému kraji a k okresu Jindřichův Hradec, byl připojen až v roce 1960. Východní část okresu Jindřichův Hradec, tedy Dačicko, tak lze řadit mezi moravské regiony.

Okres Jindřichův Hradec je typicky etnický smíšený region, ve kterém Němci obývali hlavně příhraniční oblasti, případně vytvářeli německojazyčné ostrovy uvnitř českého osídlení. Pro Jindřichohradecko a Dačicko bylo typické, že centra obou oblastí Dačice a Jindřichův Hradec zůstala etnický česká, i když ležela na jazykové hranici.

Markantní je to zejména v případě Jindřichova Hradce, který byl největším a nejvýznamnějším centrem pro českou i na rakouskou stranu společné hranice a byl ze tří stran obklopen německými obcemi. Přesto však zůstal etnický český, byť s německou menšinou (v roce 1930, žilo ve městě 556 Němců z celkového počtu cca 9 500 obyvatel) (Perzi & Kovařík, 2012; Svoboda, 2018).

Jiná situace byla na Třeboňsku, které bylo většinově etnický ryze české. Německé osídlení se zde koncentrovalo do jižní a jihovýchodní části bývalého okresu, do území, které bylo původně součástí historického Vitorazska, přesněji Západního Vitorazska.

Větší část tohoto území byla až do roku 1920 součástí Rakouska. Politický a společenský vývoj v tomto, převážně zemědělském regionu, ve 20. století byl tak do určité míry a v některých bodech podobný vývoji na Opavsku a Hlučínsku. Na rozdíl od obou oblastí zde však chyběla větší města typu Hlučina nebo Kravař, protože původní historické a správní centrum Gmünd zůstalo po vzniku ČSR v roce 1918 na rakouské straně.

V okrese Opava se od počátku století nacházejí čtyři ORP, a to Opava, Vítkov, Kravaře a Hlučín. Na severu sousedí s Polskem, což je však situace relativně nová, protože až do roku 1938, respektive 1945, byla část tohoto území součástí Německa a z valné části bylo osídlené německým obyvatelstvem. Součástí okresu je i Hlučínsko, což je historické území ležící na východě bývalého okresu. Dominantní národností v Opavě byli až do roku 1945 Němci.

Jiná byla situace v jeho vesnickém zázemí, které bylo převážně české. Německé byly vesnice ležící na západní a zčásti i na jižní hranici okresu. Územím s převažujícím německým obyvatelstvem bylo dnešní ORP Vítkov (Wigstadt), ležící na jih od Opavy.

Na východě bývalého okresu Opava byla z velké části jeho součástí i historická země Hlučínsko. Součástí historického Hlučínska bylo i území Kravař a okolí. Specifická situace zde byla z hlediska národnostního.

Místní obyvatelstvo sice bylo slovanského původu, ale po připojení k Prusku ve čtyřicátých letech 18. století bylo vystaveno silnému německému politickému, úřednímu, společenskému, kulturnímu

a jazykovému vlivu. To se odrazilo i na komplikovaném etnicky indiferentním vědomí autochtoního obyvatelstva, které se označovalo jako Moravci (Lozoviuk, 1997).⁵⁵ V současné době o sobě hovoří jako o Prajzácích, Hlučínsko označují jako „prajzká“.

Část se cítila a cítí jako Němci, ve starších dobách i jako Prusové. Velká část obyvatel svou etnicitu, resp. nacionalitu vnímala nevyhraněně, přestože byla tendence inklinovat spíše k německým vlivům a silné vazby na Německo se zde uchovávaly i po druhé světové válce (Mečiar, 2008).

Z důvodu těchto etnicky indiferentních specifík a odlišných historických souvislostí (na území Hlučínska a Kravařska nedošlo k plošnému nucenému vysídlení obyvatel), obě jmenovaná ORP a jejich obce z výzkumu a monitoringu opuštěných hrobů vylučujeme.

Terénní výzkum zde sice též probíhal, ovšem nebyl zde identifikován – až na drobné výjimky, které byly zohledněny – problém opuštěných německých hrobů tak, jak ji známe z jiných pohraničních oblastí nebo bývalých jazykový enkláv.

Okres Sokolov byl do těchto výzkumných aktivit začleněn jako příklad kdysi fakticky výlučně německým obyvatelstvem osídleného regionu, který byl, stejně jako v případě Jindřichohradecka, významně zasažen procesem nucené migrace obyvatelstva a následného nového poválečného osídlení a s nimi spojenými bourání či zásadními národnostními a jinými proměnami pohraničních obcí.

Důsledkem těchto procesů bylo na mnoha místech rušení hřbitovů a míra devastace německých hrobů je zde v porovnání s ostatními vybranými regiony jedna z nejvyšších. Jde o oblast skládající se z ORP Sokolov a Kraslice, zároveň jde o součást Karlovarského kraje coby strukturálně postiženého regionu, resp. hospodářsky a sociálně ohroženého území.

Právě přítomnost v česko-saském a vzdáleněji česko-bavorského pohraničí může být zajímavá i pro další možné finanční možnosti získávání grantů na řešení problematiky opuštěných „německých hrobů“.

Tradiční průmyslový region Sokolovska rozkládající se v (Pod)Krušnohoří vždy vynikal svým přírodním surovinovým bohatstvím. Rozhodující význam měla a má těžba hnědého uhlí v Sokolovské pánvi, která řadí okres mezi přední průmyslová centra, zároveň se potýkající se silnou mírou znečištění životního prostředí.

⁵⁵ U etnicky indiferentních skupin absentuje etnicita jakožto hlavní organizační kritérium skupiny, tzn. že zde z různých důvodů nedošlo k etnizaci – procesu, během kterého se skupina ustanovuje jakožto etnikum.

IV/6 Sokolovsko

Region č. 1 (okres Sokolov), zastupuje území, které bylo od středověké kolonizace až do let 1945/1946 v převážné míře (90 % a více) osídleno německy mluvícím obyvatelstvem a až do vzniku republiky v roce 1918 zde Češi tvořili jen nepatrnou minoritu.

Příchod většího počtu českého obyvatelstva do bývalého okresu nastal až po vzniku Československa, Češi zde však i poté nadále tvořili jen nepatrnou menšinu, složenou především z úředníků, vojáků, policistů, četníků, ad. a jejich rodin.

Podstatná většina pietních míst vzniklých a fungujících do roku 1945 proto jednoznačně odpovídá svým charakterem německé příslušnosti místního obyvatelstva.

Okres prošel po válce takřka 90% výměnou obyvatel. Německé hroby a pohřebiště byly ze strany nově příchozích vystaveny devastaci, časté byly případy, kdy ostatky nových osídlenců byly ukládány do původně německých hrobů.

IV/7 Jindřichohradecko

Region č. 2 (okres Jindřichův Hradec v hranicích do roku 1960) zastupuje historické regiony, které byly po celou dobu svojí existence již od středověku více méně rovnoměrně osídleny oběma etniky českým a německým.

Německé osídlení bylo situováno do jižní části regionu Jindřichohradecka a v bezprostředním okolí Jindřichova Hradce. České bylo na severu a západě, přičemž etnicky české bylo i samo okresní město Jindřichův Hradec, což je v kontextu dějin německého osídlení českých zemí ojedinělé.

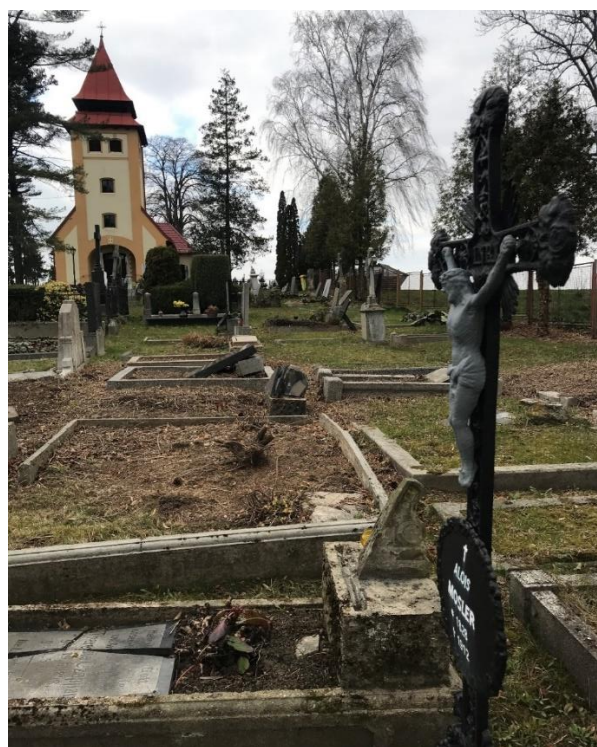
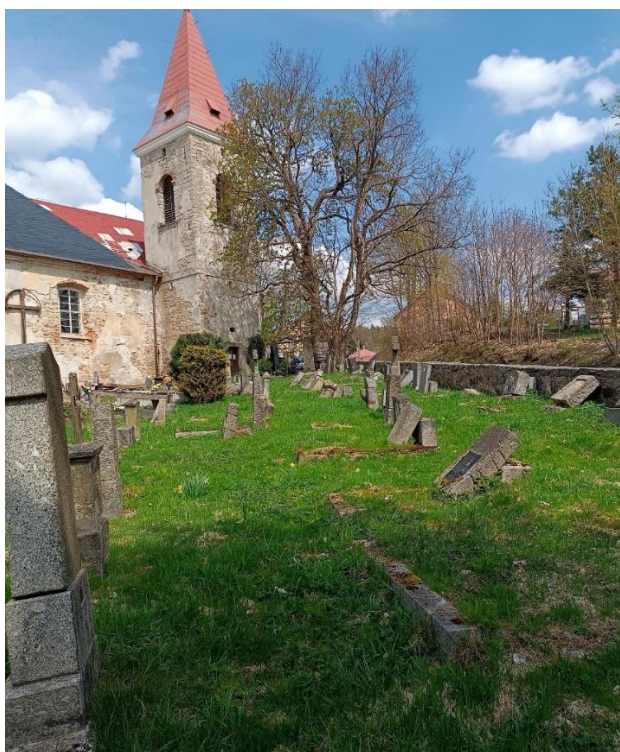
Německé osídlení bylo tedy spíše venkovského charakteru, navíc část obcí ležela v hraničním a zakázaném pásmu, takže byla po roce 1948 zničena. To se týkalo i některých německých hřbitovů.

Z jihu k oblasti Jindřichohradecka přiléhá historický region Vitorazsko, které se součástí Čech stalo až v roce 1920 přičemž národnostní příslušnost velké části tamního obyvatelstva odrážela historický vývoj regionu ve 20. století. To mělo i dopad na podobě a charakteru pietních míst, na kterých jsou uloženy osoby hlásící se k české i k německé národnosti.

IV/8 Hlučínsko

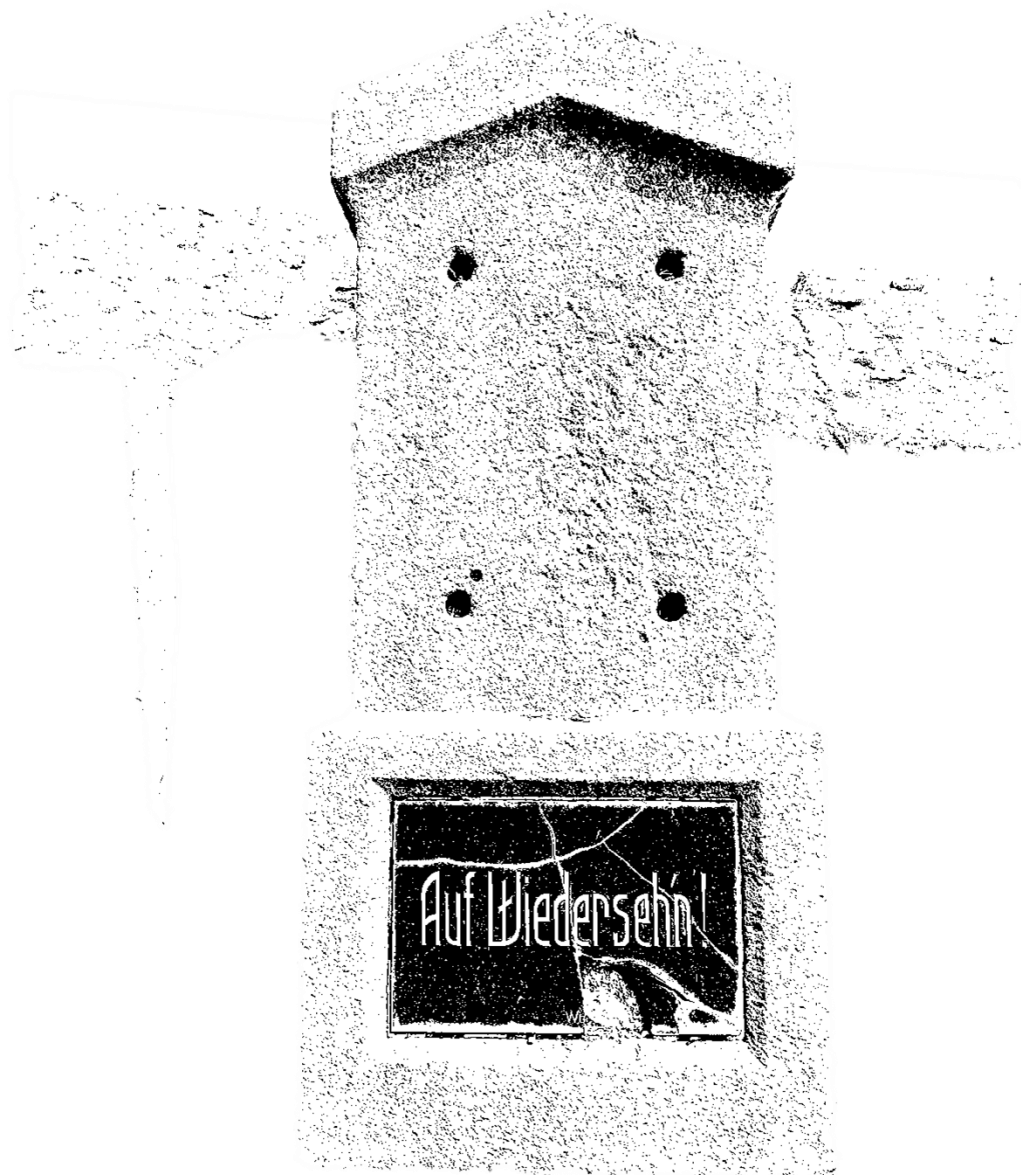
Region č. 3 (Hlučínsko) je zcela specifický region s velmi spletitým historickým i etnickým vývojem. Původně součást velkého Slezska bylo po prohraných válkách Marie Terezie s Pruskem odtrženo s většinou slezského území od zemí Koruny české a připojeno k Prusku. Od roku 1871 bylo součástí německého císařství. V roce 1920 se stalo součástí nově vzniklého Československa. Část obyvatel se hlásila a hlásí i v současné době hlásí k německé národnosti.

Podobně jako u Vitorazska, není jazyk v tomto případě tím hlavním kritériem etnické příslušnosti. V kraji je velice silně vyvinuté regionální vědomí. Součástí moderní paměti kraje je fakt, že velká část mužských obyvatel Hlučínska za války musela bojovat na straně nacistického Německa a část původních obyvatel byla po válce odsunuta do Německa. Zejména válečné události mají v tomto regionu zvláštní vliv na tamní hřbitovy a další pietní místa.

Obr. č. 33a,b: Pohled na hřbitov v Krásné Lípě na Sokolovsku s náhrobky německých hrobů v havarijním stavu(a). Sudice na Opavsku – evangelický hřbitov s poničenými německými náhrobky (b)
(Foto L. Novotný).

GEOtest

Výzkumný projekt Problematika německých hrobů v ČR: návrh komplexního přístupu financován (TITBMZV037) byl financován z programu Beta2 Technologické agentury ČR.